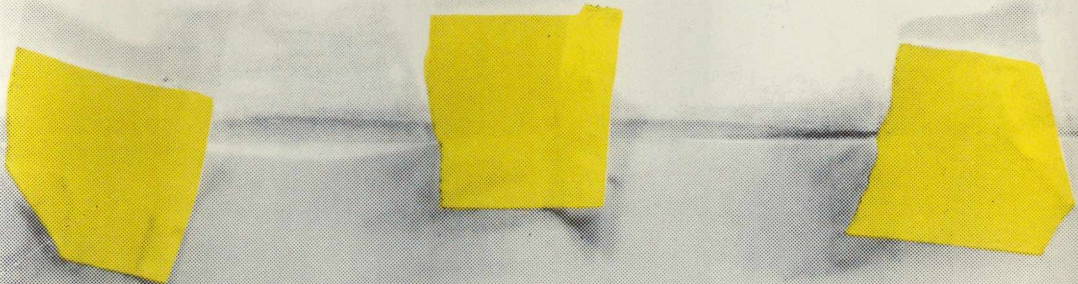

SOU
1984:10

Rapport

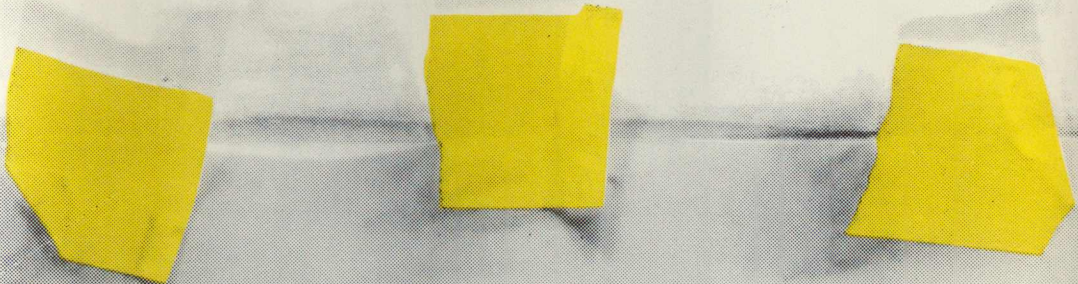
Komplette Rande
motståndsförmen

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013

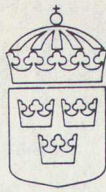
SOU
1984:10

Ry

Komplette Rande
motståndSformer

Statens offentliga utredningar

1984:10

Försvarsdepartementet

159

Kompletterande motståndformer

Betänkande av motståndsutredningen

Stockholm 1984

Omslag Ad Sum

ISBN 91-38-08051-6

ISSN 0375-250X

Minab/Gotab Stockholm 1984

Statsrådet och chefen för försvarsdepartementet

Genom beslut den 18 december 1980 bemyndigade regeringen chefen för försvarsdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppgift att överväga och lämna förslag om uppgifter m. m. för ett svenskt icke-militärt motstånd som komplement till övriga totalförsvarsåtgärder.

Dåvarande departementschefen – statsrådet Krönmark – förordnade den 1 januari 1981 landshövdingen Bengt Gustavsson till särskild utredare.

Utredningen har antagit namnet Motståndsutredningen (MU).

Som experter har stått till utredningens förfogande från den 1 januari 1981 kommandören av första graden Torgil Wulff, från den 4 maj 1981 ombudsmannen Björn Andersson, komministern Margareta Brandby-Cöster, kanslichefen Per-Axel Landahl och avdelningsdirektören Karl Henrik Sunesson samt från den 15 februari 1982 fil.kand. Lennart Bergfeldt. Björn Andersson har efter ansökan entledigats från uppdraget den 28 april 1983.

Den 1 januari 1981 förordnades hovrättsassessorn Rolf Holmquist till sekreterare och departementssekreteraren Birgitta Lundmark till biträdande sekreterare åt utredningen.

Motståndsutredningen får härmed överlämna betänkandet (SOU 1984:10) Kompletterande motståndsformer.

Lennart Bergfeldt har för utredningens räkning utfört expertstudien Civilmotstånd – En begreppsorientering och några förslag. Studien har fogats som bilaga till betänkandet.

Experterna ansluter sig i allt väsentligt till de synpunkter, överväganden och förslag som framförs i betänkandet.

Stockholm den 29 februari 1984

Bengt Gustavsson

/Rolf Holmquist

Birgitta Lundmark

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	7
1 <i>Bakgrunden till motståndsutredningens arbete</i>	11
1.1 Riksdagsdebatten	11
1.2 Utredningens direktiv m.m.	14
2 <i>Begreppsfrågor</i>	17
3 <i>Folkrättsliga och andra juridiska frågor</i>	19
3.1 Allmänna principer i folkrätten	19
3.2 Folkrättens regler om motståndsverksamhet	21
3.2.1 Skydd av medlemmar i väpnad motståndsrörelse	21
3.2.2 Skydd av deltagare i civilmotstånd	23
3.3 Svenska rättsregler avseende motståndsverksamhet under ockupation	26
3.4 Civilbefolkningens möjligheter att åtnjuta skydd enligt folkrätten	28
4 <i>Allmänna överväganden om icke-militärt motstånd</i>	31
4.1 Icke-militärt motstånd: ett komplement till militärt försvar	31
4.2 Det icke-militära motståndets miljö	32
5 <i>Det icke-militära motståndets metodik m.m.</i>	37
5.1 Valet av metoder	37
5.2 Erfarenheter från andra länder	40
5.3 Förberedelser för väpnad motståndsrörelse m.m.	42
5.4 Motståndets effekt	44
6 <i>Organisationsfrågor</i>	47
6.1 Totalförsvarsmyndigheternas ansvarsområden	47
6.2 Utredningens överväganden	48
7 <i>Personalfrågor</i>	53
8 <i>Folkrörelsernas och kyrkornas roll i motståndet</i>	55
8.1 Begreppsbestämning	
8.2 Folkrörelsernas roll i vårt fredstida samhälle	55

8.3	Folkrörelserna i krig	56
8.4	Folkrörelserna i ockuperat område	56
8.5	Kyrkornas roll	58
9	<i>Forskningen</i>	63
10	<i>Kostnadsberäkningar</i>	65
Bilaga 1	<i>Kommittédirektiv</i>	67
Bilaga 2	<i>Civilmotstånd – En begreppsorientering och några förslag av Lennart Bergfeldt</i>	71
Bilaga 3	<i>Några historiska exempel då icke-militärt motstånd har använts</i>	201

Sammanfattning

Frågan om icke-militärt motstånd som ett alternativ till det konventionella militära försvaret började diskuteras mera allmänt i Sverige under 1960-talet. Bland annat var det händelserna kring den sovjetiska invasionen i Tjeckoslovakien år 1968 som gav underlag för debatten.

1970-talets olika försvarsutredningar kom också in på de icke-militära försvarsmetoderna. Utredningarna kom genomgående till uppfattningen att den svenska säkerhetspolitiken inte skulle bli trovärdig, om den byggde enbart på ett sådant försvarssystem. Utredningarna var däremot positiva till icke-militära motståndsåtgärder som komplement till det militära försvaret och totalförsvaret i övrigt.

Det var på förslag av 1978 års försvarskommitté som regeringen i december 1980 beslutade om direktiven till motståndsutredningen.

Uppdraget till motståndsutredningen har varit att överväga och lämna förslag om uppgifter m.m. för civilmotstånd och andra former av motstånd då organiserat militärt motstånd inte längre kan genomföras.

Utredningens förslag är avsiktligt mycket måttfulla. Det väsentliga är enligt utredningens uppfattning att det icke-militära motståndet legitimeras som en medveten faktor i försvarsplaneringen. I likhet med övriga försvarsförberedelser skall beredskap för icke-militärt motstånd verka fredsbevarande. Den som överväger att angripa vårt land skall veta att det inte räcker att nedkämpa militärt motstånd. Försvaret av svenska intressen fortsätter med andra medel.

Utredningen har begreppsmässigt valt att för sitt arbete göra en indelning i stort i militära motståndsformer å ena sidan och icke-militära motståndsformer å den andra. Till den förstnämnda gruppen har förts den verksamhet som utförs av reguljära militära förband eller delar av sådana inkl. vad som i svensk försvarsplanering benämns fria kriget. Till den andra gruppen – som alltså är föremål för utredningens överväganden – förs de motståndsåtgärder i övrigt som vidtas i syfte att förhindra eller försvåra en angripares verksamhet.

Frågorna om icke-militära motståndsformer påverkas i hög grad av folkrättsliga förhållanden. Medlemmar i väpnade motståndsrörelser kan under vissa förhållanden klassificeras som kombattanter och därigenom åtnjuta ett visst folkrättsligt skydd. När det gäller att fastställa vilket folkrättsligt skydd som kan åberopas för deltagare i icke-militärt motstånd i övrigt är utgångsläget däremot mycket oklart eftersom det inte finns några regler i folkrätten som har direkt anknytning till civilmotståndsbegreppet.

Civilbefolkningen som sådan skall emellertid behandlas som skyddade personer, om de kommer i en fientlig makts våld. Civila i fiendens våld skall således åtnjuta respekt till person, ära, familjerättigheter m.m. samt behandlas human och särskilt skyddas mot våldshandlingar av alla slag eller hot om våld. Utredningen föreslår att Sverige skall verka för en klarare folkrättslig reglering av det icke-militära motståndet.

Utredningen har haft som utgångspunkt för sina överväganden att det icke-militära motståndet måste vara en del av vårt totalförsvar med samma målsättning som detta, nämligen att i första hand verka krigsavhållande.

Utredningen menar vidare att vissa former av icke-militärt motstånd redan ingår i vår försvarsplanering genom att de motståndsåtgärder som kan komma i fråga såsom förrådshållning, undanförsel, förstöring m.m. är planerade att utföras av olika totalförsvarsorgan.

Den miljö i vilken motståndet skall utövas är påfrestande på många sätt. Åverkan och förstörelse av landskap, utrustning, kommunikationer och försörjning skiftar. Gemensamt för alla är dock att en krigssituation rycker oss ut ur det som annars är självklart och vant. Icke-militärt motstånd kan bl.a. ses som civilkurage i för enskilda medborgare och befolkningen som helhet mycket farliga lägen.

I litteraturen om civilmotstånd och andra icke-militära motståndsformer redovisas ofta systematiska uppställningar över olika metoder som bedöms verkningsfulla mot t.ex. en ockupant. Utredningen har också genom den expertstudie som Lennart Bergfeldt har utfört för utredningens räkning (bilaga 2 till betänkandet) publicerat en sådan katalog över tänkbara motståndsåtgärder. Utredningen har emellertid av olika skäl inte preciserat vilka åtgärder som kan komma i fråga för ett svenskt icke-militärt motstånd. Utredningen har i stället pekat på att ansvaret för olika icke-militära motståndsåtgärder redan nu ligger på våra totalförsvarsmyndigheter. Statsmakterna bör således ha beredskap för att kunna tillhandahålla resurser av olika slag för motståndet. De som har ansvaret för att leda och genomföra motståndet måste vara beredda att bestämma hur detta inom ramen för folkrättens regler osv. skall utformas närmare.

När det gäller den väpnade motståndsrörelsen menar utredningen att dess effekt skulle kunna förbättras, om det var möjligt att genomföra ytterligare fredstida förberedelser. Sådana i och för sig önskvärda åtgärder skulle dock medföra alltför stora risker för att organisationen redan i fredstid blir känd för stater intresserade av svenska, hemliga försvarsåtgärder. Alltför långtgående fredstida förberedelser bedöms av utredningen därför inte möjliga att vidta. En väpnad motståndsrörelse måste följaktligen till vissa delar improviseras. Utredningen framhåller dock betydelsen av att en väpnad motståndsrörelse bedrivs inom ramen för en enda organisation.

Det icke-militära motståndets effekt är givetvis svårbedömd och växlar beroende på bl.a. syftet med den operation som motståndet vänder sig emot. Utredningen pekar dock på att varje åtgärd som är ägnad att öka vår vilja och förmåga till motstånd i alla lägen höjer vår försvarströskel. Utredningen framhåller också den betydelse som motståndet kan ha som överlevnadskraft för befolkningen i det av fienden tagna området.

Enligt utredningens synsätt kan de flesta tänkbara icke-militära motståndsåtgärderna hänföras till ett totalförsvarsområde för vilket något

samhällsorgan har ett ansvar redan nu. Detta leder till att någon särskild ny organisation inte behöver byggas upp för dessa former av motstånd. Vad som krävs av totalförsvarsmyndigheterna är att de utvidgar sin planering till att avse också icke-militärt motstånd inom besatta områden. Planeringen bör därvid inriktas på åtgärder som direkt är ägnade att försvåra för fienden att behålla sitt herravälde över området.

En planering också för icke-militärt motstånd får alltså inte ses som uttryck för en benägenhet att ge upp. Tvärtom kan den i sitt sammanhang bygga på samma idé som krigsårens formulering att varje meddelande om att motståndet skall ges upp är falskt. Detta land ger aldrig upp. Målet är alltid befrielse.

För att säkerställa att den icke-militära motståndsaspekten beaktas tillräckligt i planeringen föreslår utredningen att en särskild delegation inrättas med anknytning till försvarsdepartementet. Delegationen, som bör innehålla företrädare för olika delar av totalförsvaret samt folkrörelserna och den samhällsvetenskapliga forskningen, skall inte utöva någon ledning av motståndsverksamheten utan främst vara ett forum för överläggningar.

Utredningen föreslår vidare en viss förstärkning av civilbefälhavarnas kansliorganisation.

Utredningen betonar att motståndsverksamheten som sådan inte kan utföras enbart av myndigheterna. Styrkan i motståndet är i stället helt beroende av befolkningens uppslutning. Utredningen menar att folkrörelserna och kyrkorna därvid kan ha mycket viktiga uppgifter.

Planläggningen av det icke-militära motståndet bör genomföras successivt med början i ett civilområde.

Utredningen tar också upp forskningen om icke-militärt motstånd och pekar på att denna hittills endast litet inriktats på en sådan motståndsform som komplement till befintligt försvar. Enligt utredningens uppfattning bör det ske en målmedveten satsning på forskning om icke-militärt motstånd. Utredningen har också funnit att studier av förutsättningar för och inriktning av icke-militära motståndsåtgärder bör bedrivas som ett led i ordinarie studier för myndigheternas långsiktiga planering. Det kan dock vara lämpligt att ett särskilt forskningsuppdrag lämnas i syfte att i projektform närmare studera frågor om samverkan/samexistens mellan militärt och icke-militärt motstånd.

Utredningen anser att utgångspunkten bör vara att myndigheternas utvidgade planeringsansvar skall utföras inom ramen för nuvarande resurser. Förstärkningen av civilbefälhavarorganisationen samt delegationen för icke-militärt motstånd beräknas kosta sammanlagt något under en miljon kronor.

1 Bakgrunden till motståndsutredningens arbete

Under 1960-talet växte en allmän försvarsdebatt fram i det svenska samhället. Bl.a. diskuterades försvarskostnadernas storlek och försvarssystemets inverkan på samhället. Debatten behandlade också försvarsbehov och försvarsmålsättningar samt diskuterade olika alternativ bland flera tänkbara försvarssystem. Under den sovjetiska invasionen i Tjeckoslovakien 1968 gavs exempel på improviserat civilmotstånd. Detta väckte liv i den svenska debatten om alternativa försvarsmetoder.

1.1 Riksdagsdebatten

I en motion till 1971 års riksdag (mot. 1971:699) hävdades, att det syntes möjligt för Sverige att - i konsekvens med aktivt fredsarbete och strävan att lösa konflikter - vinna förståelse för en medverkan till att finna andra försvarstekniska lösningar än de militära.

Motionärerna förespråkade olika aktiva icke-våldskampmetoder med den sammanfattande beteckningen civilt motstånd. Man önskade att 1970 års försvarsutredning skulle få tilläggsdirektiv att formulera och analysera olika former av icke-militära försvarsmetoder såsom en del i det långsiktiga planeringsarbetet inom utredningen.

Vid behandlingen av motionen anförde försvarsutskottet (FöU 1971:9) att civilmotstånd enligt tillgängliga beskrivningar innebär att folk med stark försvarsvilja skall kunna bjuda en angripare en aktiv försvarskamp utan våld. Kampen skall ske genom lämpligt avvägda kontakter med angriparens soldater och andra representanter samt genom arbetsnedläggelse, samarbetsvägran och andra aktiva åtgärder som inte förutsätter våld. Utskottet ansåg att sådana åtgärder endast kunde komma i fråga som komplement till övriga försvarsmetoder. Värdet och tillämpligheten i Sverige av olika försvarsmetoder uppmärksammades, enligt utskottet, fortlöpande i den studieverksamhet som ingick i försvarsplaneringen. Utskottet pekade också på att man hade inhämtat att 1970 års försvarsutredning genom försvarsministerns försorg skulle tillföras särskilt underlag för en bedömning av huruvida och i vilken mån civilmotståndets principer kunde tillämpas i Sverige. Utskottet utgick från att utredningen även skulle överväga behovet av särskild forskning rörande icke-militära försvarsmetoder. Önskemålet om ett närmare studium av försvarsmetoder som inte förutsätter våld skulle

därigerom bli tillgodosett. Något riksdagens uttalande var alltså inte påkallat, menade utskottet. Riksdagen anslöt sig till utskottet (rskr 1971:140).

1970 års försvarsutredning lämnade sitt huvudbetänkande (SOU 1972:4) Säkerhets- och försvarspolitiken i januari 1972. Man avvisade därvid civilmotstånd som alternativ till ett svenskt militärt försvar. Utredningen ansåg däremot att det kunde få en kompletterande roll som metod att utöva motstånd inom områden som blivit ockuperade av en angripare. Detta skulle, ansåg utredningen, kunna vara ett skäl att ytterligare studera förutsättningarna för civilmotstånd och – om de bedömdes som gynnsamma – sprida kunskap om civilmotståndets idé och metoder bland befolkningen redan i fred (s. 172 f).

I den proposition till 1972 års riksdag om försvarets fortsatta inriktning m.m. som byggde på försvarsutredningens betänkande tog försvarsministern upp frågan om det icke väpnade motståndet. Han underströk att även om delar av landet skulle gå förlorade, skulle angriparen så långt som möjligt förhindras att utnyttja landet för sina syften. Ett aktivt motstånd i olika former skulle alltid möta en angripare, enligt försvarsministern. Detta förhållande kunde vara av betydelse i angriparens överväganden om ett angrepp mot Sverige. Försvarsministern instämde i utredningens bedömning att ett motstånd inom ockuperade delar av landet är svårt att organisera på förhand. Viss information, utbildning och materielanskaffning kunde dock som utredningen hade framhållit, genomföras. Motståndets yttersta mål skulle vara landets fullständiga befrielse. En betydelsefull uppgift i den framtida försvarsplaneringen var, enligt försvarsministern, ytterligare åtgärder för att undersöka möjligheterna till och förutsättningarna för s.k. civilt motstånd som ett komplement till andra motståndsformer. Försvarsministern fann det vara av vikt att studier bedrevs inom detta område (prop. 1972:75, s. 105 f.).

I en motion (mot. 1972:1613) i anslutning till propositionen 1972:75 hemställdes om riksdagens uttalande att studierna om civilt motstånd borde förutsättningslöst och att grundprincipen skulle vara att hela civilbefolkningen utbildades.

Försvarsutskottet (FöU 1972:17, s. 33) vidhöll sin uppfattning om civilmotståndet från föregående riksdag. Man betonade att civilmotståndet inte kunde utgöra någon verksam metod för att avvålla från angrepp mot vårt land och att det vapenlösa motståndet var helt otillräckligt som stöd för vår säkerhetspolitik. Civilt motstånd, dvs. politisk strid med utnyttjande av metoder som inte bygger på våld, kunde i försvarsplaneringen komma i fråga endast som komplement till väpnat försvar. Studier rörande civilt motstånd borde dock ske, menade utskottet och erinrade om att vissa sådana studier nyligen hade redovisats av den brittiske forskaren Adam Roberts (Totalförsvar och civilmotstånd, Folk och Försvar, 1972). Fortsatta studier torde bl.a. kunna ge resultat av värde för det psykologiska försvaret. Innan resultaten förelåg var det enligt utskottet inte påkallat med något ytterligare uttalande av riksdagen.

Riksdagen anslöt sig till utskottets uttalande (rskr 1972:231).

Också 1974 års försvarsutredning studerade och övervägde den roll som icke-militärt motstånd skulle kunna tilldelas inom vår säkerhetspolitik (SOU

1976:5 Säkerhetspolitik och totalförsvar s. 208). Utredningen kom fram till att ett medvetet avstående från att bygga upp och förbereda ett väpnat försvar torde i omvärlden tolkas som bristande vilja att hävda självständigheten. Den deklarerade utrikespolitiken skulle inte längre framstå som trovärdig. En klar slutsats var därför, enligt utredningen, att civilmotstånd inte kunde utgöra något hållbart alternativ till militärt försvar. Utredningen ville emellertid inte utesluta att även icke-militärt motstånd kunde ge värdefulla bidrag i det samlade motståndet, t.ex. vid ockupation. Det skulle både kunna göra det svårare för en angripare att behärska eller utnyttja landet och förorsaka honom höga politiska kostnader. Det var utredningens uppfattning att förutsättningarna för och genomförandet av olika former av motstånd såsom fria kriget, motståndsrörelse samt icke militärt motstånd borde utredas. Det borde därvid beaktas att även om icke-militärt motstånd ingick som en del av totalförsvaret kunde det visa sig lämpligt att skilja icke-militärt motstånd från militärt försvar i fråga om tid, plats, organisation och i andra avseenden. I en sådan utredning, som enligt utredningen var angelägen från olika utgångspunkter, borde en bred medverkan säkerställas. Utöver berörda myndigheter borde bl.a. kommuner och folkrörelser medverka. Utredningen ansåg emellertid att det var nödvändigt att först klarlägga folkrättsliga m.fl. problem för icke-militära motståndsformer. Först därefter kunde fördelning av uppgifter, organisation och planläggning av olika motståndsformer liksom behovet av fredstida förberedelser undersökas, anförde utredningen.

Försvarsministern framhöll i propositionen med anledning av 1974 års försvarsutrednings överbäganden (prop. 1976/77:74 bil. 1 s. 49) att han delade utredningens uppfattning att vår deklarerade utrikespolitik inte längre skulle vara trovärdig om vi medvetet avstod från att förbereda ett väpnat försvar. Han underströk att en klar slutsats därför var att civilmotstånd inte kunde utgöra något alternativ till militärt försvar.

I den socialdemokratiska partimotionen i anslutning till den nämnda propositionen (mot. 1976/77:1504) förordades att riksdagen skulle begära att det konkreta utredningsarbete som försvarsutredningen hade förordat om civilmotstånd och andra former av motstånd påbörjades.

Försvarsutskottet (FöU 1976/77:13 s. 24) meddelade att man hade inhämtat att regeringen räknade med fortsatta studier om civilmotstånd. Ett nytt studieuppdrag hade sålunda lämnats till Adam Roberts.

Utskottet instämde vidare i försvarsutredningens bedömning att en utredning om icke-militärt motstånd borde föregås av ett klarläggande av folkrättsliga m.fl. problem. Det fanns enligt utskottet också skäl att avvakta resultatet av uppdraget till Adam Roberts.

De socialdemokratiska ledamöterna i försvarsutskottet reserverade sig mot utskottsbetänkandet och hävdade att det borde vara möjligt att påbörja ett mera konkret inriktat utredningsarbete parallellt med att de folkrättsliga förutsättningarna för civilmotstånd klarlades. Eftersom det torde bli fråga om ett arbete av tämligen unik karaktär fick man enligt reservanterna räkna med att det kunde dra ut relativt långt i tiden. Man såg det som angeläget att arbetet bedrevs i samverkan med folkrörelser och andra organisationer.

1.2 Utredningens direktiv m.m.

På förslag av 1978 års försvarskommitté beslutade regeringen den 18 december 1980 om direktiv till en särskild utredare för frågan om olika icke-militära motståndsformer.

Direktiven (Dir. 1980:90) återges i *bilaga 1*.

Utredningsdirektiven bygger på försvarskommitténs delbetänkande (SOU 1979:42) *Vår säkerhetspolitik*. I det nämnda delbetänkandet behandlas hithörande frågor i avsnitten 9.1 och 10.2.

Utredningen redovisar här sin tolkning av uppgiften.

I direktiven hänvisas till försvarskommitténs överväganden att ett vapenlöst motstånd inte ensamt kan tillmätas en avhållande effekt mot militär aggression. Civilmotståndet kan därför, enligt försvarskommittén, inte utgöra något alternativ till militärt försvar. Detta är en av utgångspunkterna för motståndsutredningen.

Utredningens uppgifter gäller enbart förhållandena, ifall organiserat militärt motstånd inte längre skulle kunna genomföras inom vårt territorium eller en del av detta. Ifrågavarande område förutsätts vara under kontroll av fienden. Genom de icke-militära motståndsformerna skall fienden få det svårare att utnyttja vårt land för sina syften och främmande inflytande på våra samhällsfunktioner skall begränsas. Samtidigt skall de olika formerna av motstånd stärka den nationella sammanhållningen. Det slutliga målet skall vara fullständig befrielse av landet.

I fredstid kan vetskapen hos en eventuell angripare om de icke-militära motståndsformerna utgöra ett avhållande moment. På så sätt kan dessa motståndsformer tillsammans med våra säkerhetspolitiska åtgärder i övrigt medverka till att bevara vår fred, frihet och demokratiska samhällsordning.

Inom svenskt område som har besatts av en fiende torde det växa fram en spontan vilja till motstånd. Om inga eller endast begränsade förberedelser har vidtagits i fred, torde motståndsåtgärderna inledningsvis få sämre effekt. Möjligheterna för icke-militära motståndsformer skulle kunna underlättas, om vissa förberedelser kunde göras i fredstid, exempelvis information till befolkningen, utbildning av nyckelpersonal samt anskaffning av sambands- och informationsmateriel. Utredningen skall studera behovet av och möjligheterna till sådana förberedelser.

En faktor att beakta vid förberedelserna är behovet av sekretess. Det är givet att vissa delar av planläggningen måste omgärdas av sträng sekretess. I annat fall har ju en angripare möjlighet att vidta motåtgärder som förtar eller minskar verkan av de planerade åtgärderna. Samtidigt bör det vara en del av vår försvarspolitik att öppet redovisa att det som ett komplement till det militära försvaret finns en vilja och förmåga hos befolkningen som helhet att med andra medel fortsätta kampen om organiserat militärt motstånd inte längre kan genomföras.

De typer av icke-militärt motstånd som kan komma i fråga måste anpassas till specifika svenska förhållanden. Lämplig taktik för motståndet måste studeras, så att vissa riktlinjer för verksamheten kan anges redan i fred. Taktiken måste anpassas till en motparts sannolika uppträdande och till de allmänna förhållandena i samhället, om en fiende skulle ta över kontrollen.

För att så långt möjligt skydda civilbefolkningen i ett av fienden kontrollerat område finns särskilda folkrättsregler. Det ligger i svenskt intresse att dessa regler följs av den andra parten. Motståndsåtgärder från civilbefolkningens sida kan emellertid leda till att fienden inte anser sig bunden av reglerna i fråga. Detta kan allvarligt försämra förhållandena för civilbefolkningen, vilket måste beaktas vid övervägandena av vilken taktik som motstånds rörelsen skall använda.

Civilbefolkningen – inbegripet deltagarna i en motstånds rörelse – blir starkt beroende av hur fienden kan komma att utöva sina maktbefogenheter. Folkrätten ger nämligen en ockupant rätt att utfärda regler och föreskrifter för att skydda sin administration och sina militära enheter. Det torde knappast kunna undvikas att sådana regler och föreskrifter kommer att inskränka civilbefolkningens frihet och i motsvarande grad inverka negativt på motstånds rörelsens möjligheter att verka. Förhållandena inom det besatta området beror också på i vad mån svenska myndigheter kommer att finnas kvar eller flytta bort.

I direktiven anges också hur utredningens uppgifter skall avgränsas gentemot andra pågående utredningars verksamhet. Det framhålls att folkrättskommitténs arbete och ståndpunkter kommer att vara av stor betydelse för ställningstagandet rörande olika motståndsformer. I direktiven konstateras också att flera av de frågor, som berör motstånd i ett område, som har tagits av fienden, torde kräva ett tämligen omfattande utredningsarbete.

Utredningen har uppfattat sitt uppdrag sammanfattningsvis innebära följande.

- Utredningen skall studera och föreslå sådana former av motstånd inom av fienden besatt område vilka ger uttryck åt vårt folks vilja att bevara eller återfå friheten och samtidigt bedöms kunna minska ockupantens möjlighet att vinna några fördelar.

De olika typerna av motstånd skall studeras utan inbördes prioritering. Uttrycket icke-militära motståndsformer innefattar olika typer av motstånd; såväl civilmotstånd som organiserat väpnat motstånd skall behandlas.

- Möjligheterna att i fredstid förbereda olika typer av motstånds rörelser skall studeras. Förberedande åtgärder kan innefatta uppbyggnad av stomme till organisation och utbildning av viss nyckelpersonal, anskaffning och lagring av materiel samt spridning till befolkningen av kunskap om icke-militärt motstånd.

Förslagen till åtgärder skall avpassas med hänsyn till kravet på sekretess.

- Utredningen skall studera olika motståndsformer mot bakgrund av folkrättens regler. I detta sammanhang gäller det främst att bedöma hur motståndsverksamheten kan inverka på det skydd som civilbefolkningen är berättigad till enligt folkrätten (IV Genèvekonventionen och Tilläggsprotokoll I till Genèvekonventionerna). Utredningen skall också undersöka vilket folkrättsligt skydd som medlemmar i olika motstånds rörelser skall kunna påräkna.

2 Begreppsfrågor

I utredningens direktiv används uttrycken icke-militärt motstånd, civilmotstånd, vapenlöst motstånd, "andra motståndsformer" och "olika försvarsformer då organiserat militärt motstånd inte kan verka". Direktiven innehåller inte några preciseringar av innebörden i dessa begrepp. I debatten förekommer också begrepp som icke-våldsmotstånd, passivt motstånd, civilt försvar, civilbaserat försvar, väpnat contra icke-väpnat motstånd m.m. Några allmänt vedertagna definitioner av dessa uttryck finns inte heller. I folkrätten används begreppen väpnat motstånd och väpnad motstånds rörelse.

I Lennart Bergfeldts expertstudie (*bilaga 2 s. 83ff*) finns en omfattande redogörelse för begreppsbildningen inom området. Som framgår av redogörelsen har begreppen civilmotstånd osv. till stor del bildats under vetenskapliga diskussioner om motståndsformer som skall vara alternativ till militärt försvar. Man har därvid strävat efter att finna benämningar som uttrycker det gemensamma och karakteristiska för sådana försvarsåtgärder. Utredningens uppdrag avser motståndsformer som skall verka vid sidan av militära försvarsåtgärder och komplettera dessa för att göra totalförsvaret som helhet starkare. Det föreligger inte en sådan överensstämmelse mellan den vetenskapliga debatten om alternativa försvarsformer och utredningens uppdrag att begreppsbildningen i den vetenskapliga debatten utan vidare är användbar för utredningen.

Utredningen har valt att för sitt arbete göra en indelning i stort i militära motståndsformer å ena sidan och icke-militära motståndsformer å den andra. Till den förstnämnda gruppen förs den verksamhet som utförs av reguljära militära förband eller delar av sådana inkl. vad som i svensk försvarsplanering benämns fria kriget. Till den andra gruppen förs de motståndsåtgärder i övrigt som vidtas i syfte att förhindra eller försvåra en angriparens verksamhet. De icke-militära motståndsformerna skulle således inte nödvändigtvis kännetecknas av frånvaron av våldsinslag. Indelningen utgår i stället i huvudsak från vilken organisation osv. som utför handlingarna i fråga.

Utredningen anser det inte meningsfullt att försöka avgränsa sådana icke-militära motståndsformer som innefattar våld från dem som inte har sådana inslag. Som utredningen ser det, är det i vissa situationer ofrånkomligt att en motståndare tillfogar en angriparens soldater skada, om angriparens krigföring skall förhindras eller försvåras. Utredningen återkommer till denna fråga i avsnitt 5.1.

3 Folkrättsliga och andra juridiska frågor

3.1 Allmänna principer i folkrätten

Ockupation kan folkrättsligt beskrivas som ett tillfälligt besittningstagande av det ockuperade området i avvaktan på en fredsuppgörelse. Den ursprungliga staten anses behålla sin suveränitet över området. Dess lagstiftningsmakt består och dess medborgare behåller sin trohetsplikt. Folkrätten ålägger inte befolkningen någon lydnds- eller lojalitetsplikt mot ockupanten. Den lagliga regeringen är inte skyldig att ställa sin administration till ockupantens förfogande. Domstolarna skall upprätthålla rättskipningen i enlighet med landets lagar. Ockupanten har att själv sörja för sin säkerhet genom egen trupp och polis samt – inom de ramar som folkrätten drar upp – genom egen strafflag och rättskipning.

Folkrättsliga bestämmelser av betydelse för straff- och processrättsliga frågor bedömning inom ett område av landet som är besatt av en främmande makt finns i art. 43 i lantkrigsreglementet, art. 51 och 64-77 i IV. Genèvekonventionen (civilkonventionen) samt i art. 45 och 75 i I. Genèveprotokollet.

Det är framför allt i civilkonventionen som hithörande spörsmål har fått en närmare belysning. Den grundläggande principen på området finns emellertid fortfarande uttryckt i lantkrigsreglementet. Art. 43 i reglementet ålägger ockupanten att "vidtaga alla på honom ankommande åtgärder för att såvitt möjligt återställa och trygga den allmänna ordningen och det offentliga livet under iakttagande, såvida icke bestämt hinder häremot möter, av de i landet gällande lagar".

Civilkonventionen innehåller föreskrifter framför allt om strafflagstiftningen. Huvudregeln är att strafflagstiftningen inom ett ockuperat område skall förbli i kraft. Ockupationsmakten kan dock upphäva gällande straffbestämmelser eller tillfälligt försätta dem ur kraft, om de utgör ett hot mot ockupationsmaktens säkerhet eller ett hinder för tillämpningen av konventionen. Generellt gäller vidare att ockupationsmakten kan underkasta befolkningen inom ett ockuperat område sådana bestämmelser som behövs för att den skall kunna fullgöra sina förpliktelser enligt IV. konventionen, för att upprätthålla ordnad förvaltning inom området och för att trygga säkerheten för ockupationsmakten och dess väpnade styrkor.

Ockupationsmaktens lagar får inte ges retroaktiv verkan och aldrig föreskriva dödsstraff, om inte detta straff finns i det ockuperade områdets lagar. För personer som skyddas av konventionens bestämmelser får

dödsstraff över huvud taget föreskrivas endast för de fall att de gjort sig skyldiga till spionage, till allvarliga sabotagehandlingar mot ockupationsmaktens militära anläggningar eller till avsiktliga brott, vilka förorsakat en eller flera personers död.

Regleringen i IV. Genèvekonventionen innebär vidare att det egna landets domstolar i princip skall vara i funktion inom området. Ockupationsmakten kan emellertid upprätta egna militärdomstolar för överträdelser mot de bestämmelser som denna makt utfärdar. En sådan domstol får inte vara politisk, och den skall i lägsta instans alltid sammanträda i det ockuperade området. Särskilda regler ingår om appellationsdomstol. En domstol, som har upprättats av ockupationsmakt, är förpliktad att i den formella handläggningen och straffmätningen iaktta vissa grundläggande humanitära och civiliserade regler. Dessa har ytterligare preciserats i art. 75 i det första Genèveprotokollet.

Man kan sålunda konstatera att folkrätten drar en klar gräns för straffrättsskipningen mellan ockupationsmaktens och det egna landets domstolar. Sistnämnda domstolar har ingen skyldighet att befatta sig med andra brott än sådana som är straffbara enligt landets egen strafflagstiftning, och dessa brott skall behandlas i enlighet med denna lagstiftning. Om fienden ställer strängare säkerhetskrav och därför skärper strafflagstiftningen har han att själv tillämpa den strängare lagen genom sina militärdomstolar. Vad som har sagts nu måste rimligen gälla också den processuella och verkställande lagstiftning, utan vilken strafflagstiftningen inte kan förverkligas.

Folkrätten gör sålunda en skillnad mellan strafflagstiftning och annan lagstiftning. Med strafflagstiftningen torde därvid i första hand avses sådan allmän brottslighet som enligt vedertagna principer brukar behandlas i allmän strafflag. Denna lagstiftning skall i princip gälla om den inte hotar ockupantens säkerhet eller utgör ett hinder mot civilkonventionens tillämpning. Annan lagstiftning skall gälla "om bestämt hinder inte möter". Denna skillnad kan dock i praktiken förlora i betydelse, om hänsyn tas även till ockupationsmaktens möjlighet att meddela kompletterande lagbestämmelser.

Man får räkna med att en ockupationsmakt med stöd härav kan komma att ålägga befolkningen i ett ockuperat område att utföra vissa prestationer eller att avhålla sig från vissa handlingssätt och att föreskriva straffansvar för den som inte iakttar bestämmelserna härom. Självfallet ligger ingrepp mot föreningsfriheten, pressfriheten och friheten att hålla allmänna sammankomster särskilt nära till hands, och man kan inte generellt påstå att sådana ingrepp är förbjudna av folkrätten. På vissa områden finns emellertid tvingande bestämmelser. Ett exempel erbjuder föreskrifterna i art. 51 civilkonventionen om arbetsförhållanden och arbetarskydd. Det bör vidare framhållas att FN-konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter liksom Europaråds-konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna i princip gäller även under krig och ockupation.

Den avgränsning som folkrätten gör i fråga om domstolarnas skyldighet att vara verksamma inom rättskipningen har inte någon direkt motsvarighet när fråga är om myndigheter som har att tillämpa exempelvis ekonomisk, social, administrativ lagstiftning med därtill hörande sanktions- och verkställighets-

bestämmelser. Här gäller emellertid en viktig princip enligt 13 kap. 10 § andra stycket i den svenska regeringsformen, där det föreskrivs att inget offentligt organ på ett ockuperat område får meddela något beslut eller vidta någon åtgärd som ålägger en svensk medborgare att lämna ockupationsmakten bistånd, som den inte får kräva enligt folkrättens regler. Å andra sidan medger folkrätten att ockupationsmakten ålägger befolkningen förpliktelser varför det i praktiken kan bli fråga om en känslig balansgång för myndigheterna.

Vissa förslag till lösning av hithörande problem kommer att ingå i folkrättskommitténs slutbetänkande.

3.2 Folkrättens regler om motståndsverksamhet

I folkrättens konventioner anges grunderna för hur en motståndsrörelse får uppträda för att verksamheten skall vara förenlig med folkrätten och medlemmarna därigenom kunna erhålla folkrättsligt skydd. Denna fråga har nära anknytning till folkrättens regler om skydd av civilbefolkning och enskilda civila inom ett område där fienden tillfälligt har herraväldet.

Folkrättens betydelse framgår av utredningens direktiv (Fö 1980:90) där det bl.a. heter: "Frågorna om icke-militära motståndformer och olika försvarsformer, då organiserat militärt motstånd inte kan verka, påverkas i hög grad av folkrättsliga förhållanden." Enligt olika uttalanden bl.a. i broschyren "Om kriget kommer" har svenska regeringen framhållit att motstånd inom av fienden besatt/ockuperat område skall bedrivas i enlighet med folkrätten. Det förefaller knappast troligt att någon svensk regering skulle vilja frångå denna klara anknytning till folkrätten.

Mot ovanstående bakgrund gäller det att undersöka hur olika icke-militära motståndformer skall kunna tillämpas för att verksamheten skall kunna bedömas såsom inte stridande mot folkrätten.

3.2.1. Skydd av medlemmar i väpnad motståndsrörelse

Äldre regler

Enligt de äldre reglerna i IV. Haagkonventionen och III. Genèvekonventionen skall medlemmar av en väpnad motståndsrörelse inom ett ockuperat område anses som kombattanter och vid tillfångatagande erhålla skydd som krigsfångar under förutsättning att de

- a) står under befäl av en person som är ansvarig för sina underlydande,
- b) bär utmärkande tecken som är fastsittande och synligt på avstånd,
- c) bär sina vapen öppet samt
- d) vid sina operationer iakttar krigets lagar och bruk.

Ovanstående villkor har varit föremål för mycket olika tolkningar, framförallt i vad gällt kravet på utmärkande tecken samt öppet bärande av vapen och det har i praktiken visat sig mycket svårt för medlemmar i motståndsrörelse att uppfylla dessa villkor. I de fall då de folkrättsliga reglerna inte kunnat

följas har detta vanligen medfört att medlemmar i motståndsrörelse klassificerats som "illegala kombattanter", vilket resulterat i en mycket ogynnsam behandling. Dessa illegala motståndsmän/kvinnor har som regel förvägrats skydd som krigsfångar och i stället blivit utsatta för hårda straff.

Nya regler

Den folkrättsliga grunden har emellertid i väsentlig mån förändrats i och med tillkomsten av 1977 års Tilläggsprotokoll I till 1949 års Genèvekonventioner. Tilläggsprotokollet innehåller en i vissa avseenden ändrad definition på kombattanter – även gällande för medlemmar i motståndsrörelse samt regler för hur motståndskämpar skall uppträda under sina operationer för att få folkrättsligt skydd. I korthet innebär de nya reglerna att medlemmar i motståndsrörelse på samma sätt som reguljära stridskrafter skall ingå i de väpnade styrkorna. Medlemmarna skall stå under ansvarigt befäl och vara underkastade ett internt disciplinärt system, som bl.a. innebär att folkrättens regler lärs ut. Det tidigare kravet om utmärkande tecken har utgått och enda sättet att identifiera medlemmar av en motståndsrörelse är att de under sina militära operationer skall bära sina vapen öppet. Tiden då vapen skall bäras öppet är begränsad till skedet före inledande av ett anfall, vilket är en tämligen svårtolkad bestämmelse.

Introduktionen av den nya regeln i tilläggsprotokollet har på de flesta håll bedömts som ett steg i humanitär riktning genom att medlemmar i motståndsrörelse får lättare att följa folkrätten. Härigenom får medlemmarna större möjlighet att klassificeras som legala kombattanter och undvika hårda straff för sin verksamhet. Detta torde också medföra att motståndsrörelsen får ökat intresse av att själv följa folkrätten i behandling av motsidans soldater.

Det är ännu för tidigt att värdera vad de nya reglerna i Tilläggsprotokoll I (Prot I art 43-44) kan få för humanitär betydelse i praktiken. Detta kommer att i väsentlig grad bli beroende på om motståndsrörelsen tillämpar reglerna på ett sådant sätt att det avsedda skyddet för civilbefolkningen inte i någon påtaglig grad reduceras.

Tilläggsprotokoll I innehåller också regler som i väsentlig grad förbättrar skyddet av personer som anklagas för att otillbörligen ha deltagit i fientligheterna, varmed förstås väpnat motstånd. Innebörden är i stort att även en person vars folkrättsliga status är oklar, skall kunna erhålla krigsfånges skydd om vederbörande själv åberopar detta eller om det framgår att han är berättigad därtill, eller om den part som han är beroende av åberopar sådan status för hans räkning. I tveksamma fall skall personer behålla krigsfångestatus i avvaktan på prövning inför domstol. Skulle det därunder framkomma att personen i fråga inte har rätt till krigsfångestatus eller annan förmånlig status skall han alltid ha rätt till det skydd som stadgas i tilläggsprotokollets regel om grundläggande rättigheter (Prot I art 75).

Sverige har genom att år 1979 ratificera Tilläggsprotokoll I markerat sin övergång till de nya reglerna för skydd av medlemmar i motståndsrörelse. Det är emellertid ännu så länge endast ett mindre antal stater som ratificerat protokollet varför de nya reglerna inte kan komma att tillämpas generellt.

Under en övergångstid kommer ett antal europeiska stater att fortsättningsvis vara bundna att tillämpa de äldre reglerna.

Folkrättskommittén har studerat om de nya reglerna i Tilläggsprotokoll I skulle kunna tillämpas om en svensk motståndsrörelse skulle organiseras för att verka inom ett av fienden besatt/ockuperat område. Kommittén har därvid funnit att de nya reglerna är gynnsammare än de äldre genom att de ger bättre folkrättsligt skydd. De tolkningsfrågor som uppstått bedöms inte spela någon avgörande roll för svenskt vidkommande. Kommittén har därför inte sett något hinder mot att reglerna tillämpas av svensk motståndsrörelse.

3.2.2 Skydd av deltagare i civilmotstånd

När det gäller att fastställa vilket folkrättsligt skydd som kan åberopas för deltagare i civilmotstånd är utgångsläget däremot mycket oklart, eftersom det vare sig i Haag- eller Genèvekonventionerna eller i Tilläggsprotokoll I finns några regler som har direkt anknytning till civilmotståndsbegreppet. Dessutom har denna fråga endast i begränsad omfattning varit föremål för diskussion bland folkrättslärda. Den som framför allt försökt att tränga in i problemet är Adam Roberts, som har haft ett omfattande forskningsuppdrag från försvarets forskningsanstalt vad gäller civilmotstånd och dess möjliga användning om vårt land skulle till någon del temporärt komma under fientligt herravälde. Roberts bok "Ockupation, motstånd och folkrätt" innehåller en analys av de folkrättsliga reglernas innebörd i vad gäller dessa frågor. Hans framställning och slutsatser kan vara en lämplig utgångspunkt i diskussionen kring folkrätt och civilmotstånd.

Den första frågan är om deltagare i civilmotstånd kan anses som kombattanter och få samma folkrättsliga skydd som dessa i likhet med vad som gäller för medlemmar i väpnad motståndsrörelse. Avgörande är därvid om deltagare i civilmotstånd kan uppfylla de villkor som enligt I. Tilläggsprotokollet gäller för att räknas som kombattant, dvs. att ingå i väpnade styrkor, stå under ansvarigt befäl och vara infogade i ett internt disciplinärt system. Redan det första kravet – att tillhöra de väpnade styrkorna – ter sig mot bakgrund av många traditionella civilmotståndsanhängares allmänna inställning att undvika varje form av våld som verklighetsfrämmande. Inte heller torde anhängare av civilmotstånd önska stå under något ansvarigt befäl eller vara underkastade militära disciplinregler. Följaktligen torde det inte finnas någon möjlighet att räkna deltagare i civilmotstånd som kombattanter eller utgå ifrån att en motpart skulle tillerkänna dem skydd som kombattanter eller krigsfångar.

Adam Roberts har granskat denna fråga och kommit till samma slutsats: Personer vilka deltar i civilmotstånd kan ej få skydd som kombattanter utan i detta fall gäller det att studera om deltagarna kan erhålla skydd som civila vilka uppehåller sig inom ockuperat område. Det är då nödvändigt att granska vilket skydd denna speciella typ av civila kan erhålla enligt IV. Genèvekonventionen som innehåller regler avseende ockuperat område. I detta sammanhang hänför Adam Roberts deltagare i civilmotstånd till kategorin "ickeprivilegierade stridande".

För deltagare i civilmotstånd gäller liksom för övriga civila delar inom det besatta (ockuperade) området att IV:e konventionens artikel 3 är tillämplig. Denna artikel, som brukar kallas "regeln om minimiskydd", stadgar att personer som inte direkt deltar i fientligheterna, under alla förhållanden skall behandlas med humanitet och inte "utsättas för sämre behandling på grund av ras, färg, religion eller tro, kön, börd, förmögenhet eller dylik omständighet". Särskilt anges förbud mot att använda våld, i synnerhet mord i alla dess former, stympning, grym behandling eller tortyr. Vidare är det förbjudet att ta dessa personer som gisslan, kränka den personliga värdigheten eller utmäta straff och verkställa avrättning utan föregående dom, avkunnad av i laga ordning tillsatt domstol (Gk IV art 3). Här finns sålunda i konventionerna en regel, som ger alla invånare - även innefattande deltagare i civilmotstånd ett allmänt personligt skydd, vilket dock måste bedömas som starkt begränsat i sin omfattning. Det förhindrar inte på något vis att deltagare i civilmotstånd kan fängslas och bestraffas för sin verksamhet.

Deltagarna i civilmotstånd avses använda åtgärder som utan våldsanvändning dock skall verka starkt störande på ockupanten. En främmande makt, vilken i ett fall som detta, fått temporärt herravälde över en del av motpartens territorium torde i första hand vilja skapa säkerhet för sina egna stridskrafter och sin administration inom området. Enligt IV. Genèvekonventionen (Gk IV art 64) har ockupationsmakten rätt att underkasta befolkningen inom ockuperat område de bestämmelser som är erforderliga för att den främmande makten skall kunna fullgöra sina förpliktelser enligt konventionen, för att upprätthålla ordnad förvaltning inom området, för att trygga säkerheten för såväl ockupationsmakten som för medlemmar av och egendom tillhörande ockupationsstyrkorna eller förvaltningen liksom för kommunikationsanläggningar och kommunikationslinjer, som används av ockupationsmaktens styrkor.

I de sålunda utfärdade bestämmelserna kan också ingå strafföreskrifter, vilka dock inte får träda i kraft förrän de på olika sätt bringats till befolkningens kännedom. Bestämmelserna får inte ha retroaktiv verkan (Gk IV art 65).

Enligt folkrätten har sålunda ockupationsmakten rätt att utfärda ordningsregler men detta är inte liktydigt med att civilbefolkningen har lydnessplikt gentemot ockupationsmakten. Frågan har principiell betydelse men torde i praktiken få mindre värde eftersom civilbefolkningen står under den främmande statens maktutövning. Den verksamhet som deltagare i civilmotstånd kan bedriva inom det ockuperade området riktar sig i princip mot ockupantens administration och maktutövning. Det gäller att minimera ockupantens kontroll över ekonomi, sociala mönster och människors sinnen. Till en del kan civilmotståndsinsatserna yttra sig i en allmänt negativ attityd och ovillighet att samarbeta. Andra aktiviteter kan mera direkt vara avsedda att störa ockupanten, skapa besvärigheter för hans stridskrafter och försvara hans maktutövning. Det är svårt att mot denna bakgrund i förväg bedöma vilka åtgärder som ockupanten kan tänkas vidta. Till stor del kommer motåtgärderna att bli beroende på hur pass störande civilmotståndet verkar på ockupanten. Skulle civilmotståndsåtgärder, såsom avsikten är, inverka starkt hämmande på ockupantens möjligheter att dra nytta av området, kan

man förvänta sig att motåtgärderna blir kraftfulla och tar sig flera olika uttryck.

Erfarenheter från liknande situationer i andra länder under och efter andra världskriget visar att ockupationsmakten vanligtvis vill få civilmotståndet att upphöra genom att fängsla personer vilka uppfattas som ledare för verksamheten. De störningar i samhällsfunktionerna, vilka kan uppstå på grund av civilmotståndet, kan av ockupanten anföras som skäl för att civilbefolkningen får vidkännas kännbara inskränkningar i försörjning, transporter, sjukvård, barnavård och undervisning. Ockupationsmakten har här ett påtryckningsmedel som den knappast torde undvika att utnyttja. Ockupanten kan också fängsla och döma enstaka civilpersoner enbart för att statuera exempel och skrämja civilbefolkningen till lydnad.

Under andra världskriget förekom relativt ofta att en ockupationsmakt tog helt oskyldiga civilpersoner som gisslan och hotade med att avrätta gisslan om motståndsverksamheten fortsatte. I vissa fall avrättades gisslan. En ockupant kunde också tillgripa den drastiska åtgärden att flytta bort en tredskande civilbefolkning långt från området – oftast överfördes dessa civila till ockupantens hemland. Såväl tagande av gisslan som bortflyttning av civilbefolkning från ockuperat område är numera förbjudet enligt IV. Genèvekonventionen. Det är också förbjudet att utsätta skyddade personer för repressalier. Om dessa förbud kommer att efterlevas i praktiken är knappast möjligt att bedöma i förväg. Skulle en skyddsmakt vara utsedd och ha möjlighet att verka inom det ockuperade området, torde sannolikheten öka för att konventionens bestämmelser efterlevs.

Även om det råder delade meningar beträffande de åtgärder en ockupationsmakt i praktiken kan komma att tillgripa mot civilpersoner som deltagit i verksamhet riktad mot ockupationsmakten, kan dock konstateras att IV. Genèvekonventionen ger ockupanten följande möjligheter.

- a) Ingripande får göras mot personer vilka anses bryta mot av ockupanten utfärdade ordningsregler. Dessa personer får lagföras, dock ej vid svensk domstol utan vid av ockupationsmakten inrättad militärdomstol som är verksam inom området (Gk IV art 66).
- b) Misstänkta personer får interneras när tvingande säkerhetsskäl härför föreligger (Gk IV art 78). Vilka säkerhetsskäl som kan anföras, avgör ockupationsmakten. Risken för godtycklig bedömning kan inte uteslutas.
- c) När det gäller personer som misstänks för att delta i mot ockupationsmaktens säkerhet riktad verksamhet, särskilt spioneri och sabotage, har ockupationsmakten rätt att internera vederbörande och dessutom frånta dessa personer rätten att sända och mottaga meddelanden (Gk IV art 5). Vad som kan anses falla inom spioneri och sabotage avgör ockupationsmakten.

I folkrätten stadgas också vilket juridiskt skydd som anklagade civilpersoner skall tillerkännas. IV. Genèvekonventionen innehåller relativt utförliga bestämmelser som syftar till att slå vakt om anklagade personers rättigheter i samband med rättegång. Särskilda bestämmelser har angivits för brottsliga handlingar som har till syfte att skada ockupationsmakten. Internering och fängelsestraff får utdömas men skall stå i proportion till den brottsliga

handlingen. Om brottet förorsakat en eller flera personers död får dödsstraff tillämpas. Detta gäller dock endast om sådana brott var belagda med dödsstraff enligt de lagar som gällde innan området kom under fiendens herravälde. Skulle någon del av Sverige tillfälligt komma att bli besatt/ockuperat, får således dödsstraff ej utdömas, eftersom denna straffform aldrig får användas enligt svensk lag (Gk IV art 68).

Skyddet för personer vilka häktats eller internerats i samband med väpnad konflikt eller ockupation har avsevärt förbättrats genom Tilläggsprotokoll I som innehåller nya regler om grundläggande garantier för denna grupp (Prot I art 75). Bland annat innehåller artikeln principerna för det rättsliga förfarandet.

Av ovanstående redogörelse framgår att deltagare i civilmotstånd inte kan åberopa skydd som kombattanter och de kan heller inte förvänta sig att bli behandlade som krigsfångar. Särskilt skydd som sjukvårds-, själavårds- eller civilförsvarspersonal torde inte heller kunna påräknas, eftersom detta förutsätter att personen i fråga inte deltar i verksamhet som skadar fienden.

Från svensk sida bör hävdas att personer som deltagit i civilmotstånd har rätt till minst samma skydd som övriga civila inom ockuperat område. Det rör sig emellertid om civila, vilka deltagit i verksamhet riktad mot ockupationsmakten, vilket ger denna vissa möjligheter att ingripa. Formen för ingripande torde i inte ringa grad bli beroende på vilken skadlig inverkan civilmotståndet haft eller beräknas få. Har civilmotståndet haft ringa inverkan blir sannolikt straffen lindriga. Skulle däremot ockupationsmakten bedöma att civilmotståndet kan få allvarliga konsekvenser kan ockupationsmakten ingripa med större kraft. Härvid kan folkrättsreglerna om skydd för egna stridskrafter och egen administration åberopas. När så befinnes lämpligt har ockupanten möjlighet att internera personer av säkerhetsskal. misstänkta personer kan också anklagas för att ha deltagit i spioneri eller sabotage, vilket ger ockupationsmakten relativt stora handlingsmöjligheter.

I alla dessa fall skall personer anklagade för att ha organiserat eller deltagit i civilmotstånd kunna hävda personligt skydd enligt reglerna i IV. Genèvekonventionen resp. Tilläggsprotokoll I.

Utredningen finner det otillfredsställande med den bristande folkrättsliga regleringen av det icke-militära motståndet. Utredningen anser att den svenska regeringen bör ta initiativ för att på ett klarare sätt föra in sådana motståndsformer i folkrätten. Utredningen är medveten om att detta är en process på lång sikt.

3.3 Svenska rättsregler avseende motståndsverksamhet under ockupation

I svensk lag förekommer vissa avsnitt, som har direkt anknytning till förhållandena inom ockuperat område. Av särskild betydelse är den i regeringsformen (RF) och brottsbalken (BrB) angivna principen att ockupation i vissa avseenden skall likställas med krigstillstånd. Av förarbetena till nämnda lagar framgår att motståndsverksamheten inte skall upphöra inom

ett område där svenska reguljära militära enheters motstånd upphört. Inom det ockuperade området skall motståndet fortsätta ehuru i andra former. Enligt BrB 22 kap 16 § skall beträffande brott som förövas under ockupation i tillämpliga delar gälla vad som föreskrives i 19, 21 och 22 kap BrB. Vad som sägs i dessa kap om rikets försvar skall tillämpas på motståndsrörelsen (= den organiserade väpnade motståndsrörelsen) och vad som sägs om fienden skall gälla ockupationsmakten.

Förutnämnda bestämmelser ställer krav på motståndsrörelsen vars medlemmar exempelvis kan dömas till ansvar för grovt lydnadsbrott (21 kap 2 § BrB) eller övergivande av post (21 kap 13 § BrB) enligt samma grunder som gäller under krig. En person som under ockupation hindrar eller förråder motståndsrörelsens verksamhet gör sig skyldig till landsförräderi eller landssvek (22 kap 1 § BrB). Samma gäller om någon lämnar fienden bistånd eller går fienden till handa med tjänster eller förnödenheter. I dessa fall kan dock straffen lindras om biståndet inte kan anses otillbörligt med hänsyn till befolkningens behov, gärningsmannens försörjning eller andra omständigheter. Svensk domstol inom ockuperat område torde av förklarliga skäl inte ha möjlighet att handlägga mål som innebär anklagelse för förräderi eller bistånd åt fienden eftersom ockupanten har intresse av att skydda personer, vilka varit honom behjälpliga dvs. de som vanligen kallas "medlöpare".

Bestämmelserna i BrB har också betydelse för hur eventuell kvarvarande svensk polis får verka. Eftersom medlemmar i motståndsrörelsen i den utsträckning som framgår av 21 kap 1 § BrB är skyldiga att lyda order, kan deras insatser inom ramen för denna bestämmelse ej anses strida mot svensk lag. Följaktligen kan inte ingå i den svenska polisens befogenheter att uppsåra och avslöja medlemmar av motståndsrörelse, som deltagit i våldshandlingar ingående i det av svenska regeringen beordrade motståndet. Skulle ockupationsmakten kräva att svensk polis deltar i dylika motåtgärder, har polismännen enligt IV. Genèvekonventionen rätt att på grund av samvetsbetänkligheter vägra fullfölja dessa åligganden (Gk IV art 54).

Den väpnade motståndsrörelsen får till följd av 22 kap 16 § BrB bedriva sina operationer på samma sätt som reguljära militära förband vad gäller främst sådan skadegörelse på egendom som kan bli följd av motståndsverksamheten. En svensk domstol kan sålunda inte ställa motståndsrörelsen eller enstaka medlemmar i denna till ansvar för sådan skadegörelse, som ansetts nödvändig eller blivit följd av de militära insatserna. Dessa regler tar endast sikte på den organiserade väpnade motståndsrörelsen, som har till uppgift att fortsätta motståndet med användande av väpnat våld. Några motsvarande regler om frihet från ansvar kan inte åberopas ifall deltagare i civilmotstånd skulle avsiktligt skada svensk egendom inom området exempelvis genom sabotage.

Vad som här anförts om motståndsrörelsens operationer, förutsätter att dessa varit förenliga med folkrätten. Skulle så ej vara fallet kan handlingarna bedömas som dråp eller skadegörelse i den mån gärningen inte är att betrakta som folkrättsbrott enligt 22 kap 11 § BrB. Härvid måste dock BrB:s regler om straffrihet vid nödvärn eller nöd kunna beaktas. I praktiken torde det därför bli mycket svårt att tänka sig situationer, då en av motståndsrörelsens ansvariga befäl beordrad handling kan komma att träffas av svenska straffbestämmelser.

Ovannämnda bestämmelse i BrB 22:16 förhindrar givetvis inte att ockupanten kan lagföra medlemmar i svensk motståndsrörelse för avsiktlig skadegörelse men detta får i så fall ske vid av ockupationsmakten upprättad militärdomstol inom området. Det är också möjligt att ockupationsmakten kan ställa medlemmar av motståndsrörelse till ansvar för handlingar, vilka enligt ockupantens åsikt innebär krigsförbrytelse. I detta sammanhang har medlemmar i den väpnade motståndsrörelsen rätt att hävda sin ställning som kombattanter, vilka enligt regeringens direktiv fortsätter det väpnade motståndet mot fienden.

3.4 Civilbefolkningens möjligheter att åtnjuta skydd enligt folkrätten

Den inom området kvarvarande civilbefolkningen befinner sig i en mycket utsatt och känslig position. Svenska regeringen har därför anledning att med kraft hävda att befolkningen skall åtnjuta det skydd och de rättigheter, som föreskrives i folkrätten – främst i IV. Genèvekonventionen.

Nämnda konvention innehåller regler om att civilbefolkning och enskilda civila skall behandlas som *skyddade personer* i och med att de befinner sig i den fientliga maktens våld. Detta kan inträffa redan i ett skede, då området är besatt av fiendens styrkor men innan någon ockupationsregim ännu övertagit ansvaret. Folkrätten stadgar att de civila som befinner sig i fiendens våld skall åtnjuta respekt till person, ära, familjerättigheter m.m. samt behandlas humant och särskilt skyddas mot våldshandlingar av alla slag eller hot om våld. Någon diskriminering på grund av ras, religion eller liknande får ej förekomma.

De civila får ej heller utsättas för någon form av kollektiv bestraffning eller repressalier. Fienden får inte använda civila som gisslan för att genom hot mot denna försöka nå lugn och säkerhet i området. Civil egendom får ej utsättas för plundring eller meningslös förstöring.

Enligt folkrätten åligger det vidare en ockupationsmakt att, så långt förhållandena medger, ansvara för befolkningens försörjning med livsmedel och läkemedel. Åliggandena har enligt I. Tilläggsprotokollet utökats till att även omfatta tillförsel av kläder, sängkläder, nödbostäder samt andra förnödenheter. Vidare åligger det ockupationsmakten att i samverkan med myndigheterna i området ansvara för barnavård och barnuppfostran. Präster och religiösa samfund skall tillåtas att fortsätta sin verksamhet. Ockupationsmakten är också skyldig att så långt möjligt säkerställa och vidmakthålla sjukvård samt svara för hälsovård och hygien inom området. Noggranna bestämmelser finns också om ockupationsmaktens möjligheter att utnyttja arbetskraft och övriga tillgångar inom området.

För att dessa regler skall kunna efterlevas, fordras att fienden upprättat en ockupationsregim dvs. att området folkrättsligt betraktas som ockuperat område.

En viktig fråga är vad som kan hända civilbefolkningen ifall ockupationsmaktens verksamhet allvarligt påverkas genom någon form av motstånd antingen som civilmotstånd eller som väpnat motstånd. Eftersom syftet med alla typer av motstånd är att störa ockupationsmaktens verksamhet och

därigenom försvåra möjligheterna att utnyttja området, är det sannolikt att dylika störningar kommer att utlösa motåtgärder från ockupationsmaktens sida. Erfarenheterna från ockupation under andra världskriget och senare konflikter talar entydigt härför.

Det finns många exempel på att insatser av motståndsrörelsen medfört att ockupationsmakten som svar härför tillgripit repressalieaktioner mot civilbefolkningen eller delar av denna. Enligt IV. Genèvekonventionen gäller emellertid uttryckligt förbud mot att insätta någon form av militär repressalieaktion mot civila. Man kan därför hoppas att folkrätten kan ge ett skydd mot denna typ av starkt inhuman verksamhet – givetvis under förutsättning att ockupationsmakten har en uttalad avsikt och vilja att efterleva folkrätten.

När ockupationsmakten observerar att det förekommer någon typ av motstånd från civilbefolkningens sida kan snabba motåtgärder förväntas. Dessa torde avpassas med hänsyn till det hot som motståndsåtgärderna kan bedömas medföra för ockupanten. Motståndsaktivitet, vilken uppfattas som ett starkt hot, torde sålunda utlösa kraftiga åtgärder från ockupantens sida. Motåtgärderna kan få olika inriktning beroende på om det gäller att hindra fortsatt civilmotstånd eller om man har att hindra väpnade anfall från den organiserade motståndsrörelsen.

Som ett första steg brukar ockupationsmakten försöka uppspara ledarna för motståndsverksamheten för att internera och bestraffa dessa. Det är också vanligt att ockupationsmakten så långt möjligt söker förhindra spridning av motståndsverksamheten genom långtgående restriktioner i form av utgångsförbud och förbud mot "obehörig" information till civilbefolkningen. Hårda straff stipuleras vanligen för överträdelse mot dylika ordningsregler.

Som tidigare har anförts i 3.2.2 brukar ockupationsmakten också rikta allvarliga varningar till civilbefolkningen. Härvid brukar det ingå som ett verksamt påtryckningsmedel att uttala hot om försämring av livsbetingelserna för civilbefolkningen, om inte motståndet snarast upphör. Det folkrättsliga åtagandet beträffande civilbefolkningens försörjning kan ockupationsmakten försöka komma ifrån genom hänvisning till att störningar i livsmedelsdistributionen enbart beror på åtgärder från motståndsrörelsens sida. Ockupanten kan sålunda försöka få folkopinionen att riktas mot motståndsrörelsens verksamhet. Kan ockupationsmakten på detta sätt försöka skrämja civilbefolkningen till passivitet och tystnad har ockupanten gjort det bekvämt för sig!

Den väpnade motståndsrörelsens anfall måste ockupationsmakten möta genom olika militära insatser. Första uppgiften blir härvid att försöka anfalla och eliminera de små, utspridda motståndsstyrkorna. Men ockupanten måste också bygga ut skydd i form av bevakning vid transporter och anläggningar, utläggning av defensiva mineringar m.m. Insatser av denna art kan medföra stora påfrestningar på civilbefolkningen som tvingas finna sig i en starkt begränsad rörelsefrihet, utökade kontrollåtgärder samt avstängning av militärt viktiga områden. Anklagelser kan också riktas mot enstaka civilpersoner för att dessa är förtäckta motståndskämpar eller har lämnat bistånd åt motståndsstyrkorna.

Det bör tilläggas att ockupationsmakten, som har den faktiska makten

inom området, kan använda sig av många andra metoder, än de här nämnda. Ovan anförda exempel torde emellertid räcka för att ge en belysning av de problem, som uppstår då det gäller att samtidigt bedriva motståndsverksamhet och hävda att den utlämnade civilbefolkningen skall erhålla folkrättsligt skydd.

Oavsett de risker, som situationen kan medföra för civilbefolkningen i det ockuperade området, torde svenska regeringen eftersträva att motstånd i olika former bedrivs mot ockupanten med syfte att starkt försvåra ockupationsmaktens möjligheter att utnyttja området. Detta framgår för övrigt tydligt av broschyren "Om kriget kommer" (utgiven december 1983) som är den enda officiella handling i vilken hithörande frågor behandlas.

Svenska regeringen har härvid anledning hävda att den väpnade motståndsrörelsen omfattar kombattanter, som bedriver sina militära operationer enligt de direktiv som regeringen utfärdat. Medlemmar i den väpnade motståndsrörelsen skall vid tillfångatagande tillerkännas skydd som krigsfångar.

Civilbefolkningen deltar för övrigt ej i de militära operationerna och skall därför behålla sitt skydd enligt IV. Genèvekonventionen – oavsett motståndsrörelsens aktiviteter. Sådana civila, vilka anklagas för att ha hjälpt motståndsstyrkorna får enligt svensk uppfattning inte behandlas som illegala kombattanter. Särskild hänsyn måste tas till att de civila enligt folkrätten behåller sin lojalitet mot sitt land och dess regering. De anklagade bör sålunda behålla sitt skydd som civila enligt folkrätten.

Förhållandena blir annorlunda om ockupationsmakten möter ett starkt civilmotstånd som yttrar sig i ohörsamhet, störningar i transportverksamheten m.m. Betydande delar av civilbefolkningen kan delta i verksamheten. I detta fall finns inte möjlighet att hävda kombattantstatus för deltagarna. Å andra sidan är det i praktiken omöjligt för ockupationsmakten att internera större delen av civilbefolkningen, vilket inte utesluter att vissa deltagare kan interneras för att statuera exempel. Svenska regeringen har anledning hävda att deltagare i civilmotstånd endast visar sin lojalitet med sitt land och sin regering, varför deltagarna bör behålla sitt skydd som civila enligt folkrätten.

Härutöver torde svenska regeringen också uppmuntra internationella organ, eventuell skyddsmakt samt internationella hjälporganisationer att biträda vid övervakning av folkrättens tillämpning inom det ockuperade området. Denna övervakning bör särskilt inriktas på civilbefolkningens möjligheter att erhålla folkrättsligt skydd.

4 Allmänna överväganden om icke-militärt motstånd

4.1 Icke-militärt motstånd: ett komplement till militärt försvar

Den allmänna debatten om icke-militära motståndsformer har nästan undantagslöst rört frågan om sådana motståndsformer kan ersätta ett militärt försvar. De som har förespråkat icke-militärt motstånd av olika slag har därvid ofta kritiserat en traditionell försvarspolitik som i första hand bygger på militärt försvar.

I debatten har dock i viss utsträckning tanken på det icke-militära motståndet som ett komplement till det militära försvaret berörts. Detta har dock inte sällan avsett skeden när man går över från en motståndsform, militärt försvar, till en annan motståndsform, civilmotstånd. Denna process kallas ibland "omrustning". Den omfattande litteraturen om icke-militärt motstånd har knappast alls redovisat någon mera utförlig modell om samverkan mellan militära och icke-militära motståndsformer i syfte att öka en nations försvarsförmåga.

Det finns tvärtom exempel på argumenteringen att icke-militärt motstånd inte bör samverka med det militära försvaret. Huvudinvändningen är att civilmotstånd förlorar i effekt om det blandas ihop med militärt försvar. Som stöd för denna ståndpunkt har anförts bl.a. att det för åtskilliga som vill medverka i icke-militärt motstånd är en förutsättning att det inte sker någon sammanblandning med de militära försvarsformerna. Det icke-militära motståndet skulle alltså kunna vara en motståndsform för dem som av principiella eller andra skäl inte vill medverka i det militära försvaret.

För motståndsutredningens del är utgångspunkterna givna i detta avseende. Vad utredningen har studerat är förutsättningarna för ett icke-militärt motstånd som kompletterar det militära försvaret på det sätt att det tar vid när militärt försvar inte längre kan föras i ett område. Det icke-militära motståndets syften kan vara dels att så långt möjligt hävda svensk samhällssyn och skydda befolkningens intressen, dels att upprätthålla befolkningens motståndsvilja, dels att understödja övrig befrielsekamp, dels att försvåra en angripares operationer mot fria delar av vårt land. Det skall vara ett uttryck för vår vilja att till det yttersta värna om svenska folkets väl samt genom aktivt motstånd mot en ockupant skapa fortsatta svårigheter för denne. Av största vikt är också att olika typer av icke-militärt motstånd såsom organiserad väpnad motståndsrörelse och civilmotstånd samverkar så långt möjligheterna medger.

Det icke-militära motståndet skall således ses som något som tillsammans med andra motståndsformer skall underlätta befrielsen av området.

Enligt utredningens synsätt måste det icke-militära motståndet vara en del av vårt totalförsvaret med samma målsättning som detta, nämligen att i första hand verka krigsavhållande. Icke-militärt motstånd måste vidare vara en angelägenhet för befolkningen som helhet. Det är inte tillräckligt om det utövas bara av dem som har betänkligheter mot militära försvarsformer. En annan sak är att människor med sådana betänkligheter kan göra insatser inom det icke-militära försvaret.

Det är utredningens uppfattning att vissa former av icke-militärt motstånd redan ingår i vår försvarsplanering genom att de motståndsåtgärder som kan komma i fråga kan hänföras till olika totalförsvarsfunktioner såsom arbetsmarknad, transporter, försörjning osv. Utredningen återkommer till detta i det följande. Det bör här ändå påpekas att effekten hos det icke-militära motståndet på ett avgörande sätt beror på hur det operativt kan ledas och samordnas med övriga försvarsåtgärder.

Bristande samordning kan få följder som verkar i motsatt riktning mot vad den icke-militära motståndsåtgärden syftar till. En aktion mot t.ex. en kommunikationsled utförd i syfte att hindra fiendens trupprörelser kan således i själva verket vara till ännu större skada för våra egna trupper som försöker befria området. På samma sätt kan exempelvis räddningsinsatser från vårt civilförsvaret försvåras av icke koordinerade aktioner inom ramen för det icke-militära motståndet. Det bör framhållas att så länge reguljära militära enheter deltar i stridsverksamhet inom området finns det endast begränsat utrymme för icke-militärt motstånd. Dock kan fria kriget och motståndsverksamhet pågå samtidigt.

Utredningen vill understryka att här liksom i andra sammanhang gäller att den största effekten nås vid en tidsmässigt och resursmässigt väl avvägd samordning av olika medel.

Utredningen vill också framhålla att en utveckling av de icke-militära motståndsformerna inte får betraktas som initiativ till nedrustning. Syftet är tvärtom att förstärka totalförsvaret.

4.2 Det icke-militära motståndets miljö

Icke-militärt motstånd kan utövas i många olika sammanhang. Utredningens uppdrag avser ett sådant motstånd som skall utövas inom ett område som inte längre kan försvaras av reguljära militära enheter utan som behärskas av fienden. Folkrättsligt är det alltså fråga om ockupation. Utredningen har i kapitel 3 redovisat vilka bestämmelser i stort som gäller för ockupanten resp. civilbefolkningen inom området.

För svensk del innebär den säkerhetspolitiska målsättningen att varje del av landet skall försvaras militärt. Inom ett område som har kommit att behärskas av fienden måste därför stridshandlingar ha förekommit, sannolikt i betydande omfattning. Genom dessa stridshandlingar har säkerligen skett en omfattande förstörelse av kommunikationsleder m.m. Man torde också få räkna med att betydande delar av bostäderna har förstörts genom krigshandlingar. I enlighet med planläggningen inom civilförsvaret har åtminstone delar av befolkningen utrymmts till andra delar av landet.

Vid en ockupation som berör en del av landet kan det antas att riksdag och regering finns kvar på svenskt territorium med möjlighet att utöva ledningen av landet i övrigt.

Av den befolkning som före kriget funnits inom det av fienden behärskade området är åtskilliga värnpliktiga vid förband med uppgifter på annat håll i landet. Stridshandlingarna inom området har också inneburit förluster för de militära förbanden men även bland befolkningen. Det torde sålunda finnas en stor mängd sårade i området. Belastningen på sjukvården är mycket stor, särskilt som resurserna torde ha reducerats genom krigshandlingarna.

En del av dem som har deltagit i striderna kan vara krigsfångar långt från hemorten. Hemvärnspersonalen har deltagit i de inledande striderna men därefter återvänt hem eller gått under jorden.

Beträffande samhällsverksamheten i övrigt bygger planläggningen på att kommunerna och landstingskommunerna i den utsträckning det är möjligt fortsätter att svara för hälso- och sjukvård, undervisning, barnomsorg, energiförsörjning, kommunikationer, renhållning osv.

Statliga myndigheter kommer efter överväganden i det enskilda fallet att planera antingen för kvarstannande inom området eller för utflyttning från detta.

Polisen intar här en särställning. Tidigare har den uppfattningen förhärskat att polisen borde lämna ett område som står i begrepp att falla i en fiendes hand. I annat fall skulle polisen riskera att få en svår dubbelroll som både ockupationsmaktens organ och befolkningens skydd mot denna. Numera hävdas att det är bäst för befolkningen om den egna polisen fortsätter att svara för ordningen och säkerheten.

En annan fråga som har avgörande betydelse för förhållandena inom ett ockuperat område gäller försörjningen. Hur blir tillgången på livsmedel? Finns det bränsle i tillräcklig mängd för uppvärmning av bostäder m.m.? Kan industriproduktionen fortsätta i något så när normal omfattning? Finns det fortfarande ett fungerande bankväsen?

Naturligtvis kan inte dessa eller liknande frågor om vår försörjningsberedskap besvaras fullständigt och entydigt. Planläggningen inom det ekonomiska försvaret syftar dock till att minska verkningarna av krig och kriser. Det finns enligt utredningens mening inte anledning att utgå från annat än att denna planläggning skall begränsa de försörjningsmässiga påfrestningarna så långt det över huvud taget är möjligt.

Vid bedömningen av hur förhållandena inom ett ockuperat område kan gestalta sig bör också andra aspekter vägas in.

Under krig och ockupation är den materiella miljön olika från plats till plats. Åverkan och förstörelse av landskap, utrustning, kommunikationer och försörjning skiftar. Människors möjligheter att fungera i sina liv kommer därför också att vara skiftande från plats till annan.

Gemensamt för alla är dock att krig och ockupation rycker oss ut ur det som annars är självklart och vant. Det självklara blir nu ifrågasatt, det vanliga blir ovant, tilliten vänds i misstro osv. När livet ställs på sin spets visar sig dess dubbeltydighet som tydligast. I denna mänskliga miljö skall motståndet bedrivas.

Dubbeltydigheten innebär att livet bestäms av stridande och motsägande

krafter och fenomen. Livet rymmer t.ex. ofrånkomliga krav men också rätten att misslyckas inför kraven, både lojalitet och en kritisk hållning. Endast med denna dubbeltidighet kan livet fungera. Den spontana godhet, den djärvhet och det mod man kan möta i det mänskliga livet, skulle förvandlas till verklighetsfrämmande idealism och dumdristighet om livet inte också rymde en realistisk planering och riskberäkning.

Detta att både oro och trygghet hör till verkligheten, kan vi normalt hantera. Vardagens trygghet ger oss möjligheter att låta oro och förhoppningar ge näring åt en solidarisk och mänsklig gemenskap i samhället. Vid en ockupation vänds allt upp och ner. Det invanda bryts sönder, oro och hopp griper efter vilken trygghet som helst, kanske t.o.m. efter den som ockupationsmakten kommer att erbjuda. Det vardagliga livet kan vi leva i dubbeltidighet men krig och ockupation kan ställa oss i nya och oväntade situationer, där dubbeltidigheten upplöses och destruktionen och det förvända livet kan hota att ta överhanden.

Motståndsverksamhet under en ockupation förutsätter en medvetenhet om vari lojalitet och kritik består. I fredssamhället utgår vi ifrån att medborgaren är lojal med samhället och dess gemenskap, samtidigt som vi ser den kritiska och levande debatten som en förutsättning för demokratin. Denna dubbeltidighet, som visas i både lojalitet och kritik ställs vid en ockupation på svåra prov. Det finns, inte ens under ockupation, automatiskt något "naturligt" sätt att reagera på. Människan är inte av "naturen" god och hjältemodig, inte heller feg eller självisk.

När vi nu menar att det är önskvärt och nödvändigt att vi i händelse av krig och ockupation gör motstånd är det viktigt att det redan i fredstid skapas förutsättningar för en sådan lojalitet med och kritik av det egna samhället, att viljan att försvara det är starkare än viljan att fly undan fara och handling. När människor lever i främlingskap gentemot sitt eget samhälle utgör detta ett hot också mot viljan att ställa upp för detta samhälle. Det är en politisk uppgift att skapa ett samhälle där medborgarna deltar i och känner solidaritet med det som formas och utförs i det samhällseliga arbetet. Bara på detta sätt kan också viljan att offra något för ett land i kris stärkas.

I det normala livet fungerar alltså både lojalitet och kritik, men där det vardagliga bryts sönder, såsom i krig och vid ockupation, uppstår risken att både lojaliteten och kritiken kommer att fungera felaktigt.

I vår vanliga vardag kan vi skilja på stort och smått, vi kan tvinga oss att övervinna rädsla, vi klarar av solidaritet även om det kan kosta på. Det är detta som gör det möjligt för många att också i pressade lägen utföra stordåd och orka med ibland svåra påfrestningar. Men när vi reflekterar över en möjlig motståndsverksamhet måste vi – samtidigt som vi bereder oss för vad vi "som mest" kan åstadkomma – överväga vad vi "allra minst" kan begära av vårt handlande. Några problem med en förstörd lojalitet måste beaktas vid tanken på vad vi "allra minst" kan begära av vårt motstånd.

1. *Det mindre hotar ta överhanden över det större.* I ett läge av ockupation pressas människor av dubbla lojaliteter – eller snarare – av stora och små lojaliteter, varav de små kan hota och ta överhanden. Värnandet om t.ex. familjemedlemmar och egen egendom kan ta överhanden över värnandet om landet och folket. För att ta ett exempel från det fredliga samhället kan

det vid en eldsvåda vara frestande att med risk för livet rusa in i huset för att rädda något föremål av obetydligt värde.

2. *Rädslan hotar ta överhanden över modet.* I ett läge av ockupation inträder motstridiga känslor. Vi drivs att handla för vårt folk och vårt land och drivs att göra motstånd, samtidigt som vi värjer oss på grund av rädsla för repressalier, för fysiskt lidande osv.
3. *Splittringen hotar ta överhanden över enheten.* I ett läge av ockupation eller kris drivs människor samman och små konflikter får sjunka undan inför det större onda man befinner sig i. Detta hindrar dock inte att risken för splittring är stor på grund av t.ex. rädsla, olika primärlojaliteter, privategoism osv., vilket kan förhindra ett enat handlande.

På grund av bl.a. dessa risker för destruktion av lojaliteten är det alltså en oundgänglig uppgift för fredssamhället att genom kulturellt och politiskt arbete göra det möjligt för medborgarna att vara delaktiga i och känna förståelse för det som sker i samhället. Endast så hindras vi att fly undan ett motstånd när gemenskapen och landet är hotat.

I civilmotståndslitteraturen (se bilaga 2, s. 171ff) har man pekat på de goda betingelser för civilmotstånd som ligger i att en stat har en utvecklad demokrati med ett homogent och samtidigt decentraliserat samhälle. Utredningen instämmer i denna bedömning.

En fråga som regelmässigt inställer sig när förhållandena under ockupation skall analyseras gäller ockupantens uppträdande. Folkrådet innehåller en detaljerad reglering av en ockupants rättigheter och skyldigheter gentemot befolkningen. En utförlig redovisning för dessa frågor har lämnats i kapitel 3. Dessa folkrättsliga reglers främsta syfte får sägas vara att skydda civilbefolkningen mot inhuman behandling. De innehåller därför förbud mot repressalier, vissa former av bestraffningar osv. De lägger också på ockupanten ett ansvar för befolkningens försörjning med förnödenheter av olika slag.

Frågan om folkrättens bindande verkan och staternas benägenhet att i olika situationer följa folkrättens regler har ägnats mycket uppmärksamhet. I detta sammanhang kan bara framhållas att vår planläggning måste utgå från att folkrättens regler respekteras.

En annan sak är att det ibland är förenat med särskilda svårigheter att fastställa folkrättens innehåll.

Utredningen kan sammanfattningsvis konstatera att det naturligtvis måste råda en betydande osäkerhet om hur förhållandena inom ett ockuperat område kan gestalta sig. Utgångspunkten för bedömningar av detta slag är dock den planering som pågår fortlöpande inom totalförsvarets olika grenar. Utredningen har den uppfattningen att denna planering är väl ägnad att skapa rimliga förutsättningar för det icke-militära motståndet.

Utredningen kommer i det följande att närmare belysa hur icke-militära motståndsformer redan ingår i pågående totalförsvarsplanering och hur denna planering kan utvecklas för att ännu bättre ta till vara möjligheterna att utnyttja samhällsresurserna för icke-militärt motstånd.

5 Det icke-militära motståndets metodik m.m.

5.1 Valet av metoder

I litteraturen om civilmotstånd och andra icke-militära motståndsformer redovisas ofta systematiska uppställningar över olika metoder som bedöms verkningsfulla mot t.ex. en ockupant. Här kan hänvisas till den amerikanske forskaren Gene Sharp som har publicerat omfattande listor med exempel på civilmotståndsåtgärder. Adam Roberts har på grundval av Sharps analys också gett en rik exemplifiering av olika icke-våldsåtgärder. I Lennart Bergfeldts expertstudie finns en redogörelse för den vetenskapliga diskussionen om det icke-militära motståndets metodik (bilaga 2, s. 101ff).

De redovisade metoderna spänner över ett stort område och innefattar åtgärder från exempelvis ordnade, fredliga demonstrationer mot ockupanten till rena sabotagehandlingar som kan leda till olika grader av förstörelse.

Urvalet av åtgärder bygger i vissa fall på en mer eller mindre fullständig genomgång av förhållandena inom det område eller hos den del av befolkningen som är föremål för ockupation eller något annat förtryck. Redovisningen av lämpliga åtgärder i sådana fall omfattar därvid praktiskt taget allt som befolkningen kan göra för att försvåra för den som åtgärden riktar sig mot.

I andra fall ligger det bakom rekommendationen av en viss motståndsåtgärd ett mera principiellt övervägande som begränsar vad som bör göras till t.ex. enbart icke-våldsåtgärder.

I enlighet med vad som har framhållits i det föregående (avsnitt 4.1) har de som har studerat civilmotståndet oftast utgått från detta som en alternativ försvarsform i förhållande till militärt försvar. Utredningens utgångspunkt för sina överväganden är att det icke-militära motståndet skall komplettera det försvar som vi redan har byggt upp. Detta gör att vad som har anförts i debatten om olika civilmotståndsåtgärder inte utan vidare kan tillämpas vid utformningen av ett svenskt icke-militärt motstånd.

De som har förordat civilmotstånd har t.ex. ibland framhållit att man genom motståndsåtgärder i form av brosprängningar, sabotage mot järnvägsmateriel och liknande kan förhindra en fiendes fortsatta framryckning. Likaså kan man, enligt dessa personer, genom att undanskaffa vitala delar till maskiner m.m. på ett enkelt sätt förhindra att ockupationsmakten tillgodo gör sig våra produktionsresurser. Man har också pekat på att man inom ramen för ett civilmotstånd kan föra bort från det ockuperade området viktiga varor och förnödenheter som en ockupant annars skulle lägga beslag på och använda för egen del.

Redan nu ligger i Sverige ansvaret för icke-militära motståndsåtgärder av det slag som nyss har angetts på totalförsvarets myndigheter. Dessa har alltså också f.n. skyldighet att – var och en inom sitt område – gå igenom vad som bör göras t.ex. i form av förstörelse av anläggningar och undanförsel av energiprodukter och även psykologiskt stöd till befolkningen m.m. samt att planlägga sådan verksamhet. (Se t.ex. lagen (1961:655) om undanförsel och förstöring).

Som överallt inom totalförsvaret finns ett stort behov av samordning mellan totalförsvargrenarna för att inte åtgärderna skall motverka varandra eller drabba den egna befolkningen på ett sätt som inte är godtagbart eller inte varit avsett. Också detta behov av samordning är beaktat och reglerat i totalförsvarsplaneringen.

Slutsatsen av det anförda blir således att åtskilligt av det som förordas som icke-militära motståndsåtgärder redan omfattas av vår totalförsvarsplanering. Utredningen återkommer till frågan i vilken mån denna planering kan utvecklas för att öka effekten hos vårt försvar i de avseenden som berörs av utredningens arbete.

Det är emellertid också klart att en betydande del av de åtgärder som omfattas av begreppet icke-militärt motstånd inte ingår i vår nuvarande totalförsvarsplanering. Sådana åtgärder skulle enligt utredningens mening kunna tillföra vårt totalförsvar ytterligare styrka.

Det hade självfallet varit önskvärt att kunna göra en inventering av möjliga motståndsåtgärder och förorda vilka av dem som skulle ingå i planeringen. Flera faktorer gör emellertid att detta inte är praktiskt möjligt. Ett viktigt hinder mot detta är kravet på sekretess. Om verksamheten avslöjas, kan ju en angripare förbereda motåtgärder. Dessutom kan en debatt om dessa frågor leda till den uppfattningen att Sverige skulle vara berett att ge upp sitt militära motstånd. Utredningens inställning är i stället den motsatta. Attityden måste vara att slå fast att motståndsandan är stark. Även om reguljärt militärt motstånd tillfälligt skulle uppges, skall någon annan form av motstånd fortsätta.

Ett annat hinder är att det inte med tillräcklig säkerhet går att förutsäga hur förhållandena kan vara i ett ockuperat område. Denna fråga har berörts i det föregående i avsnitt 4.2 om det icke-militära motståndets miljö. Som torde framgå av denna redogörelse är osäkerheten om befolkningens villkor, ockupantens uppträdande, tillgången på resurser av olika slag osv. så stor att möjligheten att genomföra en viss motståndsåtgärd inte kan bedömas i förväg tillräckligt säkert. Än mindre kan åtgärdens effekt på ockupanten förutsägas.

Denna osäkerhet om grundläggande förutsättningar är inte något speciellt för det icke-militära motståndet. All försvarsplanering bygger på antaganden om en sannolik händelseutveckling, varvid det alltid måste finnas en beredskap för att förloppet kan utvecklas på ett annat sätt. Statsmakterna har beaktat detta genom att som regel ge endast allmänt hållna planeringsdirektiv till de ansvariga myndigheterna. Det torde därvid höra till undantagen att riksdagen eller regeringen förordar – för t.ex. det militära försvarets del – att någon viss stridsmetod skall komma till användning. En sådan styrning åstadkommes normalt endast indirekt genom anvisande av medel till vissa vapensystem osv. Det ankommer sedan på cheferna i den militära

organisationen att bestämma hur striden – med beaktande av bl.a. folkrättens regler – lämpligen bör föras.

Enligt utredningens uppfattning förhåller det sig i detta avseende på samma sätt med det icke-militära motståndet. Statsmakterna bör alltså t.ex. tillhandahålla resurser av olika slag för icke-militärt motstånd. Sedan bör det vara en sak för dem som har ansvaret att leda och genomföra motståndet att bestämma dettas närmare utformning. Också här gäller att folkrätten kan sätta en gräns för vad som kan tillåtas.

Statsmakterna bör således inte ange vilka metoder som bör användas inom det icke-militära motståndet. Det underlag som behövs för de närmare besluten om genomförandet av motståndet bör som inom totalförsvaret i övrigt tas fram under planeringen. Den omfattande katalog över möjliga motståndsåtgärder som återfinns i civilmotståndslitteraturen bör därvid kunna vara till vägledning.

Utredningen har i det föregående pekat på att en del av det som traditionellt hänförs till icke-militärt motstånd redan ingår i vår totalförsvarsplanering. Utredningen har dock kunnat konstatera att denna planering vanligtvis inte sträcker sig så långt tidsmässigt att den omfattar en ockupation. Utredningen förordar att planeringen i fråga, som berör praktiskt taget hela totalförsvaret, utvidgas till att omfatta också det fall att områden ockuperas av främmande makt. Planeringen skall därvid ta sikte på hur det ockuperade samhället i dess olika delar och funktioner bör inrättas så att ockupantens verksamhet skulle försvåras i så hög grad att detta vägs in i en angripares kalkyler. Viktiga moment i den planeringen är informationen redan i fred till befolkningen, utbildning av nyckelpersonal, anskaffning av materiel såsom sambandsutrustning osv.

Naturligtvis gäller också för denna planering att civilbefolkningens situation inte får äventyras och att folkrättens regler måste respekteras.

De som har förordat icke-militärt motstånd har ofta menat att detta till skillnad från militärt försvar bör vara fritt från våldsinslag.

För utredningens del torde det vara svårt att ställa upp någon begränsning. Syftet med motståndet måste ju under alla förhållanden vara att förmå fienden att avstå från eller avbryta en militär ockupation. En förutsättning för att detta skall lyckas är självklart att motståndet innebär obehag eller svårigheter för fienden i sådan grad att hans beteende påverkas. Obehaget kan visserligen begränsas till en besvärande uppmärksamhet från den internationella opinionen vars styrka givetvis är svårbedömd. Utredningen har emellertid inte sett så snävt på sitt uppdrag utan utgått från att det icke-militära motståndet i första hand skall verka direkt mot angriparen eller ockupanten. Om ett sådant motstånd skall vara effektivt, är det i vissa situationer ofrånkomligt att personer eller egendom kommer till skada i fysisk bemärkelse.

En annan sak är att kravet på att åtgärden inte skall strida mot folkrätten kan göra att en viss åtgärd med våldsinslag inte får vidtas. Även om våld således inte kan undvikas bör det ändå kunna förordas att det får så liten omfattning som möjligt. Med tanke på bl.a. risken för repressalieåtgärder kan detta vara en förutsättning för att det icke-militära motståndet skall kunna bli en kampform för hela den berörda befolkningen.

Det icke-militära motståndet kan antas spela sin viktigaste roll under en

ockupation som syftar till att nå ideologiska, sociala, ekonomiska och kulturella mål.

Så länge stridshandlingar pågår torde de rent militära motståndsåtgärder-
na vara helt dominerande. Befolkningen i den drabbade landsdelen kommer
sannolikt att vara i det närmaste fullt upptagen med att försöka överleva,
kanske på flykt undan striderna, engagerad i hjälp åt sårade och nödställda.
Icke-militärt motstånd kan därför under sådana skeden troligen genomföras
bara i mycket ofullständig omfattning.

5.2 Erfarenheter från andra länder

I samband med de omfattande ockupationer, som genomfördes under andra
världskriget, uppstod i nästan samtliga områden motstånds- eller befrielse-
rörelser, vilka bedrev *väpnat motstånd* mot ockupationsmakten. Motsvarande
har förekommit vid de utomeuropeiska konflikter som uppstått efter år
1945. Det finns sålunda en betydande mängd erfarenheter från motstånds-
rörelser, vilka verkat under och efter andra världskriget.

Vid granskning av dessa erfarenheter bör framför allt två förhållanden
beaktas. Ockupationen har i de flesta fall pågått under en mycket lång
tidsperiod. Dessutom har motståndsrörelsen verkat nästan helt utan
folkrättens stöd. Förhållandena torde bli annorlunda i framtiden eftersom
nya folkrättsregler tillkommit genom IV. Genèvekonventionen från år 1949
och det s.k. första tilläggsprotokollet från år 1977.

I *Norge* började små väpnade grupper göra motstånd kort tid efter det
tyska anfallet i april 1940. Redan under hösten 1940 var det möjligt att
samordna dessa gruppers verksamhet som bestod både av militära aktioner
och civila motåtgärder. En militär huvudorganisation med benämningen
Milorg bildades våren 1941 och från samma tid tillkom Kretsen, som var
huvudorganisation för olika typer av civil motståndsverksamhet. Här finns
sålunda ett exempel på att en organisation för väpnat motstånd arbetat sida
vid sida med en organisation för civilt motstånd. Detta samarbete medförde
betydande fördelar och försvårade väsentligen ockupationsmaktens verk-
samhet.

Motståndsverksamheten i Norge vann i ett tidigt skede erkännande av
norska exilregeringen i London. Detta medförde framför allt att befolkning-
en i Norge blev positiv till motståndsrörelsen. Den direkta kontakten mellan
motståndsrörelsen och norska exilregeringen uppehölls genom den civila
grenen - Kretsen. Den operativa ledningen av det militära motståndet låg
emellertid på Försvarets Överkommando i London. Detta medförde stora
fördelar beträffande samordningen inom Norge samt mellan de norska
motståndsstyrkorna och de brittiska enheter, vilka bl.a. insatte raider mot
olika tyska anläggningar i Norge.

De väpnade motståndsgruppernas insatser gjordes ofta som överraskande
anfall från bakhåll mot tyska trupper och underhållstransporter under
förflyttning. Den kuperade norska terrängen erbjöd mycket goda möjlighe-
ter för en krigföring av detta slag. Motståndsgrupporna kunde också göra
snabba, nattliga överfall mot tyska militära anläggningar och förråd. Den
mest spektakulära händelsen var motståndsrörelsens sabotage mot tungvat-

tenanläggningen i Rjukan, varigenom de tyska planerna på tillverkning av kärnvapen omintetgjordes. Att raiden utfördes med en motståndsstyrka, som flygtransporterades från England, förringar på intet sätt dess värde. Det finns många exempel på att motståndsrörelsernas operationer avpassades med hänsyn till de brittiska anfällen samt den politiska utvecklingen, så som exilregeringen uppfattade denna. Samordningen av de olika militära insatserna visade sig från alla synpunkter värdefull.

Förhållandena i *Danmark* skilde sig väsentligt från de norska i vad gällde motståndsrörelsens tillkomst, organisation och verksamhet. Detta berodde troligen på den specifika typen av ockupation, som här ägde rum. I Danmark bedömdes militärt försvar utsiktslöst vid det tyska anfallet, vilket ledde till att Danmark blev offer för vad som brukar kallas fredsockupation under åren 1940-45. Dessutom stannade den danska regeringen kvar i landet och inriktade sig på att Danmark och dess befolkning så långt som möjligt skulle förskonas från ockupationens värsta följder.

Den tyska ockupationsmakten tillgrep dock allt hårdare metoder mot den danska civilbefolkningen, särskilt i samband med omfattande strejker och andra oroligheter.

Efter hand började ett allt starkare motstånd växa fram och från våren 1943 förekom ett flertal motståndsgupper. Det var dock svårt att organisera en enhetlig ledning för samordning av verksamheten. Den väpnade grenen av motståndsrörelsen bedrev sin kamp främst genom sabotage mot anläggningar, som bedömdes värdefulla för ockupationsmakten. Någon ledning från regeringssidan kunde aldrig komma på tal, under de förhållanden som rådde i Danmark. Denna och andra omständigheter gjorde att den i ett sent skede tillkomna motståndsrörelsen fick begränsade möjligheter att verka.

Hösten 1943 proklamerade tyskarna militärt undantagstillstånd i Danmark. Den danska regeringen avgick frivilligt efter att ha sagt nej till långtgående tyska krav. Den ersattes med en tysk militär administration. Vid samma tidpunkt avväpnades den danska krigsmakten, varvid officerarna internerades.

Motståndsrörelsen i *Polen* arbetade under speciellt svåra förhållanden, eftersom den tyska ockupationsregimen var inställd på att genom brutala metoder förhindra och bryta ner varje form av polsk, nationell verksamhet. Kort tid efter det tyska anfallet år 1939 började väpnade motståndsgupper att organiseras. Dessa ingick organisatoriskt i den s.k. hemmaarmén, *Armia Krajowa*, vars högsta ledning utövades av polska exilregeringen i London. Medlemmar av motståndsrörelsen, vilka tillfångatogs av tyskarna, behandlades med utomordentlig grymhet. De blev som regel avrättade utan föregående rättegång. På tysk sida kände man stark oro inför den växande sabotageverksamheten, vilket också ansågs motivera bestraffningar i avskräckande syfte.

Ledningen i London under den polske generalen Bor, var djupt oroad över den omänskliga behandling, som motståndskämparna fick utstå. Därför vädjade general Bor till de allierade att dessa skulle erkänna *Armia Krajowa* som enheter i de allierade styrkorna. Motsvarande åtgärder hade genomförts beträffande de fria franska motståndsstyrkorna, vilket lett till att de franska motståndskämparna fått en något bättre ställning gentemot ockupations-

makten. På brittisk och amerikansk sida vann denna framställning positivt gensvar. General Bor hade emellertid missräknat sig på Sovjets inställning. Trots att den polska motståndsrörelsen nästan enbart arbetade mot tyskarna, ville Sovjet inte gå med på en åtgärd, som skulle legalisera denna rörelse. Framför allt ville man undvika att sovjetstyrkorna vid sin inmarsch skulle kunna utsättas för motståndsrörelsens aktioner.

Åtskilliga fler exempel från ockuperade områden i Europa skulle kunna anföras, men de här relaterade torde räcka i detta sammanhang. I *bilaga 3* redovisas dock ytterligare några historiska exempel då icke-militärt motstånd, främst civilmotstånd, har använts.

Ockupationsmakten har i praktiskt taget samtliga nu beskrivna fall blivit utsatt för en successivt ökad motverkan från en väpnad, organiserad motståndsrörelse. Denna har verkat inom och bland civilbefolkningen som lämnat understöd till motståndsstyrkorna. Däremot har civila – med undantag för Jugoslavien – i allmänhet inte deltagit i den väpnade kampen.

De väpnade anfällen har medfört betydande problem för ockupationsmakten, som bl.a. fått binda stora styrkor för bevakning av transporter och känsliga anläggningar. Framför allt har de väpnade attackerna haft en stark psykologisk effekt på ockupationsmaktens soldater, som ofta känt sig utsatta för ett personligt hot under vistelse bland civilbefolkningen.

Den väpnade motståndsrörelsens insatser har för ockupationsmakten givit de mest tydliga bevisen på befolkningens vilja till nationellt oberoende och frihet.

I följande avsnitt redovisar utredningen några tankegångar kring en svensk väpnad motståndsrörelse på ockuperat område.

5.3 Förberedelser för en väpnad motståndsrörelse m.m.

Effekten av väpnat motstånd skulle kunna förbättras, om det var möjligt att genomföra vissa fredstida förberedelser. Det som främst skulle erfordras är fastställande av en organisation, upprättande av personaltabeller samt anskaffning och lagerhållning främst av vapen, ammunition och sambandsmateriel. Sådana i och för sig önskvärda åtgärder skulle dock medföra avsevärda risker för att organisationen redan i fredstid blir känd för de stater som har intresse för svenska, hemliga försvarsåtgärder. Detta skulle med stor sannolikhet medföra att en ockupationsmakt redan under ockupationens första dagar skulle kunna rikta förödande slag mot rörelsen, som för lång tid skulle kunna bli ur stånd att verka.

Det starka kravet på hög sekretess beträffande den väpnade motståndsrörelsen gör att omfattande fredstida förberedelser inte bedöms möjliga att vidtaga. Härav följer att en väpnad motståndsrörelse i många avseenden måste improviseras, ifall någon del av vårt land skulle utsättas för ockupation. Detta medför en fördröjning av verksamheten, vilket dock får anses som en mindre nackdel i jämförelse med de allvarliga olägenheter, som torde uppstå om organisationen avslöjas i fredstid.

När och om en väpnad motståndsrörelse anses påkallad av förhållandena,

är det viktigt att verksamheten bedrivs inom ramen för en enda organisation - motsvarande Milorg under ockupationen av Norge. I de fall, då den väpnade motståndsrörelsen splittras i flera grenar, leder detta vanligen till att ockupationsmaktens motåtgärder underlättas. En noga samordnad ledning är viktig också för att inte olika motståndsgrupper skall ägna sig åt verksamhet, som kan skada de egna försvarsansträngningarna.

Erfarenheterna från andra världskriget och senare konflikter har också visat, att en väpnad motståndsrörelse vinner avsevärt i styrka genom att rörelsen erkänns av det egna landets regering.

Verksamhetens specifika karaktär gör att den väpnade motståndsrörelsen torde få en begränsad, personell anslutning. Rörelsen måste givetvis byggas upp av personer, på vilka måste ställas de högsta krav, då det gäller nationell pålitlighet. En mycket noggrann personkännedom är vidare nödvändig vid rekrytering av medlemmar.

Den *taktik*, som brukar användas av väpnade motståndsrörelser, är tämligen väl känd genom redogörelser från olika konflikter under senare år. Vissa allmänna taktiska principer kan sålunda beskrivas utan att detta innebär något avsteg från sekretesskravet.

En svensk, väpnad motståndsrörelse måste ha som mål att försvåra ockupationsstyrkornas verksamhet i allmänhet och särskilt ockupationsmaktens försök att utnyttja området och dess tillgångar för sina militära syften.

Motståndsrörelsen skall under sina operationer följa folkrättens regler. Operationerna skall vidare planläggas på sådant sätt att betingelserna för civilbefolkningen försvåras i så liten omfattning som möjligt.

Motståndsrörelsen skall som regel endast bedriva sin verksamhet i små grupper.

Operationerna skall i främsta rummet riktas mot ockupationsmaktens militära objekt. Ockupationsmaktens civila administration kan utsättas för anfall - dock endast under förutsättning att detta är förenligt med folkrätten, främjar det militära motståndet och inte medför avsevärda olägenheter för civilbefolkningen.

För att planlägga verksamheten behöver motståndsgrupperna tillgång till bästa möjliga information om ockupationsmakten. Härvid kan upplysningar från civilbefolkningen vara av stort värde.

Eftersom motståndsgrupperna nästan alltid kommer att befinna sig i numerärt och vapenmässigt underläge måste operationerna inriktas mot områden, där ockupationsstyrkorna har svårt att verka.

Detta kan exempelvis ske genom att motståndsgrupper insätter överraskande anfall från bakhåll mot en militär avdelning eller en betydelsefull transport av militär materiel. Denna taktik får i princip utformningen som "slå till och försvinna".

Motståndsgrupper kan också sätta in anfall mot vissa fasta mål såsom förråd och ensamt liggande anläggningar, för vilka ockupationsmakten inte kunnat avdela tillräcklig bevakning.

Anfall i form av sabotage kan också riktas mot svenska civila anläggningar typ kommunikationer, hamnar, flygfält samt vissa industrier under förutsättning att dessa spelar väsentlig roll för ockupationsstyrkorna. Här måste alltid en avvägning ske med hänsyn till den betydelse, som ifrågasvarande

anläggningar kan ha för egen civilbefolkning och i samband med motanfall från svenska styrkor utanför området.

All motståndsverksamhet måste bygga på noggrann samordning för att få bästa effekt. Det är därför nödvändigt att de enskilda motståndsgruppernas insatser koordineras. Motståndsaktionerna måste också avpassas med hänsyn till de direktiv som kan komma att meddelas från myndigheter och militära chefer utanför det ockuperade området.

Slutligen måste framhållas vikten av att olika slags motståndsverksamhet inom området samordnas så långt detta är möjligt och praktiskt lämpligt. Skulle exempelvis deltagare i civilmotstånd ägna sig åt verksamhet, som inverkar negativt på den väpnade motståndsrörelsens operationer, skulle detta kunna få ödesdigra konsekvenser för det vidare motståndet inom området. Händelserna i Norge under andra världskriget ger bra exempel på hur olika civila motståndsåtgärder kan komplettera insatserna från den väpnade motståndsrörelsen.

5.4 Det icke-militära motståndets effekt

Som har framhållits inledningsvis omfattas det icke-militära motståndet av samma målsättning som totalförsvaret i övrigt. "Totalförsvaret bör utformas så att det är i vid mening fredsbevarande. Det fordrar att försvaret har sådan styrka, sammansättning och beredskap att det avhåller från angrepp eller hot om angrepp. Det bör också vara så utformat att det kan motstå angrepp i skilda former från skilda riktningar samt kan verka i olika militärpolitiska lägen." (prop. 1981/82:102, s. 5).

Det icke-militära motståndet skall alltså bidra till att vårt totalförsvaret uppvisar en sådan styrka att en möjlig angripare avstår från planer på att angripa oss.

En återkommande fråga är om förekomsten av ett icke-militärt motstånd i ett land har någon betydelse för den totala försvarseffekten. Frågan kan självfallet inte besvaras med ett enkelt konstaterande i den ena eller andra riktningen. Rent allmänt kan dock sägas att varje åtgärd som är ägnad att öka vår vilja och förmåga till motstånd höjer vår försvarströskel.

Det icke-militära motståndets isolerade effekt är givetvis svårbedömd. Om syftet med ett angrepp endast är att ta ett begränsat avsnitt av vårt land för att få ett genomgångsområde för operationer i ett tredje land, är det sannolikt att åtgärder från befolkningen av det slag som brukar inrymmas i begrepp som civilmotstånd och liknande termer har mycket liten effekt. Angriparens primära intresse är att snabbt få herravälde över ett geografiskt område. Han strävar därför efter att inte göra sig beroende av resurserna inom området.

Om ockupationen däremot har mera långsiktiga mål och avser en längre tid kan värdet av icke-militära motståndsinsatser antas öka.

I en sådan situation blir angriparen med nödvändighet mer beroende av resurserna i det ockuperade området. Han måste använda sig av kommunikationsmedel, försörjningsanläggningar m.m. Åtminstone efter någon tid är det antagligt att han måste avkräva befolkningen insatser.

Här måste observeras att det kan vara mycket svårt för den stat som utsätts

för ockupation att bedöma om syftet är att endast behärska ett geografiskt begränsat område eller om anfallet har vidare mål. Dessutom kan motpartens målsättning komma att ändras till följd av oförutsedda politiska eller militära händelser.

Ur en aspekt är det icke-militära motståndet ytterst väsentligt, också utan noggrann kännedom om effekten. Ett icke-militärt motstånd måste nämligen – oavsett effekten på ockupanten – alltid ha en stor betydelse för den ockuperade befolkningens överlevnad. Det ligger nämligen ett stort värde i att människor i en pressad situation får en möjlighet att "göra något" åt denna situation. När den tid kommer då människorna efter en tid av ockupation skall bygga upp ett nytt liv utan en alltför stor skuldbörda, måste det vara värdefullt för dessa människor att veta att de har deltagit i motståndsverksamheten.

Ett icke-militärt motstånd kan alltså ge människor en möjlighet att utträta just det som de verkligen kan göra, för att inte efteråt brytas ner inför medvetandet att inte ens ha gjort det som var möjligt. Ett icke-militärt motstånd är en möjlighet för den ockuperade människan att behålla sin mänskliga värdighet, den som i en krigssituation ständigt hotas eller förstörs.

Det är vidare inte en rimlig etisk princip att bedöma handlingar enbart utifrån vilka resultat de hittills haft eller kan tänkas få, utan man också måste värdera handlingar utifrån vilket syfte de tjänar, om de är goda eller dåliga, livsbefrämjande eller destruktiva, uttryck för hopp eller för uppgivenhet. Härav följer att motståndet är värdefullt, inte minst för dem eller den som utför det.

6 Organisationsfrågor

6.1 Totalförsvarsmyndigheternas ansvarsområden

I avsnitt 5.1 har utredningen framhållit att åtskilligt av det som traditionellt brukar hänföras till icke-militärt motstånd – t.ex. undanförsel och förstöring av egendom – redan omfattas av vår totalförsvarsplanering. Detta innebär inte bara att sådana åtgärder planeras och förbereds i fredstid utan också att det redan finns samhällsorgan med ansvar för planeringen och förberedelserna.

En genomgång av totalförsvarets olika funktioner visar också att det finns flera myndigheter och företag som har ett ansvar för planeringen och även genomförandet av åtgärder som måste kunna betecknas som icke-militärt motstånd.

Fördelningen i stort av tillgängliga resurser till olika ändamål görs av regeringen efter förslag från ansvariga centrala myndigheter. De senare ger efter regeringens beslut anvisningar till centrala, regionala och lokala myndigheter samt till näringslivet.

I krig skall inhemska råvaror kunna utnyttjas i större utsträckning än i fred. Inhemska tillgångar är dock inte tillräckliga för att tillgodose behoven varför särskilda beredskapslager har lagts upp på olika håll i landet. Dessa är synnerligen attraktiva för motståndaren att komma åt. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar skall i fred planlägga verksamheten för bl.a. detta område.

För att förhindra att viktiga resurser som beredskapslagren förstörs genom krigshandlingar eller faller i motståndarens händer genomförs undanförsel. Härvid eftersträvas att få en från beredskapssynpunkt ändamålsenlig fördelning av olika varor. Överstyrelsen har huvudansvaret för såväl urval av objekt, planläggning och beslut om verkställighet som tillämpningsanvisningar.

För att i krig hindra en angripare från att få tillgång till egendom, förnödenheter m.m. som skulle väsentligen underlätta hans krigsansträngningar och som inte har kunnat undanföras, planläggs i fred även för förstöring. Sjukvårdsmateriel får dock inte förstöras. Inte heller livsmedel får normalt förstöras. Överstyrelsen ansvarar i samråd med försvarets materielverk, jordbruksnämnden och socialstyrelsen för planläggningen. Samverkan på regional nivå sker under civilbefälhavaren och militärbefälhavaren mellan länsstyrelsen och försvarsområdesbefälhavaren. Planläggning och genomförande av undanförsel och förstöring måste ske under

beaktande av de behov som kan uppstå för befolkningen inom ockuperat område.

På det psykologiska försvarets område har nyligen för regeringen framlagts ett betänkande av informationsberedskapsutredningen (Ds Fö 1983:6 Informationsberedskap). För att få en kontinuitet från fred till krig och en klarare fördelning av ansvaret för nyhetsförmedlingen och uppgiften att stärka försvarsviljan och motståndsandam, föreslår informationsberedskapsutredningen att en central myndighet benämnd styrelsen för psykologiskt försvar inrättas. Den skall ersätta beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och ta över åtskilliga uppgifter från statens upplysningscentral. Styrelsen skall dock inte delta i själva nyhetsförmedlingen utan denna skall handhas av ordinarie organ.

Informationsberedskapsutredningen förordar också att forskningen utökas bl.a. vad gäller den militära psykologiska krigföringen och dess effekter på försvarsviljan och vilka medel för aktiv påverkan som kan tillgripas. Betänkandet remissbehandlas f.n.

Samverkan inom totalförsvaret syftar främst till att fördela försörjningsviktiga resurser, stödja produktionen, genomföra ransoneringar, säkerställa resurser för prioriterad produktion, fatta beslut om undanförsel och förstöring, göra omprioriteringar av t.ex. krigsleveranser och vidta åtgärder för skydd, bevakning m.m.

Motsvarande planläggning förekommer inom praktiskt taget alla totalförvarsområden.

Transportväsendet, som är avsett att fungera också i krig, blir i händelse av ockupation en viktig resurs för ockupanten. Det kan emellertid – ofta med enkla medel – också bli ett problem för ockupanten. Transporter av förnödenheter som inte når ockupantens soldater är ett exempel på detta.

Ockupanten har också behov av att tillverkningsindustrin fortsätter att fungera. Störningar i denna kan bli besvärande för en ockupant som kan vara beroende av vad som tillverkas inom området.

På samma sätt förhåller det sig t.ex. med massmedia. Ockupanten kan vara beroende av deras resurser för att få ut information till den ockuperade befolkningen. Om informationen får annat innehåll än vad ockupanten har avsett eller uteblir, kan detta vålla honom allvarliga problem.

En genomgång av totalförsvarets olika delar visar att det på område efter område finns motståndsåtgärder som kan vidtas för att försvåra för ockupanten.

6.2 Utredningens överväganden

Allmänt

Totalförvarsplaneringen har hittills tagit sikte på förhållandena under kriser av olika slag samt under krig. Däremot har det hört till undantagen att någon planering skett av åtgärder inom en ockuperad del av landet.

Försvarsplaneringen har alltså hittills inte i särskilt stor utsträckning avsett

förhållanden bortom den militära kampfasen. Frågan om vad som bör göras efteråt, om t.ex. det militära försvaret inte kan lösa sina uppgifter, är i allmänhet bristfälligt belyst. Vad som krävs av totalförsvarsorganen är följaktligen att de utvidgar sin planering till att avse också den situationen att ett område blir föremål för okkupation. Vid sidan av uppgiften att sörja för den egna befolkningens försörjning skall denna planering avse åtgärder som kan vidtas för att göra det svårare för ockupanten att vidmakthålla okkupationen.

Utredningen föreslår således att totalförsvarsmyndigheterna åläggs att inom sina ansvarsområden planera också för att landet eller en del av detta ockuperas. Planeringen skall därvid inte bara ta sikte på att den egna befolkningens lidanden skall mildras. Den skall också avse åtgärder som direkt är ägnade att försvåra för ockupanten att behålla herraväldet över området.

Utredningen är medveten om att det här blir fråga om en vanskelig avvägning mellan vad som kan försäkra för ockupanten och vilken effekt detta kan få för den egna befolkningen. Utredningen har i avsnitt 3.2.2. belyst frågan om konsekvenserna av olika motståndsåtgärder för befolkningen.

Utredningens här redovisade uppfattning leder till att någon särskild ny organisation inte behöver byggas upp för det icke-militära motståndet. Planläggningen av detta i fred bör nämligen integreras med övrig totalförsvarsplanering.

Detta innebär att det yttersta ansvaret också för denna försvarsform självfallet bör ligga på landets högsta ledning, dvs. regeringen. Inom regeringskansliet finns också den i försvarsdepartementet ingående enheten för civilt totalförsvaret med särskild uppgift att centralt samordna totalförsvarsåtgärderna.

Även om totalförsvarets centrala ledning har en organisation som är avpassad för att leda och inrikta det icke-militära motståndet i stort, finns det anledning att framhålla några särskilda svårigheter.

Som har framhållits är icke-militärt motstånd visserligen i princip inte något annat än en utveckling i viss riktning och med visst syfte av redan planlagd yrksamhet inom totalförsvaret. Planeringen av totalförsvaret hittills har emellertid nästan inte alls tagit sikte på motståndseffekten under okkupation. Enligt utredningens bedömning är det erforderligt med något arrangemang på central nivå inom totalförsvaret för att säkerställa att den icke-militära motståndsaspekten beaktas tillräckligt i planeringen.

Utredningen har övervägt olika åtgärder för att åstadkomma en inriktning av totalförsvaret också mot icke-militärt motstånd. En lösning med en särskild nämnd eller liknande organ som skulle ges befogenhet att ge bindande anvisningar till myndigheterna i frågor om icke-militärt motstånd har t.ex. studerats. Utredningen har dock funnit att detta skulle innebära ett olämpligt avsteg från gällande ledningsprinciper inom totalförsvaret.

Delegationen för icke-militärt motstånd

Utredningen har i stället kommit fram till att det viktiga är att företrädare för berörda myndigheter och andra instanser sammanförs i ett organ, som inte

skall fatta för myndigheterna bindande beslut utan som skall vara ett forum för överläggningar i frågor om det icke-militära motståndet. Inom ett sådant organ kan i och för sig konkreta motståndsåtgärder diskuteras. Den viktigaste uppgiften bör dock vara att hålla tanken på det icke-militära motståndet levande inom totalförsvarsplaneringen och att främja dess utveckling.

Enligt utredningens mening är det lämpligaste arrangemanget att en särskild *delegation för icke-militärt motstånd* inrättas under regeringen. Delegationen bör verka i anslutning till försvarsdepartementet (enheten för civilt totalförsvar). Det kan vara lämpligt att chefen för den nämnda enheten leder delegationens verksamhet.

Delegationen bör vidare innehålla företrädare för de viktigaste funktionerna inom det icke-militära motståndet. Sålunda bör åtminstone en civilbefälhavare ingå i delegationen. De olika civila totalförsvarsgrenarna, dvs. civilförsvaret, det ekonomiska försvaret innefattande både varuförsörjning och transporter, det psykologiska försvaret och övrigt totalförsvar såsom t.ex. arbetsmarknaden bör också vara representerade i delegationen.

En viktig uppgift inom det icke-militära motståndet får de väpnade motståndsrorelserna antas komma att få. Med hänsyn till detta och till behovet av samordning med det militära försvaret bör företrädare för försvarsmakten också ingå i delegationen. Folkrorelserna kommer med stor sannolikhet att spela en avgörande roll i motståndsverksamheten (se vidare kap. 8). De bör också vara representerade i delegationen.

Det kan dessutom vara av värde, inte minst för utvecklingen av motståndsåtgärderna, att den samhällsvetenskapliga forskningen är representerad i delegationen. Utredningen återkommer till detta i kapitel 9.

Planering och samordning

På den högre regionala nivån bör ansvaret för den samordnade planeringen av det icke-militära motståndet enligt utredningens mening helt naturligt ligga på civilbefälhavarna. I deras samordningsansvar inryms f.n. åtskilligt av det som kan utvecklas till icke-militärt motstånd.

Civilbefälhavarnas kanslier har mycket små resurser. Utredningen bedömer det inte möjligt för civilbefälhavarna att utan resursförstärkning kunna svara också för den högre regionala samordningen av icke-militärt motstånd. Det synes erforderligt att åtminstone ytterligare en handläggartjänst inrättas vid varje civilbefälhavarkansli utöver vad som har angetts i 1982 års försvarsbeslut.

På lägre regional och på kommunal nivå bör länsstyrelserna resp. kommunerna svara för erforderlig planering och samordning av det icke-militära motståndet.

När det gäller genomförandet av motståndet finns det anledning att hålla fast vid de ansvarslinjer som är uppdragna redan nu. Motståndsåtgärder inom t.ex. transportväsendet bör så långt det är möjligt tänkas igenom och förberedas av dem som normalt har uppgifter inom detta.

Befolkningens medverkan

Naturligtvis är icke-militärt motstånd lika litet som andra försvarsåtgärder någonting som med någon större effekt kan utföras enbart av myndigheter och andra offentliga organ. Styrkan i motståndet är i stället helt beroende av befolkningens uppslutning. Myndigheternas uppgifter är begränsade till planläggning, resursfördelning och i viss mån ledning. Verksamheten som sådan måste utföras av enskilda människor i samverkan med varandra.

Enligt utredningens mening borde det svenska samhället med sin fasta förankring i stora folkrörelser ha särskilt goda betingelser för att kunna utveckla en betydande, samlad motståndskraft mot en inkräktare. Utredningen återkommer till detta i kapitel 8 i samband med en redovisning av folkrörelsernas roll på ockuperat område. Även kyrkorna har viktiga uppgifter under en ockupation. Också detta belyses närmare i samma kapitel.

Genomförandet m.m.

Förstärkningen av det icke-militära motståndet bör genomföras successivt och integreras med övrig totalförsvarsplanering. Det kan vara lämpligt att verksamheten får starta inom ett civilområde så att erfarenheterna från detta område efter hand kan bli vägledande för verksamhetens fortsatta uppbyggnad i landet. Delegationen för icke-militärt motstånd bör därvid få till uppgift att särskilt följa verksamheten under uppbyggnadsskedet.

I diskussionen om civilmotstånd förekommer ofta förslag till mer eller mindre utvecklade organisationsstrukturer. Ett gemensamt drag för dessa är att man betonar värdet av små grupper, organiserade i det vanliga samhällslivet i folkrörelser, bostadsområden, på arbetsplatserna osv. Också Lennart Bergfeldt tar i sin expertstudie (bilaga 2, s. 143 ff.) upp organisationsfrågorna och redovisar ett relativt utförligt förslag till struktur från den centrala nivån till lokalplanet. Han framhåller därvid också decentraliseringens betydelse.

Av skäl som har framgått av det föregående lämnar utredningen inte något fullständigt förslag till organisationsmodell för det icke-militära motståndet. Utredningen finner det emellertid angeläget att framhålla att de i diskussionen redovisade förslagen ofta bygger på principer som kan tillämpas även på motståndsverksamhet som skall verka vid sidan av bl.a. det militära försvaret. Sådana förslag utgör därför värdefullt underlag för den fortsatta diskussionen och planeringen.

Information och sekretess

Informationen kräver särskilda överväganden. Det gäller sålunda att i fredstid i samband med totalförsvarsinformation se till att hela befolkningen får information om vilken hållning som skall intas gentemot en ockupant och vilka rättigheter och skyldigheter som gäller i förhållandet till denna. Men det är också nödvändigt att planera för hur information under en pågående ockupation skall kunna förmedlas mellan dem som har att leda och planera motståndet och dem som svarar för genomförandet.

Frågan om det icke-militära motståndets organisation både i fråga om planläggning och utförande måste också bedömas mot bakgrund av behovet av sekretess.

Bland dem som förordar civilmotstånd som en alternativ försvarsform hävdas inte sällan att motståndet skall planeras och genomföras med minsta möjliga sekretess. Man menar att det härigenom skapas möjlighet till en direkt kontakt mellan ockupantens personal och den ockuperade civilbefolkningen som svarar för motståndet. Civilmotståndsanhängarna hävdar att det på detta sätt kan komma till stånd en dialog mellan dessa grupper vilken kan bidra till en upplösning av konflikten.

Enligt utredningens mening gäller i alla sammanhang att sekretessen kring en verksamhet skall vara så liten som möjligt. Detta utesluter dock inte att en effektiv sekretess är nödvändig i många sammanhang för att planläggning m.m. inte skall bli känd och överraskningsmoment inte skall kunna skapas. Det är på samma sätt med det icke-militära motståndet. Den krigsavhållande funktionen förutsätter givetvis att motståndet är känt för en eventuell angripare så att han väger in det på sin "kostnadssida". Den krigsavhållande effekten torde dock minska om planeringens innehåll blir avslöjat och angriparen får möjligheter att överväga motåtgärder. Särskilt viktigt är att nyckelpersonernas identitet inte blir känd och att det finns en sektorisering av verksamheten så att inte en hel organisation kan rullas upp genom en eller ett fåtal personer. Sekretessfrågorna har också belysts i avsnitt 5.3.

7 Personalfrågor

Personalförsörjningen inom totalförsvaret regleras genom ett system av pliktlagar m.m. Det militära försvarets behov av personal tillgodoses t.ex. genom bestämmelserna i värnpliktslagen (1941:967). För civilförsvarets del finns motsvarande bestämmelser i civilförsvarslagen (1960: 74). Statstjänstemän är förhindrade att lämna sin anställning utan vidare vid krig och beredskap enligt lagen (1976:600) om offentlig anställning. För alla personer som vistas i landet finns dessutom en allmän tjänsteplikt enligt tjänstepliktslagen (1959:83), vilken innebär att anställda över huvud taget kan förbjudas att lämna sina anställningar eller beordras att utföra ett visst arbete i totalförsvarets tjänst. Vid sidan av föreskrifter av det angivna slaget finns också frivilligkontrakt som görs upp i fred.

Enligt vad som har anförts i det föregående (avsnitt 5.1 och kapitel 6) är icke-militärt motstånd en sammanfattande benämning på åtgärder vilka inom ramen för vårt totalförsvaret har som mål att försvåra en ockupants verksamhet. Regler om personalförsörjningen inom ett visst totalförsvansområde träffar därför också åtgärder som kan hänföras till icke-militärt motstånd. Till stor del är det därför säkerställt i lagstiftningen att det finns personal som kan utföra motståndet.

Det kan ligga nära till hands att också säkerställa återstående delar av det icke-militära motståndets behov av personal på liknande sätt, dvs. genom särskild lagstiftning eller uttryckliga frivilligkontrakt redan i fred. Av flera skäl bör sådana lösningar avvisas. Ett viktigt skäl är att det inte är möjligt att i förväg annat än i undantagsfall bestämma vilka närmare arbetsuppgifter som kan aktualiseras genom en sådan lagstiftning. Ett ännu viktigare skäl är att det icke-militära motståndets styrka torde vara i avgörande grad beroende av befolkningens spontana uppslutning. En reglering av detta genom särskild plikttag eller frivilligkontrakt av traditionellt slag kan befaras motverka en sådan uppslutning. Slutsatsen blir att det icke-militära motståndet måste bygga på frivilligt engagemang hos dem som deltar i verksamheten.

8 Folkrörelsernas och kyrkornas roll i motståndet

8.1 Begreppsbestämning

Begreppet folkrörelse kan ha olika innebörd. I detta sammanhang avses organisationer med ett avsevärt medlemsantal och med demokratisk uppbyggnad. Vidare förutsätts att alla medborgare eller alla som bor i Sverige kan frivilligt ansluta sig till organisationen utan andra hinder än sådana, som beror på dess öppet angivna mål och arbetsområden och som anges i stadgarna för resp. organisation. En begränsning när det gäller organisationens acceptans av vederbörande medlem är att hon eller han är beredd att fullgöra sina skyldigheter enligt vederbörande organisations stadgar.

8.2 Folkrörelsernas roll i vårt framtida samhälle

Under de senaste decennierna har det skett väsentliga förändringar i folkrörelserna. På en del håll uppfattas dessa som en tillbakagång. Generellt sett kan man emellertid inte påstå att så är fallet. Totalt sett har medlemsiffrorna starkt ökat. Vissa ideella organisationer t.ex. nykterhetsrörelsen har dock gått tillbaka men har trots detta en inte obetydlig anslutning.

Folkrörelseorganisationerna har omstrukturerats. Ett tecken på detta är att man i betydande utsträckning använder sig av heltidsanställd arbetskraft vid sidan av frivilliga insatser från medlemmarna på deras fritid.

Folkrörelserna arbetar inom ramen för sina resurser och enligt sina stadgar för att förverkliga vissa mål i samhället. Oftast är uppgiften att samla medlemmarna kring konkreta krav och uppgifter. Man vill t.ex. skapa opinioner, som de politiska partierna gör, eller bedriva bildningsverksamhet. Under senare år har utbildningen av medlemmarna kommit att spela en allt större roll i verksamheten i nästan alla organisationer samtidigt som den utåtriktade aktiviteten ökat.

Folkrörelserna är på olika områden bärare av demokratiska funktioner i vårt framtida samhälle. De har en stor betydelse för opinionsbildning och opinionsförmedling. De representerar vidare kontakten mellan breda folkgrupper samt regionala och centrala ledningsgrupper inom såväl de politiska, fackliga, ekonomiska som de ideella organisationerna. Lokalt påverkar folkrörelserna samhällsmiljöerna i betydande utsträckning. Till

förändringarna under senare år hör tillkomsten av miljörelserna. Dessa fyller i vissa fall de krav som man kan ställa på folkrörelserna vad beträffar stadgar, syfte, sammanhållning osv.

Av särskild betydelse för totalförsvaret är de frivilliga försvarsorganisationerna.

8.3 Folkrörelserna i krig

Det är sannolikt att folkrörelserna kommer att ha stor betydelse för befolkningen i ett krigssamhälle. Yttre svårigheter såsom oro för framtiden, inkallelser med åtföljande splittring av familjen, knapphet på förnödenheter, utrymning och inkvarteringar m.m. skapar svårigheter för människorna. I det läget kan föreningslivet och den gemenskap detta kan skapa bli till en tillgång för många människor.

Även i krig kan folkrörelserna få opinionsbildande och opinionsförmedlande uppgifter. Det bör i detta sammanhang också nämnas att många av de informationsmedel som vi använder oss av i vårt fredstida samhälle är baserade på en avancerad teknik. Det finns stor risk för att den slås ut i en krigssituation. I det läget måste vi lita till enkla informationsmetoder. Folkrörelserna kan därvid bli en ovärderlig tillgång.

Det kan alltså konstateras att folkrörelsernas primära uppgifter inte undergår någon förändring vid samhällets omställning för att möta krig eller krigsfara. Till folkrörelsernas uppgifter hör även att bidra till den inre sammanhållningen och ge kunskaper, diskutera och stimulera till insatser på olika samhällsområden.

Från det psykologiska försvarets sida har mot bakgrunden av vad här har nämnts vissa åtgärder vidtagits för att folkrörelserna skall kunna fungera även i händelse av krig.

8.4 Folkrörelserna i ockuperat område

Allmänt

Om en del av vårt land tillfälligt skulle ockuperas av en främmande makt kan folkrörelserna spela en viktig roll, när det gäller att organisera och leda ett motstånd mot ockupanten.

I ett läge som detta är det viktigt att folkrörelserna först och främst fullföljer sina uppgifter som bärare av vårt kulturella arv. Enbart genom att fortsätta sin verksamhet, att fullfölja sina uppgifter, gör folkrörelserna i detta svåra läge en insats för att befolkningen skall bevara sin nationella identitet. Det går inte att gradera de olika insatserna. Studiecirklar där människor samlas för att diskutera, för att sjunga och spela eller läsa språk kan vara lika viktiga inslag som åtgärder av mera handfast och farlig karaktär på det fackliga området.

Det är sannolikt att ockupanten försöker att slå sönder folkrörelserna, t.ex. genom att arresteras dess ledning. Då folkrörelserna omfattar större delen av befolkningen är detta en mycket svår uppgift. I ett läge då vårt land

hotas av krig är det emellertid viktigt för folkrörelseorganisationerna att förbereda åtgärder som innebär att man snabbt kan ersätta personer som har viktiga uppgifter inom organisationerna och av något skäl inte längre kan fullfölja dem.

Organisationer

a) *De fackliga organisationerna* har i vårt land en betydande styrka och slagkraft. Genom den internationellt sett höga fackliga anslutningen och den starka solidariteten inom dessa organisationer torde de ha möjlighet att även i ett samhälle som ockuperats av en angripare visa en betydande styrka.

Ockupanten har i hög grad intresse av att arbetslivet går i normala gängor och kan komma att med olika medel verka för att så skall ske. Om det blir genom försök till samverkan med de fackliga organisationerna eller genom att deras ledare fängslas eller förflyttas går inte att förutse.

Den relativt starka centralisering och regionalisering av verksamheten som råder inom LO, TCO och SACO innebär inte att den lokala verksamheten stannat av. Det är sannolikt att i ett läge som det här beskrivna de fackliga organisationerna i första hand måste agera på det lokala planet. Det är där som mötesverksamheten äger rum och de nära personliga kontakterna etableras.

De fackliga organisationerna har av andra skäl möjligheter att var och en på sitt sätt störa ockupanten i hans verksamhet. Beslut om var och när så skall ske måste givetvis fattas i medvetenhet om vilka utomordentligt långtgående konsekvenser det kan få för många medlemmar i resp. organisation och främst för dess ledning.

b) *De politiska organisationerna* kommer i ett ockuperat område sannolikt att bli utsatta för hård press. Det kan också tänkas att de helt förbjuds. Så långt det är möjligt bör emellertid även politiska organisationer uppmuntras att arbeta vidare. I ett sådant läge är det troligt att de partiskiljande frågorna kommer att tonas ner eller helt försvinna och kampen för nationens överlevnad blir den väsentliga frågan för alla.

De politiska organisationerna är på ett särskilt sätt bärare av våra demokratiska värden. De har starka lokala förankringar och dess medlemmar är vana vid att sprida information hos befolkningen. Även om politiska organisationer upplöses bör så långt möjligt verksamheten fullföljas.

c) *Bildningsorganisationerna* har bl.a. till uppgift att vara bärare av det kulturella arvet. Deras insatser bör i första hand bestå i att de så långt det är möjligt fullföljer sin ordinarie verksamhet. I en tid då de materiella tillgångarna sannolikt är knappa och då pressen på befolkningen på många sätt är hård även i övrigt är det troligt att människor får ett starkt ökat behov av verksamhet av den typ som bildningsorganisationerna erbjuder.

d) *Idrottsorganisationerna* är i vårt land angelägna om att inte ta andra politiska hänsyn än de som beslutats av erkända internationella organ. Under ockupation är det viktigt att även idrottsrörelsen verkar. Självfallet ställs då stora krav på dess integritet. Det är givetvis stor risk för att ockupanten ställer krav på samverkan. Det måste naturligtvis bestämt avvisas.

e) *De frivilliga försvarsorganisationerna* torde knappast få några möjligheter

att arbeta öppet inom ett ockuperat område. Även om ockupationsmakten kan internera vissa av ledarna är det emellertid inte möjligt för ockupanten att fullständigt lamslå och passivisera denna numerärt stora, decentraliserade folkrörelse.

Organisation av motståndet

Det är inte lämpligt i fredstid att ange på vilket sätt motståndet i händelse av ockupation kan komma att organiseras. Om förberedelser i dessa avseenden blir för långtgående kan de i stället för att främja den nationella överlevnaden komma att utnyttjas av ockupanten. Det kan emellertid vara av värde om vissa frågeställningar som rör situationer av här berört slag diskuteras bland representanter för folkrörelserna. Ett par sådana frågeställningar är hur kontaktnät etableras och hur man ersätter personer med andra i en organisation, som inte har möjlighet att anordna fria val. Ett annat exempel är vilken mötesverksamhet som kan bedrivas, då det finns risk för att det som sägs rapporteras till ockupanten osv.

8.5 Kyrkornas roll

Inledning

Att religionen, i betydelse av en personligt tillägnad livsåskådning, är en tillgång för människan är en känd sak. Här i Sverige hör den kristna tron till de kulturella och religiösa rötter som medvetet eller omedvetet utgör en bakgrund för våra liv.

Med hänsyn tagen till vårt aktuella problem, hur Sveriges folk i händelse av ockupation och krig skall kunna behålla sin nationella samhörighet och orka stå emot det onda, kan den kristna tro beskrivas på följande sätt.

Kristen tro - en motståndsrörelse

Kristen tro är i grunden en form för motståndsrörelse. I kristen tro kommer livets dubbeltidighet till uttryck som ett krav på befrielse och samtidigt som ett befriande ord om värdighet i förnedring och upprättelse i misslyckandet.

Kristen tro bärs av det ord vars syfte är att ge människor styrka att leva med sitt jordiska ansvar, att ge dem hopp att handla också när livet ser förtvivalat ut och att låta dem börja på nytt när de misslyckas.

Genom det kristna budskapet ges människan möjlighet att göra motstånd mot alla former av förtryck, vare sig det gäller att göra motstånd mot människoförakt, elitism, fångenskap under tingen eller uppgivenhet.

Motståndet i de bibliska berättelserna

Fångenskap och befrielse är det genomgående temat i bibelns berättelser. Dessa berättelser om befrielse ur slaveri och om en föraktad människas möjlighet att stå emot det onda, har också den mycket speciella förmågan att

trots sin ålder och sin anknytning till dåtida förhållanden, ändå bli aktuella i varje tid och varje ny situation.

Därför är det möjligt och även tillräckligt för kyrkor och samfund, att i en tid där ordets frihet är hotad och där förkunnelse och påverkan i vanlig mening är beskuren, ändå ge människor kraft och styrka just genom att återge berättelserna om ett förslavat folks befrielse och om en avrättad människas livgivande kraft. Dessa berättelser kommer då att förstås i det nya ljus som kastas över dem på grund av den aktuella situationen och människor kan genom dem få hjälp att kunna stärka den nationella samhörigheten och ta på sig det handlande som krävs, trots rädsla och nödvändiga offer. Dessutom – och inte minst – får vi i talet om förlåtelsen en hjälp att orka leva också när vi misslyckas med det som egentligen krävdes av oss. Det ges alltså med kristen tro en möjlighet att behålla mänsklig värdighet också i ett läge av förnedring och utblottelse.

Strukturfrågor

Speciellt för svenska kyrkan är att den genom historisk tradition är folkets, den är en folkkyrka förenad med staten och uppbyggd på ett demokratiskt kommunalt församlingsstyre.

Organisatoriskt skiljer sig alltså svenska kyrkan från frikyrkorna, som vad gäller sin struktur snarare är att likna vid folkrörelserna. Som förkunnare av evangeliet är dock frikyrkornas och svenska kyrkans uppgifter och möjligheter identiska.

Det grundläggande för svenska kyrkans organisatoriska struktur är framför allt två ting. Dels är den *territoriellt förankrad*, dvs. knuten till människorna inom varje geografiskt område av vårt land. Den är alltså heltäckande. Dels är den knuten till sitt *budskap*. Dessa två ting, territoriet och budskapet är två mycket konkreta företeelser, samtidigt som de i händelse av ockupation är mycket svåra att "komma åt" och utsätta för repressalier. Det geografiska området finns där, det är påtagligt och oberoende av medlemslistor, registrering osv. Däri ligger en olikhet i förhållande till folkrörelserna. Förankringen i budskapet är också kyrkans styrka, såväl frikyrkornas som svenska kyrkan. Man kan naturligtvis tysta präster, förbjuda sammankomster och förkunnelse i kyrkor och på mötesplatser. Detta till trots kommer budskapet att fortsätta leva i folket, helt enkelt därför att det är en del av vårt lands och vårt folks liv, tradition och kultur.

Under ockupation kan således de för svenska kyrkan konstituerande fenomenen, *budskapet* och *territoriet*, fortsätta fungera. Därtill ges visst skydd för kyrkans verksamhet i IV. Genèvekonventionen där ett stort antal artiklar handlar just om skydd för religion, tro och religionsutövning. Detta skydd gäller såväl de som tillhör svenska kyrkan och frikyrkorna som övriga trosbekännare i vårt land.

Svenska kyrkan i ett krisläge

För att svenska kyrkan i en tid av ockupation skall kunna fungera som är tänkt, dvs. geografiskt heltäckande – för alla människor – samt knuten till sitt

budskap, är det viktigt att den redan i fredstid fungerar så. Den bästa förutsättningen för att svenska kyrkan skall kunna betyda något i en krigssituation är därför att man i fredstid i kyrkans ledning, bland kyrkans folkvalda i kyrkokommunerna och bland prästerskapet värnar om vår kyrkas öppenhet för hela folket och hennes förankring i ett evangeliskt budskap.

I händelse av krig och ockupation måste det vara viktigt att kyrkan fortsätter att som vanligt vara kyrka och i denna nya situation berättar de gamla bibliska berättelserna. Detta sker framför allt vid gudstjänster och förrättningar såsom vid dop, vigsel, konfirmation och jordfästning.

Till styrkan hos folkkyrkan hör därför självklarheten i formerna för de ofrånkomliga avbrotten i det dagliga livet, såsom vid helgerna och vid livets gränssituationer. Då firas gudstjänst, då fortsätter man att döpa, viga, konfirmera och jordfästa. I tider av kris ger dessa förrättningar vid livets gränser mer livsnödvändig stadga i tillvaron än dess självklarhet i fredstid kanske visar. I en tid av stor förvirring då vardagen inte är sig lik och ens liv och omvärld har förvandlats till oigenkännlighet har kyrkan en stor uppgift i att ge tillfälle till välkända och innehållsfulla avbrott i form av just helger och förrättningar. Man kan alltså trots främlingskap och oro få fortsätta att fira jul, påsk och pingst, samlas till gudstjänster och förrättningar. På så sätt kan kyrkan tillmötesgå behovet av gemenskap och nytt hopp i människors liv och vardag i en tid av krig och omvälvning.

Några konkreta exempel från kyrkorna ute i världen

Idag talar man ofta om den polska kyrkan som ett exempel på kyrkans betydelse i motståndet mot förtryck och ockupation. Ibland kan det tyckas som om den polska kyrkans styrka ligger i att den är katolsk och internationell. Snarare är det så att dennas styrka ligger i att den är förankrad i folket och i en levande kultur. Allt sedan polska frigörelsekampen under 1800-talet har katolska kyrkan utgjort ett stöd för polska folkets strävan efter nationell frihet. Polska kyrkans nationella drag har närmast stärkts under senaste årtionden. Den fungerar som en självklar del av folket, som något man känner igen och där man har sin identitet. Det är alltså den folkliga förankringen som ger en kyrka styrka och handlingsmöjlighet som kan utgöra förutsättning för ett icke-militärt motstånd förankrat i kyrkans tro.

För några år sedan mördades ärkebiskopen i El Salvador framför altaret i den kyrka där han förrättade mässa. Han blev mördad därför att han gjorde aktivt motstånd mot det förtryck som råder i landet. Kort innan han mördades hade han klart givit uttryck för att han var beredd på att hans agerande förmodligen skulle kosta honom livet. Han tog den risken. Av detta bör man dock inte dra slutsatsen att kyrkan *som kyrka* kan förväntas agera i t.ex. en motståndsrörelse, utan att varje agerande måste vara ett ställnings-tagande hos *enskilda* kristna människor. I annat fall skulle t.ex. en hel församling kunna ställas till svars för någon enskild kristens eller biskops handlande. Vad kyrkan som kyrka kan göra är i stället att fortsätta med vad den alltid gör, nämligen att förkunna, medan det konkreta handlandet måste vara varje enskild människas ansvar.

Förmodligen kommer dock många människor att delta i någon form av motståndsrörelse, också med kristen motivering, men detta förblir trots allt

ett val av den enskilde. Kyrkoförsamlingen är alltså ingen förening som kan hyllas eller straffas för vad någon medlem eller någon i föreningsledningen har gjort eller underlåtit att göra.

Sammanfattning

Under krig och ockupation måste det vara kyrkans uppgift att fortsätta att förkunna evangeliet om befrielse från förtryck och om en möjlighet att kämpa mot förtrycket, medan det konkreta motståndsarbetet måste vara den enskildes ansvar. *Kyrkan förkunnar – människor handlar*. Detta är en princip som bör kunna upprätthållas under ockupation och stödjas i fredstid.

9 Forskningen

Forskning och studier om olika icke-militära motståndformer har bedrivits i relativt begränsad omfattning och har hittills i huvudsak varit inriktade mot civilmotstånd som ett alternativ till militärt försvar. Civilmotstånd eller andra icke-militära motståndformer som ett komplement till befintligt försvar samt därmed sammanhängande problem och möjligheter har således inte studerats särskilt ingående.

Adam Roberts har dock under 1970-talet genomfört vissa studier på uppdrag av försvarets forskningsanstalt. Dessa studier har bl.a. belyst frågan om civilmotståndet som alternativ eller komplement till vårt militära försvar, civilmotståndets teknik, samt folkrättsliga aspekter på civilmotstånd.

Flera försvarskommittéer har framhållit vikten av fortsatta studier inom området. I sitt delbetänkande (SOU 1979:42) Vår säkerhetspolitik anförde 1978 års försvarskommitté bl.a. att det var angeläget med vidgade studier om mål och strategi för en motståndsrörelse anpassad till specifika svenska förhållanden.

Motståndsutredningen har övervägt hur sådana studier borde anordnas. Det är utredningens uppfattning att studier av förutsättningar för och inriktning av icke-militära motståndsåtgärder bör bedrivas som ett led i ordinarie studier för myndigheternas långsiktsplanering. Detta överensstämmer med de överväganden och förslag som utredningen har redovisat i kapitlen 4-6. Sådana studier bör så snart som möjligt tas med i myndigheternas ordinarie studieverksamhet och beaktas vid försvarsplaneringen.

Enligt utredningens uppfattning bör det ske en målmedveten satsning på forskning om icke-militärt motstånd. Forskningen bör vara såväl av långsiktig och kunskapsuppbyggande natur som mera direkt problemorienterad. Utredningen vill i det här sammanhanget framhålla betydelsen av att ett samarbete utvecklas mellan försvarets myndigheter och den akademiska forskningen inom området. Beträffande exempel på olika tänkbara projekt och studier kan hänvisas till Lennart Bergfeldts expertstudie (bilaga 2 s. 192).

För att ge myndigheterna en bättre utgångspunkt för sitt arbete anser utredningen det vara lämpligt, att ett särskilt forskningsuppdrag lämnas i syfte att närmare studera frågan om samverkan/samexistens mellan militärt och icke-militärt motstånd som ett komplement till militärt motstånd i Sverige. Denna forskning bör bedrivas i projektform bl.a. med stöd från skilda discipliner. Projektet avses främst vara idéskapande och stimulera till fortsatt arbete med planering m.m. av icke-militärt motstånd.

Försvarets forskningsanstalt, som är ansvarig för delprogrammet Gemensam försvarsforskning i försvarets planerings- och ekonomisystem, bedriver forskning främst för totalförsvarets behov. Även forskning om det icke-militära motståndet bör bedrivas av forskningsanstalten antingen med egna forskningsresurser eller med utnyttjande av personal inom högskolorna. Det är naturligt att forskningsanstalten får ett övergripande ansvar för ovan nämnda särskilda forskningsuppdrag.

För övrigt vill utredningen hänvisa till vad informationsberedskapsutredningen föreslår i sitt betänkande Informationsberedskap (Ds Fö 1983:6) om forskningen inom det psykologiska försvarets områden. Det samarbetsorgan som föreslås bildas för utformning av samarbetsprojekt m.m. bör också kunna behandla forskning om icke-militärt motstånd.

Det är också enligt utredningen önskvärt med ömsesidigt utbyte av erfarenheter mellan representanter för forskningen och för de myndigheter som skall planera m.m. för det icke-militära motståndet. Enligt utredningens förslag (kapitel 6) skulle den samhällsvetenskapliga forskningen representeras i delegationen för det icke-militära motståndet. Delegationen bör få ett särskilt ansvar för uppföljning m.m. av det föreslagna särskilda forskningsuppdraget.

10 Kostnadsberäkningar

Utredningens förslag innebär att totalförsvarets myndigheter utvidgar sin nuvarande planering för kris och krig till att avse också en situation om ett svenskt område skulle bli föremål för ockupation. Myndigheterna skall således planera för åtgärder som kan försvåra för en ockupant att vidmakthålla ockupationen. Denna planläggning i fred för det icke-militära motståndet skall integreras med övrig totalförsvarsplanering och medför inte krav på någon ny organisation.

Utredningen anser det inte vara möjligt att nu bedöma i vad mån denna något utvidgade planering skulle medföra ett allmänt krav på utökade resurser. En utgångspunkt bör enligt utredningen vara att den nya planläggningsuppgiften utförs inom ramen för nuvarande medelstilleddning.

Ett undantag utgör dock civilbefälhavarna vars uppgifter blir att samordna hela den högre regionala planeringen m.m. för det icke-militära motståndet. Mot bakgrund av dels denna stora samordningsuppgift, dels den redan idag hårt ansträngda och begränsade civilbefälhavarorganisationen föreslår utredningen en förstärkning med en handläggare per kansli utöver den i försvarsbeslutet år 1982 inplanerade utökningen. Kostnaderna beräknas till ca 150 000 kr. per år vid inledningen av uppbyggnadsskedet och till ca 900 000 kr. per år vid fullt genomförd planering.

Den av utredningen föreslagna delegationen för icke-militärt motstånd, som på central nivå skall verka för att främja utvecklingen av och planeringen för motståndet, bedöms behöva sammanträda vid fyra tillfällen per år. Arvoden, rese- och traktamentskostnader samt eventuell ersättning för förlorad arbetsinkomst beräknas sammanlagt uppgå till ca 25 000 kr. per år.

Utredningens förslag om vidgade studier och forskning beräknas i huvudsak kunna genomföras inom ramen för berörda myndigheters och forskningsorgans nuvarande resurser. För det särskilda forskningsuppdrag som enligt utredningens förslag skall sammanhållas av försvarets forskningsanstalt erfordras eventuellt ytterligare resurser. Det är dock svårt att nu bedöma storleken på de medel som måste tillföras, då projektets omfattning är beroende av tillgänglig personal och vilka resurser i övrigt som kan avdelas för ändamålet.

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Dir 1980:90

Särskild utredare för frågan om olika icke-militära motståndsformer

Dir 1980:90

Beslut vid regeringssammanträde 1980-12-18

Departementschefen, statsråder Krönmark, anför.

Frågan om civilmotstånd och andra former för icke-militärt motstånd mot en angräpare har behandlats i 1978 års försvarskommittés första betänkande (SOU 1979:42) Vår säkerhetspolitik liksom tidigare av 1970 och 1974 års försvarsutredningar. Folkrättskommittén (Fö 1978:05) studerar enligt sina direktiv vissa hithörande problem.

Diskussioner om ett svenskt civilmotstånd måste utgå från våra säkerhetspolitiska mål att bevara vår fred, frihet och demokratiska livsform. Det främsta medlet för att nå detta mål är den alliansfria utrikespolitiken som syftar till neutralitet i krig. Denna politik understöds av ett folkligt förankrat och allsidigt inriktat totalförsvar som bl a har uppgiften att avvålla från angrepp mot Sverige.

Försvarskommittén övervägde i samband med sitt första betänkande i vad mån ett vapenlöst motstånd skulle kunna ha någon roll i våra försvarsanssträngningar. Härvid uttalade kommittén att ett sådant motstånd inte kan tillmätas någon avhållande effekt mot militär aggression och att ett avstående från ett militärt försvar inom ramen för ett totalförsvar sannolikt i omvärlden skulle tolkas som bristande vilja att hävda självständigheten. Den deklarerade utrikespolitiken skulle inte framstå som trovärdig. I likhet med de två senaste försvarsutredningarna ansåg därför kommittén att civilmotsånd inte kan utgöra något alternativ till militärt försvar. Kommittén uteslöt dock inte att civilmotstånd tillsammans med andra motståndsformer kan spela en roll som uttryck för folkets vilja att bevara friheten.

Det finns, vilket också framgår av kommitténs delbetänkande, flera olösta frågor när det gäller motståndsformer då organiserat militärt motstånd inte kan genomföras. En sådan fråga gäller behovet av och möjligheterna till fredstida förberedelser för dessa motståndsåtgärder. Tillräckligt omfattande och väl genomförda förberedelser torde bidra till att motstånd kan genomföras med bättre effekt, medan bristfälliga förberedelser kanske leder

till att följderna av genomförda åtgärder endast drabbar civilbefolkningen. Samtidigt krävs för god verkan av åtgärderna en effektiv sekretess, som vid omfattande förberedelser kan bli svår att upprätthålla.

På grund av bl a omfattningen av dessa frågor och de olika tidsplaner som gäller för försvarskommitténs och för folkrättskommitténs arbete, har försvarskommittén i skrivelse till chefen för försvarsdepartementet den 28 augusti 1980 hemställt att frågan om fortsatt utredning av icke-militära motståndformer överlämnas till en särskild utredare.

Jag biträder försvarskommitténs uppfattning.

Folkrättskommittén arbetar med en tidsplan som sträcker sig bortom den tidpunkt då försvarskommittén avser att överlämna sitt huvudbetänkande (hösten 1981). Frågorna om icke-militära motståndformer och olika försvarsformer då organiserat militärt motstånd inte kan verka påverkas i hög grad av folkrättsliga förhållanden. Folkrättskommitténs arbete och ståndpunkter kommer därför att vara av stor betydelse för ställningstaganden rörande olika motståndformer.

Flera av de frågor som berör motstånd i område som är taget av främmande makt ligger dock vid sidan av folkrättskommitténs uppdrag och torde kräva ett tämligen omfattande utredningsarbete. Försvarskommittén behandlar i den pågående etappen av sitt arbete inriktningen av totalförsvarsgrenarna och har därvid endast i begränsad omfattning anledning beröra frågan om motståndformer då organiserat militärt motstånd inte kan genomföras.

Uppdraget till den särskilde utredaren bör vara att med utgångspunkt i vad försvarskommittén anför i sitt delbetänkande (SOU 1979:42 avsnitt 10.2) överväga och lämna förslag om uppgifter m m för civilmotstånd och andra former av motstånd då organiserat militärt motstånd inte längre kan genomföras. Utredaren bör utgå från att dessa former skall vara anpassade till de särskilda svenska förhållandena. Han bör därvid pröva i vilka situationer motståndet kan tänkas verka och på vad sätt fredstida förberedelser för en sådan verksamhet kan vidtas. Motståndsverksamheten skall ge klart uttryck för vår vilja att bevara eller återfå frihet och oberoende och att i alla lägen fortsätta motståndet mot angriparen.

Arbetet bör genomföras i nära samverkan med folkrättskommittén samt under medverkan av vissa särskilt berörda departement, myndigheter och organisationer.

Med hänsyn till utredningsarbetets omfattning m m torde det slutliga resultatet av utredningen inte kunna föreligga redan nästa år. En delredovisning bör dock framläggas hösten 1981 i anslutning till arbetet med att förbereda 1982 års försvarsbeslut.

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen bemyndigar chefen för försvarsdepartementet

att tillkalla en särskild utredare med uppgift att överväga och lämna förslag om uppgifter m m för ett svenskt icke-militärt motstånd som komplement till övriga totalförsvarsåtgärder samt

att besluta om experter, sekreterare och biträde åt utredaren.

Vidare hemställer jag att regeringen beslutar att kostnaderna skall belasta fjärde huvudtitelns kommittéanslag.

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hans hemställan.

(Försvarsdepartementet)

Bilaga 2 Civilmotstånd

En begreppsorientering och några förslag
av *Lennart Bergfeldt*

Förord

I september 1981 sammanträffade några kollegor och undertecknad från Institutionen för Freds- & Konfliktforskning vid Uppsala Universitet med den då relativt nystartade Motståndsutredningen. Jag redogjorde då för civilmotståndsforskningens framväxt och frågeställningar, samt forskningens läge och min egen då snart tioåriga verksamhet som forskare inom området.

Senare samma år, i december, kontaktades jag av MU:s sekreterare med en förfrågan om jag ville medverka som expert inom utredningen. Jag fick därvid anledning att tänka igenom min situation som obunden forskare i relation till en statlig utredning inom försvarsdepartementet. Eftersom mitt uppdrag skulle bestå i att som fristående expert utan några speciella villkor skriva om civilmotstånd för MU:s räkning, accepterade jag uppdraget.

Redan av detta ställningstagande torde det framgå att jag intar en pragmatisk hållning i förhållandet till civilmotstånd (jfr vidare i texten, s. 87).

Det övergripande syftet med mitt arbete har varit att erbjuda underlag – bakgrundsmaterial – för MU. Den nu föreliggande skriften består av två delar: Del 1 är i huvudsak en allmän, ganska strikt redogörelse för litteraturen. Del 2 är mera utvärderande och resonerande.

Det specifika syftet med del 1 har varit att presentera huvuddragen hos civilmotståndstanken, sådan den framträder i hittillsvarande forskning, på ett översiktligt, men omsorgsfullt och väldokumenterat sätt.

Tyngdpunkten har här lagts på tre teman: begreppsorientering, metodresonemang, organisation. Övriga ingående punkter och resonemang har medtagits som bakgrund för att ge sammanhang i texten. Sådana avsnitt har gjorts korta. I litteraturen förekommer relativt ofta polemik mot militärt försvar och våldsanvändning i politiskt syfte. Denna har förbigåtts med undantag av korta referat då så varit nödvändigt för förståelse av resonemangen.

Min intention har sålunda främst varit att återge huvudlinjer samt väsentliga förslag och bidrag i litteraturen. Det är dock hart när ofrånkomligt att en del egna idéer och vidareutveckling kommer med i texten, så t.ex. i kommentarerna till "åtgärdspaketet" (Galtungs, Roberts', samt Boserups och Macks, s. 107 ff.), i systematiseringen och utvecklandet av tankarna om civilmotståndets angreppsförebyggande förmåga (VIII) och i organisationskapitlet (IX).

Resonemangen i del 1 förs i all huvudsak i allmänna termer, ej med specifikt svenska förhållanden i tankarna. Denna del speglar alltså hittillsvarande civilmotståndsforskning och därmed primärt idéerna om civilmotstånd som alternativ, emedan komplementtanken – i litteraturen som helhet betraktad – bara behandlats tillfälligtvis och aldrig penetrerats ordentligt.

I del 2 har jag primärt fokuserat just komplementtanken och anknutit till svenska förhållanden. Denna del innehåller summeringar, kritiska resonemang och vidareutveckling av tankar från del 1. Jag har här bl.a. försökt sammanställa och konfrontera argumenten för och emot komplementtanken, samt diskuterat möjligheterna att vidareutveckla såväl civilmotståndstanken generellt/teoretiskt som att praktiskt utforma den svenska modellen "civilmotstånd som komplement".

Innehållet i ställningstagandena i del 2 måste i väsentliga delar ses som inlägg i en pågående diskussion och får inte betraktas som fastlåsta positioner, och absolut inte som etablerade sanningar. Ämnet är förvisso inte heller till fullo behandlat i och med denna skrift: en rad både teoretiska och praktiska svårigheter har endast flyktigt kunnat beröras inom ramen för detta arbete.

Icke våldsagerande och civilmotstånd är ett jämförelsevis mycket ungt forskningsområde. Litteraturen uppvisar betydande variationer vad gäller vetenskaplig ambition och noggrannhet. Endast de kvalitativt mest högtstående verken har bildat underlag för föreliggande arbete.

Boken "Ikke vold som nationalforsvar" av Anders Boserup och Andrew Mack har varit av relativ stor betydelse för detta mitt arbete av flera skäl.

För det första är den det hittills enda publicerade arbetet av någon omfattning som ger en översiktlig och kritisk granskning av civilmotståndslitteraturen. Boken är dock omvittnat svårtillgänglig, varför jag försökt att för relevanta delar dra ut kontentan, förklara och systematisera de båda författarnas tankegångar.

För det andra har bokens analys, även om den är hållen på ett ganska generellt plan, en klar anknytning till, som författarna uttrycker det: "problemet att försvara Västeuropas små rika länder" – inte minst våra nordiska länder. Boken skrevs ursprungligen som en rapport åt en arbetsgrupp inom det danska utrikesdepartementet.

Slutligen: Boserup och Mack har ett välgörande kritiskt och "realpolitiskt" sätt att närma sig ämnet och ger därmed värdefulla bidrag till en vidareutveckling av civilmotståndstanken.

Helt avgörande för alla studier inom området är Gene Sharps mångåriga och noggranna forskning, främst då det i alla bemärkelser tyngsta verket, *The Politics of Nonviolent Action*. Av mycket stor vikt har också Adam Roberts' pionjärarbete varit, inte bara de studier som han utfört på uppdrag av försvarets forskningsanstalt, FOA.

En av de viktigaste slutsatserna ur föreliggande skrift måste bli att praktiskt taget varje aspekt av civilmotstånd behöver mer tänkande: forskning och praktisk utveckling.

Formerna för den här typen av skriftställerier är begränsade. Även om en författare eftersträvar ett ledigt och lättillgängligt språk, kan material i sig

inte sällan vara av sådan karaktär att läsaren ibland tvingas stanna upp och läsa om igen.

Vidare blir texten nödvändigtvis teoretisk och abstrakt resonerande. Den ger tyvärr en teknisk och klinisk bild av något så allvarligt som internationell konflikt och krig, ockupation och motstånd. Samtidigt använder man av praktiska skäl – trots den egentligen helt otillåtna förenklingen – tredje person singularis och maskulinum om motparten i en konflikt: "fienden – han".

Allt detta är förenklingar som man gärna vill reservera sig emot, men alltför ofta tvingas använda sig av för att inte i onödan krångla till texten.

En rad personer har varit mig till hjälp under arbetet med denna skrift, genom att lämna synpunkter eller genom att ställa material till förfogande. Under utredningens förlopp har tankeutbytet med landshövding Bengt Gustavsson och övriga experter och sekreterarna i MU varit mycket värdefullt och utvecklande. Jag tackar också mina forskarkollegor Olof Frensborg, Ulrich Herz, Bengt Höglund, Ulf Norenus, Kjell-Åke Nordquist, Gene Sharp, Peter Wallensteen, Anders Weidung, Håkan Wiberg och Bo Wirmark.

Växjö i januari 1984.

Lennart Bergfeldt

Innehållsförteckning

Del 1: <i>Civilmotståndsbegreppet</i> – en översikt	79
I. Inledning	81
1. Ganska okänd företeelse	81
2. Forskningen	82
II. Begreppsorientering	83
1. Civilmotståndsdefinitioner	83
2. Icke våldsagerande	84
3. Motiv bakom ickevåldsagerande	87
4. Icke våldets konfliktuppfattning	88
5. Icke våldsagerandets två huvudsyften	89
III. Maktteori	91
IV. Strategi	93
1. En definition	93
2. Klassisk strategisk teori	93
3. Civilmotstånd i klassisk strategiteori	96
3.1 Tyngdpunkten	97
3.2 Motoffensiven	97
3.3 En asymmetrisk strategi	98
V. Metoder	101
1. Icke våldsagerande i allmänhet	101
2. Civil kamp	103
3. Civilmotstånd	107
3.1 Ett modifierat synsätt	113
3.1.1. Konfliktsyn och konfliktbeteende	113
3.1.2. Metoder: syften och funktioner	116
VI. Verkningsätt	121
VII. Civilmotstånd som socialt försvar	125
VIII. Civilmotståndets angreppsförebyggande förmåga	129
1. Avskräckning?	129

2.	Vägen till en angreppsförebyggande praktik	131
3.	Tänkbara kostnader	133
IX.	Organisation	137
1.	Några grundläggande handlingsprinciper	137
2.	Eberts fem regler	140
3.	Ännu några principer	141
4.	Uppbyggnad	143
4.1	Inledning	143
4.2	Allmänna aspekter	143
4.3	Formell organisation	144
4.4	Ledning	146
4.5.	Utbildning och träning	147
Del 2: <i>Civilmotstånd som komplement inom svenskt totalförvar:</i>		
	Problem och möjligheter	149
I.	Inledning och kritik	151
1.	Påståenden om civilmotstånd	151
2.	Några kritiska synpunkter	153
II.	Civilmotstånd som komplement	157
1.	Argument mot kombinationer	157
2.	Några kombinationsmöjligheter	161
3.	Kritik och slutsatser	163
3.1.	Ett närmande på väg?	163
3.2.	En teoretisk bestämning	165
3.3.	Några empiriska observationer	166
3.4.	Komplement, men hur?	167
III.	Sociala förutsättningar	171
IV.	Några tankar om förhållandet civilmotstånd – internationell rätt	175
V.	Slutsatser och förslag	179
1.	Inledning	179
2.	I stället för en sammanfattning	179
3.	Argument för komplementtanken	181
4.	Civilmotståndets målsättning	184
5.	Civilmotstånd – när och hur?	185
6.	Realiserande – de första stegen	187
6.1.	Organisation	187
6.2.	Forskning	191
	Notförteckning	195
	Referenser	197

Förteckning över figurer:

1 Aktivt/passivt motstånd	86
2 Konfliktkonstellationer	88
3 Icke våldsagerandets två inriktningar	89
4 Eberts eskalationsschema för ickevåldsaktioner	104
5 Samband mellan motiv, konfliktsyn och metoder	115
6 Försvarstyper (enl. Galtung)	126
7 Metodklassificering	165
8 Skiss över organisationsstruktur	188

Del 1: Civilmotståndsbegreppet – en översikt

I Inledning

War Without Weapons (Krig utan vapen), *Kamp uten våpen*, *Aseeton vastarinta* (Obeväpnat motstånd), *Civilian Resistance as a National Defence* (Civilt motstånd som nationellt försvar), *Wehrpolitik ohne Waffen: Vom Passiven Widerstand zur Sozialen Verteidigung* (Försvarspolitik utan vapen: Från passivt motstånd till socialt försvar), *Ikkevold som nationalforsvar*, *Fredspolitik-Civilmotstånd* – alla är boktitlar som anger några väsentliga punkter i begreppet civilmotstånd. Där finns tanken att människor skall kunna kämpa för sin sak *utan* att tillgripa *kollektiva våldsmetoder*: en mänskligt och materiellt *mindre kostsam* kampmetod. Vidare tanken om civilmotstånd som ett *alternativ* till nuvarande försvarssystem. Slutligen att civilmotstånd skulle kunna bli en viktig, kanske avgörande, beståndsdel i en *omrustningspolitik* vars viktigaste drivkraft är det av praktiskt taget alla som mer eller mindre livsnödvändigt betecknade behovet av militär nedrustning.

Grundidén med civilmotstånd är att ett lands civilbefolkning av egen kraft skall försvara sig mot eventuella ockupationsförsök eller militärkupper med hjälp av förberedda åtgärder utan våld, som protester, samarbetsvägran och utbrett, modigt motstånd, olydnad och trots.

1. Ganska okänd företeelse

Civilmotstånd liksom ickevåldsagerande i allmänhet har naturligtvis förekommit vid åtskilliga tillfällen i historien, men då så vitt man vet spontant, utan föregående planering och konkreta förberedelser. Först under 1900-talet, och främst då under de senaste tjugo åren, har enstaka forskare samt fredsaktivister försökt sig på att mera systematiskt kartlägga civilmotstånd som historisk företeelse och att utveckla det som framtidsinriktad idé. Tanken är att skapa en medveten politik av erfarenheterna från sådana historiska, improviserade civila motståndsyttningar.

Civilmotståndet är dock ännu både *okänt och litet utvecklat*. *Okänt* därför att historieskrivning och nyhetsförmedling tenderar att bortse ifrån denna typ av händelser. Forna tiders krönikörer och historieskrivare skildrade krigens och konungarnas historia – inte folkens.

Nyhetsförmedlingen fokuserar främst "dåliga" nyheter som krig och annat fysiskt våld, sensationer och "kändisar", varför endast mer iögonfallande

exempel av ickevåldskamp uppmärksammas i massmedia. Relativt *litet utvecklat* därför att det forsknings- och utvecklingsarbete som bedrivits hittills mestadels haft karaktären av ideellt arbete med mycket små resurser.

2. Forskningen

Icke desto mindre har en viss utveckling ägt rum. Litteraturen om civilmotstånd har i huvudsak passerat en första pläderande och spekulativ fas, då tyngdpunkten i argumenteringen låg på kritik av militära medel och metoder och ett ganska allmänt betonande av behovet att utveckla civilmotstånd. En andra fas inleddes i början av 60-talet, då tyngdpunkten försköts mot ett mer systematiskt kunskapsinhämtande och teoriutveckling. Ännu en fas i civilmotståndstankens utveckling tog sin början några år senare, då man – inte minst under intryck av det tjeckoslovakiska motståndet mot Warszawapaktsinvasionen hösten 1968 – började utreda frågan hur en viss nation konkret skall kunna utnyttja civilmotstånd för sina försvarsbehov.

Forskningens inriktning har främst varit på civilmotstånd som alternativ till militärt försvar. Tanken att komplettera ett befintligt militärt försvar med civilmotstånd har sällan diskuterats i civilmotståndslitteraturen. Relativt litet har sålunda skrivits om de olika tänkbara svårigheter som är förknippade med en sådan modell och de praktiska lösningar som måste till vid ett sådant val.¹

Studierna har försökt utveckla och klargöra civilmotståndsbegreppets innebörd, analyserat och dragit slutsatser av historiska fall, men också försökt fastställa vilka sociala förutsättningar som kan tänkas öka effektiviteten hos civilmotstånd. Tidiga programmatiska skrifter har ersatts av samhällsvetenskapligt orienterade teoretiska analyser av kampformer och deras verkningssätt medan tidiga journalistiska beskrivningar av historiska exempel har utvecklats till något av en fallstudietradition.

II Begreppsorientering

1 Civilmotståndsdefinitioner

Ett antal olika definitioner av begreppet civilmotstånd har förekommit i litteraturen. De mest auktoritativa torde vara de som givits av Gene Sharp och Adam Roberts.

Gene Sharp anses allmänt vara den främste forskaren på området. Han har arbetat med frågeställningen i över trettio år. För närvarande är han verksam som forskare vid the Center of International Affairs, Harvard University, samt professor i statskunskap och sociologi vid Southeastern Massachusetts University. Sharp använder sedan slutet av 70-talet termen *Civilian-based Defense* (civil-baserat försvar) och ger följande begreppsförklaring:

Civil-baserat försvar "... är en försvarspolitik som utnyttjar förberedd civil kamp – ickevåldsagerande – för att bevara samhällets frihet, suveränitet och konstitutionella system gentemot inre illegala maktövertaganden och yttre invasioner och ockupationer. Målet är att avskräcka eller besegra sådana attacker. Detta åstadkoms inte bara med hjälp av försök att förändra motståndarens viljeinriktning, utan genom civilbefolkningens och samhällsinstitutionernas förmåga att omöjliggöra effektiv dominans och kontroll med hjälp av både omfattande och selektiv icke våldslig samarbetsvägran och utbrett trots. Syftet är att göra befolkningen oreggerbar för de angripande och att förvägra dem deras mål. En äkta kapacitet att utföra detta kan, om rätt förstådd och insiktsfullt behandlad, avskräcka både från interna maktövertaganden och främmande invasioner." (Sharp, -80, s. 8 f.)

Adam Roberts är en annan förgrundsfigur inom den internationella civilmotståndsforskningen. Han är lektor i internationella relationer vid St. Antony's College, Oxford och har bl.a. skrivit tre skrifter för svenska försvarsmyndigheter, (Roberts, -72, -76 och -81).

I den första boken, *Totalförsvar och Civilmotstånd*, skiljer Roberts på "civilmotstånd" (eng. civil resistance) och "civilt försvar" (eng. civilian defence). Medan civilmotstånd där ges den korta definitionen:

"en teknik för genomförande av politisk strid med utnyttjande av ickevåldsmetoder" (-72, s. 176),

får "civilt försvar" följande mera omfattande bestämning:

"en förberedd och samordnad politik för att försvara ett samhälle genom civilmotstånd, mot inre hot (t ex statskupper) och yttre hot, t ex ockupation, blockad,

bombanfall osv. En sådan politik skall ha till syfte både att avskräcka från olika former av angrepp och att erbjuda ett sätt att föra striden, om ett angrepp trots allt skulle genomföras. De metoder som används torde kräva medverkan av befolkningen som helhet. Dessa är inte militära till sin karaktär, därav ordet "civilt". Detta begrepp, "civilt försvar", benämns ibland "icke-våldsförsvar" eller "icke militärt försvar". Sådana benämningar har emellertid en slags dogmatisk eller negativ klang. Å andra sidan kan termen "civilt försvar" vara förvirrande; "försvar genom civilmotstånd" är tydligare, även om den är något klumpigare." (-72, s. 202.)

I den fyra år senare publicerade skriften *Civilmotståndets teknik* använder Roberts bara termen civilmotstånd, som då ges följande definition:

"*Civilmotstånd* är en typ av ickevåldsagerande som omfattar en rad av fortlöpande, uthålliga och samordnade åtgärder mot en viss fientlig makt eller styrka – därav termen "motstånd". Adjektivet "civil" avser i detta sammanhang både något som hänför sig till en medborgare eller ett samhälle, och något som är fredligt, hövligt, icke-militärt eller icke-våldsamt till sin natur." (-76, s. 18.)

I Roberts' definition förekommer ordet "icke-militärt". Ord som "icke-militär kamp", "icke-militära motståndformer", har i litteraturen förekommit som synonymer till civilmotstånd. (Jfr nedan s. 109 och 125 (Galtung) och s. 163. (Gleditsch) "Icke-militärt" har då stått för ickevåldsligt, dvs. definitionen har utgått från *vad* som görs och *hur* det görs, men inte från *vem* som gör det, militärer eller civila. Det är ju fullt möjligt, och även historiskt dokumenterat, att även militärer kan använda civila, icke våldsamma kampmetoder.

På svenska har termen "civilmotstånd" slagit igenom och står alltså för det samma som de engelska "Civilian-based defence" och "Civilian Defence". För att på svenska skilja det engelska "civil resistance" från de sistnämnda, måste vi då använda tilläggen "spontant" respektive "planerat" civilmotstånd. I det följande står därför civilmotstånd i denna skrift för "planerat civilmotstånd", om inte annat klart framgår av sammanhanget.

Sammanfattningsvis: Civilmotstånd är ickevåldsagerande, utfört i syfte att bevara för aktören önskvärda förhållanden och uppskattade värden. Det kan bjudas av såväl individer, grupper som nationer. Civilmotstånd avses vara en väl förberedd försvarspolitik, som bygger på ickevåldshandlingars funktions-sätt och vars "arsenal" består av ickevåldsmetoder. Det kan riktas både mot utifrån och inifrån kommande hot, t.ex. invasion och ockupation, eller statskupp.

2 Icke-våldsagerande

Som framgår av det föregående är civilmotstånd en typ av ickevåldsagerande. Också för detta begrepp kan det vara lämpligt att citera Sharp och Roberts. Först några utdrag ur Sharps relativt långa och detaljerade begreppsförklaring:

"*Icke-våldsaktion*: En bred term, som omfattar den stora klass företeelser, som omväxlande brukar benämnas "icke-våldsligt motstånd", "satyagraha", "passivt motstånd". "positiv handling" och "icke-våldslik direkt aktion". Tillsammans bildar

dessa den teknik, som kallas ickevåldsagerande. Icke våldsagerande syftar på de protest-, motstånds- och interventionsmetoder utan bruk av fysiskt våld, genom vilka ickevåldsgruppens medlemmar utför eller vägrar utföra vissa handlingar... Icke våldsagerande kan användas som en aktiv kamp- och sanktionsteknik i syfte att uppnå vissa mål i konfliktsituationer, i vilka underkastelse eller våld varit alternativen... (Sharp, ur manus 1, jfr Sharp, -69, s. 18.)

Roberts har definierat ickevåldsagerande som

"...en teknik för politiskt, ekonomiskt, socialt eller religiöst handlande som omfattar andra metoder än bruket av direkt fysiskt våld mot en motståndare eller omfattande förstörelse av dennes egendom." (Roberts, -76, s. 18.)

Det finns anledning att något analysera innehållet i dessa definitioner av ickevåldsagerande. Tre nyckelord är följande: *ickevåld*, *agerande*, *teknik*.

Den omedelbara definitionen av *ickevåld* och ickevåldsagerande blir naturligtvis "allt som inte har med våld och våldsutövande att göra". Begreppet våld har emellertid ofta givits olika innebörd och ibland tillskrivits ganska vida definitioner, exempelvis likställts med "värdeberövande".

I detta sammanhang sätts gränsen i stället snävt: Icke våld måste primärt anses vara negationen av våld i betydelsen "det som orsakar lidande eller död".

En vanlig, snäv, definition av våld är: "att tillfoga någon fysisk skada för att påverka hans beteende". Det våld ickevåldsagerandet undviker är just, med Roberts' ord, "direkt fysiskt våld mot en motståndare eller omfattande förstörelse av dennes egendom".

I ickevåldslitteraturens verklighetsbeskrivning speglas givetvis en medvetenhet om olika typer av våld, exempelvis s.k. strukturellt våld, men det kan enligt ickevåldsteorierna vara ett praktiskt framkomligt sätt att bekämpa sådana varierande yttringar av våld med ickevåldsmetoder, grundade alltså i nyss citerade, snäva bestämning av våld.

Gränsen till å andra sidan fullt legitima, accepterade handlingar är svår att fastställa, beroende på olika lagstiftning och praxis från land till land och från tid till annan: De mänskliga fri- och rättigheterna är som bekant på olika sätt kringskurna. Roberts har gjort en lämplig markering genom att konstatera att ickevåldsaktioner

"skiljer sig... från mera "normalt" politiskt handlande... genom att de sätts in när vanliga eller författningensliga metoder är otillräckliga eller har brutit samman. De tillgrips i situationer då våld skulle ha kunnat tillgripas av dem som i stället väljer ickevåldsaktioner... (Roberts, -76, s. 19.)

Icke våldsagerande är sålunda ett handlingsätt, en kampteknik, som tillgrips när normala kommunikationskanaler och konfliktlösande institutioner – nationellt eller internationellt – inte räcker till eller verkar opåverkbara. Dock kan specifika ickevåldsmetoder, tagna ur sitt sammanhang eller som enskilda, tillfälliga handlingar, ibland betraktas som legala eller oförargliga, medan de i en akut konflikt kan utgöra en kamphandling: en byggsten och ett verkningsfullt medel i en medveten strategi.

Det andra nyckelordet "agerande" tyder på handling, aktivitet. Icke våldsagerande är inte passivt, undergivet eller feigt. Inte heller används enbart

”snälla”, övertalande metoder. Icke våldsagerande kan vara hård social kamp – krävande uppoffrande, kostsam. I en av ickevåldslitteraturens klassiker, juristen Richard B. Greggs *The Power of Nonviolence* (Icke våldets makt, publicerad första gången 1935, på svenska under titeln *Den nya maktfaktorn, Motstånd utan våld*, 1936), jämför författaren med krig och militära dygder. I en sammanfattning hävdas att

”motståndet utan våld liknar kriget däri att

- 1) det har psykologisk och moralisk avsikt och verkan,
- 2) det vill vinna stöd från allmänna opinionen,
- 3) dess disciplin är både känslö- och instinktsbetonad,
- 4) det påverkar motståndarnas moral,
- 5) det har samma strategiska principer,
- 6) det är en metod att lösa stora tvister och konflikter,
- 7) det fordrar mod, rörlig energi, förmåga att uthärda mödor och lidanden, självuppoffring, självdisciplin, ridderlighet och handlingskraft,
- 8) det är positivt och starkt,
- 9) det erbjuder tillfälle till att tjäna en stor idé och vinna ära. Det undviker icke vedermodor och lidanden, sår eller ens döden. Män och kvinnor kunna genom icke-våldet fortfarande riskera sina liv och förmögenheter samt uppoffra allt. Och dock reduceras antalet döda och sårade högst väsentligt, alla lida frivilligt och bli icke ålagda att lida.” (Gregg, -36, s. 93 f.)

Denna snart 50-åriga text säger en del om den situation som kan uppstå i en akut konflikt då en av parterna utkämpar kampen med hjälp av ickevålds-metoder – och om vad som krävs av denna part. Att ickevåldsagerandet inte är någon lätt och okomplicerad, men ej heller verkningslös kampmetod kan också utläsas av de fallbeskrivningar, som återges t.ex. i antologin *Kamp utan vapen* (Gleditsch, red., -71), i *Civilmotståndets strategi* (Roberts, red., -69), i Roberts’ första båda rapporter för svenska försvarsmyndigheter (Roberts, -72 och -76), samt i Anders Boserups och Andrew Macks *Ikkevold som nationalförsvar*, (1971).

Betoningen ligger alltså på kamp, motstånd, aktivitet. Det äldre begreppet passivt motstånd täcker sålunda bara en liten del av de åtgärder som faller in under den heltäckande termen ickevåldsagerande. Dessvärre förekommer fortfarande då och då den missvisande och felaktiga indelningen passivt och aktivt motstånd i betydelsen civilmotstånd respektive väpnat motstånd. I själva verket kan såväl civilt som väpnat motstånd ha varierande karaktär beroende på de faktiska omständigheter under vilka de verkar. De kan t ex utformas som ett mer avvaktande, uppbyggande, defensivt och indirekt motstånd (se fig. 1, kategori 3 och 4), eller som ett utbrett och intensivt, dynamiskt och kraftfullt, direkt och offensivt motstånd (kategori 1 och 2). (Jfr vidare nedan, s. 165f.)

Fig. 1. Aktivt/passivt motstånd

		Typ av motstånd	
		Civilt	Väpnat
Aktivitetsform	Aktivt	1	2
	Passivt	3	4

Det tredje och sista nyckelordet som angavs var "teknik". Icke våldsagerande framstår i de ovan citerade definitionerna klart som en teknik, ett omfattande handlingsmönster, grundat i praktiska överväganden. Icke våldsagerandets *teknik* skall inte blandas samman med *normen* ickevåld.

Sharp har definierat *ickevåld* i två separata kategorier:

- 1) avstående från våld som en moralisk eller religiös princip
- 2) människors faktiska beteende då de använder ickevåldsmedel i en konfliktsituation. . .

(Sharp, ur manus 1.)

Man kan alltså skilja på *principen* och *beteendet*. Icke våld kan för många människor vara en både önskvärd och absolut etisk livsprincip, men den utgör ingen nödvändig förutsättning för att utnyttja ickevåldsmetoder i en kampsituation. Icke våldsagerande är alltså inte liktydigt med pacifism. Faktum är i stället att denna kampform historiskt mest har använts av människor utan kontakt med någon fredsorganisation.

3 Motiv bakom ickevåldsagerande

Ser man på historiska exempel på ickevåldskamp framstår i själva verket ickevåldsagerandet oftast som den enda förnuftiga handlingsmöjligheten i en svår situation. Icke våldsagerande "... kan grunda sig ... på vana, juridiska hänsyn eller på en praktisk bedömning av situationens politiska eller militära realiteter." (Roberts, -76, s. 19 f.) Detta är en *pragmatisk* eller *praktisk* motivering, grundad på en bedömning av vad som kan tänkas vara effektivt i ett visst läge.

I en del fall har dock ickevåldshandlandet berott på starka etiska eller religiösa principer, en *principiell* motivering. I sådana fall har såvitt bekant ickevåldsaktören varit en enskild individ eller en relativt liten grupp, t ex övertygade pacifister eller människor av en eller annan religiös inriktning.

En *blandad* motivering, dvs. praktiska överväganden om vad som i en viss given situation har ansetts vara det effektivaste förhållningssättet, kombinerat med en allmänt humanistisk inställning och motvilja mot våld (men ej principiellt avståndstagande från våld), har varit vanligt förekommande.

En annan typ av blandad motivering är den då principiella skäl varit utgångspunkt för ledarna av större ickevåldskampanjer, medan många av deras efterföljares ickevåldsagerande grundats främst i lojaliteten mot ledarna. Ledarna har dock vanligen betonat effektivitetsskäl i sina uppmaningar till ickevåldsdisciplin: spridda inslag av våld från ickevåldsaktivisternas sida skulle kunna få allvarliga negativa konsekvenser för hela kampanjens förlopp. (Jfr Bergfeldt, -79, s.31 ff.) På ett likartat sätt kan man skilja mellan å ena sidan de skribenter, vilka primärt har pragmatiska utgångspunkter – den pragmatiska skolan och å andra sidan författare med främst etiska eller religiösa utgångspunkter – den principiella skolan. Föreliggande skrift behandlar den förstnämnda.

4 Icke våldets konfliktuppfattning

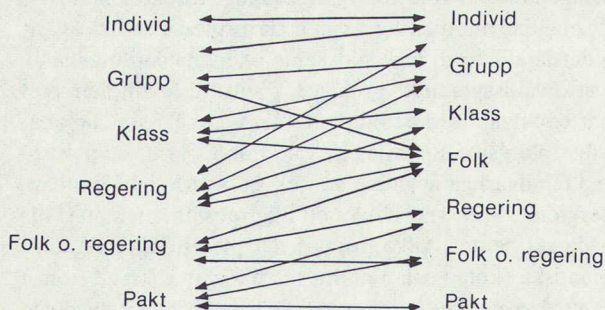
Bakom teorierna om ickevåldsagerande finns ofta förutsättningen att konflikter i sig inte är av ondo eller nödvändigtvis behöver leda till våld och blodsutgjutelse, död och förintelse. Konflikter ses mera som en naturlig del av människans sociala beteende, vilka – rätt hanterade – kan ha en terapeutisk, ja skapande kraft eller effekt. Men om en konflikt inte finner sin lösning via exempelvis förhandling eller medling kan den råka in i ett akut stadium, en öppen kamp.

I analogi med ovan gjorda bestämning mellan pragmatiska och principiella utgångspunkter kan man skilja på två typer av konfliktuppfattning: en negativ, respektive en positiv konfliktsyn. Dessa har sitt ursprung i oförenliga, filosofiskt grundade synsätt, och anknytning till den klassiska sociologiska frågeställningen om konflikt eller samförstånd som det mest naturliga, eller önskvärda, samhällstillståndet. I den *negativa* konfliktuppfattningen betraktas en konflikt som en konfrontation, en öppen kraftmätning p.g.a. oförenliga intressen. Den motsatta konfliktsynen, den *positiva*, vars främste representant Gandhi får sägas ha varit, uppfattar i stället konflikten som ett för parterna gemensamt problem, som de bör försöka lösa eller komma förbi i samarbete. (Jfr Boserup och Mack, -71, s. 14 ff.)

Icke våldsagerande är vidare, som framgår av citerade definitioner, ett omfattande och allmänt begrepp, som inbegriper olika former av kamp på alla tänkbara konfliktnivåer. Det kan röra sig om situationer med endast ett par personer inblandade ända upp till en världsomfattande konflikt, där åtminstone den ena parten bestämt sig för att genomföra kampen utan våld (jfr fig. 2).

Teorierna om ickevåldsagerande accepterar sålunda kampen som social företeelse, men menar att, som yttersta sanktion – alternativet till våld – kan ickevåldskampen sättas.

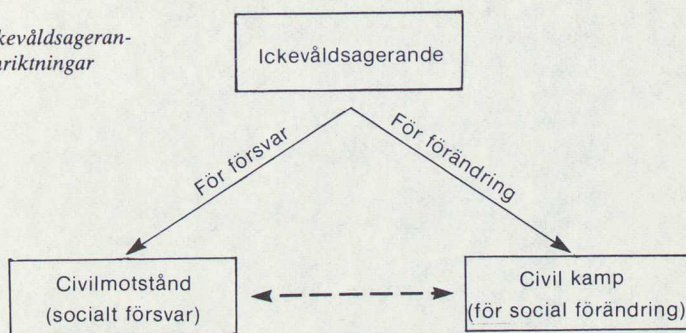
Fig. 2. Konfliktkonstellationer: Några tänkbara motparter i konflikter

5 Icke våldsagerandets två huvudsyften

I det mänskliga samhället förekommer alltså akuta konflikter, kamp, av varierande omfattning och styrka, och med olika målsättning. De flesta kampsituationer låter sig inrangeras under endera kategorin kamp för förändring eller kamp för försvar. Med en viss förenkling kan man också påstå att ickevåldsagerande har två huvudinriktningar: ickevåldskamp för förändring benämns ofta *civil kamp*, gärna med tillägget *för social förändring* (ibland "ickevåldsrevolution"). Icke våldskamp för försvar benämns alltså som regel *civilmotstånd*, ibland analogt *socialt försvar* (särskilt i tysk litteratur).

Fig. 3. Icke våldsagerandets två inriktningar

Det är dock viktigt att inse att de båda kategorierna inte helt utesluter varandra. Det finns, eller infinner sig, ofta ett element av förändring i en försvarskamp: en förhoppning att ens situation efter en lyckligt genomförd försvarskamp efter hand skall kunna bli än bättre än före kampens inledning. Och omvänt: bakom en kamp för förändring finns en utgångsposition av värden att bevara – det är inte de allra fattigaste som gör revolution. Det är naturligtvis också fullt möjligt att en försvarskamp blir så långvarig att den småningom kommer att upplevas som en kamp för förändring. Härav den streckade tvåvägspilen i fig. 3.

Strävan att försvara eller att förändra motiveras av samma typ av längtan, t ex efter ett bättre liv och ett drägligare samhälle, efter positivare relationer mellan folkgrupper eller nationer. Kamp för önskvärda förhållanden och kamp mot hotande tendenser eller oacceptabla försämringar i ens livssituation kan därför ses som två sidor av väsentligen samma mänskliga beredskap att handla i egen sak.

III Maktteori

Gene Sharp är den ende inom området verksamme forskare, som på allvar gett sig i kast med den svåra uppgiften att redogöra för begreppet makt, maktens ursprung, och för växelspelet mellan å ena sidan makthavares makt- och kontrollutövande och, å andra sidan, de underlydandes aktiva eller passiva samarbete och lydnad. Den hittills mest inträngande analysen av politisk makt inom ickevåldslitteraturen återfinns i Sharps största och mest kända verk, *The Politics of Nonviolent Action* (Icke våldsagerandets politik, 1973). Under hänvisning till klassiker som Hobbes, Rousseau, Machiavelli, Lenin, modernare samhällsvetare som Harold Lasswell och C. Wright Mills, ja t.o.m. med citat av Adolf Hitler, går Sharp igenom frågor om maktens grundläggande egenskaper, dess sociala ursprung, varför människor finner sig i ett visst sakernas tillstånd, och steg på vägen mot ickevåldskontroll av politisk maktutövning.

I starkt förenklad sammanfattning: Sharp hävdar att den maktteori, som påstår att "makten växer fram ur gevärspipan" dvs. att makt uteslutande vilar på våldskapacitet, är falsk. Seger i t ex internationella konflikter går inte automatiskt till den sida som har den största våldspotentialen.

Politisk makt beror i stället på en rad olika sociala faktorer, faktorer som kan identifieras såsom maktens ursprung. Sådana "maktens källor" är regimen legitimitet och auktoritet, mänskliga och materiella resurser, kunskaper och skicklighet hos såväl ledare som medhjälpare, psykologiska och ideologiska faktorer, samt diverse tvångsåtgärder eller "sanktioner" – varav våld bara är en – i avsikt att straffa och avskräcka.

Dessa maktkällor beror emellertid på befolkningens och medhjälparnas samarbete, lydnad och underkastelse. Detta beroendeförhållande – att den politiska makten till syvende och sist beror på de underlydandes aktiva eller passiva samtycke – är nyckeln till ickevåldslig kontroll av makt, av alla regimtyper: etablerade eller pretender, demokratiska eller diktatoriska. Med andra ord, om folket vägrar samarbeta och utvecklar massiv medborgerlig ohörsamhet och trots, så vittrar makten ner. Makthavare eller -pretender har då inte längre förmågan att kontrollera skeendet. Makten har glidit dem ur händerna, eller förvägras dem.

En utbredd folklig medvetenhet om maktens natur skapar därför möjligheter att kontrollera en ockupants eller en regerings maktutövning. Samarbetsvägran, utbrett trots och utvecklande av alternativa samhällsmönster ökar chanserna att hejda en oönskad utveckling eller att förändra ett oacceptabelt socialt eller politiskt läge.

III. Märkte

Das Hauptziel der vorliegenden Untersuchung ist es, die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911 zu untersuchen. Die Untersuchung ist in drei Teile gegliedert: I. Die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911. II. Die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911. III. Die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911.

I. Die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911. In den Jahren 1907 bis 1911 hat sich die Entwicklung der Märkte in den verschiedenen Ländern sehr verschiedenartig gestaltet. In den meisten Ländern ist eine allgemeine Steigerung der Marktpreise zu beobachten, während in anderen Ländern eine allgemeine Senkung der Marktpreise zu beobachten ist.

II. Die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911. In den Jahren 1907 bis 1911 hat sich die Entwicklung der Märkte in den verschiedenen Ländern sehr verschiedenartig gestaltet. In den meisten Ländern ist eine allgemeine Steigerung der Marktpreise zu beobachten, während in anderen Ländern eine allgemeine Senkung der Marktpreise zu beobachten ist.

III. Die Entwicklung der Märkte in den Jahren 1907 bis 1911. In den Jahren 1907 bis 1911 hat sich die Entwicklung der Märkte in den verschiedenen Ländern sehr verschiedenartig gestaltet. In den meisten Ländern ist eine allgemeine Steigerung der Marktpreise zu beobachten, während in anderen Ländern eine allgemeine Senkung der Marktpreise zu beobachten ist.

IV Strategi

1 En definition

Flera författare har ägnat sig åt en diskussion kring civilmotståndets strategi. Tyvärr råder det en utbredd förvirring – för övrigt inte bara inom civilmotståndslitteraturen – om vad begreppet strategi egentligen innebär.

Vissa författare ser strategi som en utarbetad ram för kamp, ett slags anvisat handlingsmönster, bestående av flera på varandra följande stadier eller steg, i en kampsituation.

Andra diskuterar strategiska mål, och beskriver strategier av flera slag, mer som likvärdiga handlingsalternativ, vilka inte utesluter varandra och som ibland kan användas parallellt.

Andra åter föredrar att tala om strategiska principer, som skall vara vägledande för utformandet av ett specifikt handlingsmönster, anpassat till den aktuella situationen.

Även om det ligger något i var och en av dessa uppfattningar, måste termen strategi klargöras. Dess grekiska rötter avslöjar otvetydigt dess militära ursprung: *Stratos* betyder "armé" och *agein* "att föra", "att leda". Den kortaste synonymen torde vara "krigsplan". En enkel definition skulle kunna lyda så här: "En strategi är en övergripande och heltäckande plan, som anger medel för målinriktat långsiktigt agerande under akut konflikt". I idealfallet kombineras medel på ett sådant sätt att de sammantagna är både nödvändiga och tillräckliga för sin uppgift.²

"Strategi" är överordnat "taktik", vars grekiska ursprung, *tattein*, betyder ungefär "att arrangera", "att placera i rad (ordningsföljd)". Taktik hänför sig till regler för, eller det faktiska mera kortsiktiga och omedelbara beteendet under, stridens direkta genomförande. En använd taktik skall överensstämma med den valda strategin.

I litteraturen om civilmotstånd och ickevåldsagerande används termen "metod" (gr. *methodos* = "väg till något") för att beteckna de direkta kampmedlen, dvs. de olika formerna för övertalning eller protest, samarbetsvägran och direkta ingripanden. "Metod" får anses vara underordnad "taktik", men kommer ibland väldigt nära denna term.³

2 Klassisk strategisk teori

Ett avgörande steg i riktning mot ökad förståelse av strategisk teori och civilmotståndets förhållande till denna togs i och med publicerandet av boken

Ikkevold som nationalforsvar (Boserup och Mack, 1971). Förutom att boken utgör en sammanfattning och kritisk analys av civilmotståndstankarna har den en stark betoning på strategi. Framför allt tar den ett för civilmotståndslitteraturen helt nytt grepp på ämnet. Den har karakteriserats som en "lärobok i... strategisk analys... en bruksanvisning i hur man bär sig åt för att få fram de sanningar man behöver i den situation man befinner sig." (Wiberg, -76.)

Huvudparten av boken utarbetades ursprungligen som en rapport till en arbetsgrupp om nedrustningsfrågor inom det danska utrikesdepartementet.

Strategisk analys har, enligt Boserup och Mack, två uppgifter:

1. Att åstadkomma en översiktlig bild av hela konfrontationen. (situationsanalys).
2. Att erbjuda kriterier för att utvälja lämpliga medel och att organisera dessa medel till en sammanhängande och målinriktad helhet, (medelval).

Bristen på strategisk medvetenhet betecknar de båda författarna som den största begränsningen i litteraturen om civilmotstånd och ickevåldsagerande. De flesta teoretiker på området utgår från taktiska resonemang kring historiska exempel för att därav (induktivt) sluta sig till strategiska och slutligen politiska överväganden och målsättningar.

I stället kräver den strategiska logiken att man utgår från de politiska målen för att (deduktivt) kunna välja strategi och göra taktiska dispositioner, dvs. målsättningen bestämmer medlen och det sätt på vilket de används. Ett sådant förfarande ökar flexibiliteten och därmed utsikterna att lyckas.

Tilläggs bör att beskrivningar av historiska exempel på mer eller mindre framgångsrika ickevåldsaktioner dock kan fylla en pedagogisk funktion, verka inspirerande och utgöra en idébank för framtida ickevåldskamp. Men de leder endast indirekt till strategisk förståelse.

Boserup och Mack går tillbaka till klassisk strategiteori i Karl von Clausewitz' uttolkning. Följande båda citat kan närmast tjäna som en slags programförklaring för deras strategiuppfattning:

"Så godt som hele den klassiske strategiske teori skyldes von Clausewitz, og den findes fuldt udviklet i hans hovedvaerk, 'Om krig'.... Den teori Clausewitz har udviklet består ikke af et saet af dogmatiske regler af mere eller mindre universel gyldighed, men er en *metode* til at analysere et modsætningsforhold og til at skelne lovende fra mindre lovende strategier. Det er derfor...nødvendigt at genanvende teorien fra grunden af, hver gang en ny konflikt skal analyseres." (S. 173 f.)

"Clausewitz' teori er en strategisk teori, fordi indenfor dens rammer tjener alle strategier til at nå samme mål: fjendens underkastelse. De kan derfor alle sammenlignes ud fra effektivitetshensyn. I virkeligheden er krig naturligvis et så mangesidet faenomen og indeholder så mange umålelige faktorer og tilfældige elementer, at teori aldrig kan nå det fuldkomne og kategoriske. Men i princippet er der i hvert enkelt tilfælde en strategi, der er 'bedre' end alle andre. Teori kan i hverdt fald hjælpe til at finde den." (S. 201.)

Strategisk analys är, betonas det, en rent intellektuell uppgift som kan liknas vid schackspelande. Sålunda övervägs ej mänskliga och materiella förluster och kostnader, något som dock inte gör det hela till en omoralisk verksamhet. Den har överhuvudtaget inte med moral att göra: "Död og

ødelæggelse er resultater af strategiens *anvendelse* i krig, og det er på det sted, at etiske betragtninger kan og må indgå." (S. 173.) I verkligheten måste därför beslutsfattare ofta avstå från den logiskt optimala strategin och i stället välja en som är politiskt acceptabel, men rent strategiskt sett sämre.

Boserup och Mack redogör för de fyra grundläggande teoretiska principer, som bygger upp den logiska konstruktionen – bildar huvudelement – i von Clausewitz' teoribyggnad. Med hjälp av dessa bör det vara möjligt, hävdas det, att alltid utpeka de teoretiskt sett mest lämpliga strategierna (faktiskt för båda parter!) i varje konflikt. I starkt komprimerad sammanfattning:

1. Principen att *målet* alltid *förskjuter syftet*. *Syftet* med krig är politiskt bestämt och varierar, men krigets *mål* är alltid att vinna. Från det ögonblick kriget inleds förskjuts (det politiska) syftet, trängs i bakgrunden till förmån för krigets mål, segern.
2. *Polaritetsprincipen*.
I kriget råder den fullständiga antagonismen, vilket leder till okontrollerbar eskalation (snabbast möjliga insats av parternas alla resurser). Krig är ett nollsummespel, "en vinner allt."

För att förklara paradoxen att krig i själva verket oftast är fyllda med uppehåll, ofullständiga och försiktigt förda behövs en tredje allmän princip:

3. Principen om *försvarets överlägsenhet* gentemot attacken. Avser kriget som helhet, dess förlopp. Försvaret avgör till stor del krigets form, kamphandlingarnas faktiska utseende, genom valet av försvarsmetod. Dessutom har försvaret vissa fördelar som beror på att det verkar inom sitt eget område, i vidaste bemärkelse.
4. Principen om *tyngdpunktens* avgörande betydelse. Trots att angriparen bestämmer krigets syfte (politiskt), avgör försvararen, just genom sitt val av försvarsmetod, försvarets tyngdpunkt. Denna blir, åtminstone i inledningsskedet, krigets fokus: Det är mot den angriparen (om han handlar rationellt), med största möjliga snabbhet och beslutsamhet, skall sätta in hela sin styrka och kraft. Och det är likaledes kring denna tyngdpunkt som försvaret skall koncentrera hela sin kraft och förmåga. (Tyngdpunkten blir på så sätt "objektivt påtvingad de krigförande" (s. 185).)

De båda sistnämnda principerna hänger intimt samman och har dessutom var sin underordnad princip:

- 3 a. Principen om att tiden arbetar för försvaret.
- 4 a. Principen om största möjliga kraftinsats och snabbhet. Emot denna skall varje strategi prövas, mätas. (S.k. taktiska dispositioner är korrekta medel så länge de bidrar till att nå målet just med maximal styrka och snabbhet.)

Principen 3 a innebär helt enkelt att kan försvaret hålla stånd och klara tyngdpunkten intakt under krigets inledningsskede, kommer tiden sedan att verka till dess fördel. Det kan då – under fortsatt försvar av tyngdpunkten – förbereda en motoffensiv.

För försvararen gäller det därför att välja den försvarsmetod och tyngdpunkt där han är starkast. Detta innebär att försvaret inte bara skall kunna upprätthålla sin tyngdpunkt, utan att det så småningom också skall ha

förmågan att åstadkomma en motoffensiv. När den sistnämnda kommer, hamnar angriparen i en defensiv ställning och krigets andra tyngdpunkt kommer i brännpunkten. Mot denna – offensivens tyngdpunkt när den är på defensiven – skall motoffensiven riktas.

Denna andra tyngdpunkt beror emellertid i hög grad på de medel angriparen använt i den ursprungliga attacken. Genom val av försvarsmetod och därmed tyngdpunkt (försvarets tyngdpunkt) avgör försvararen alltså i viss mån med vilka medel angreppet kommer att företas och sålunda även offensivens tyngdpunkt, ”den ”Achilleshæl” hvor deres styrke kan tillintetgøres.” (s. 183.)

Boserup och Mack konkluderar: ”Ved at vaelge tyngdepunktet vaelger forsvarret ogsaa ”hvor” angrebet skal komme, ”hvad” der vil blive angrebet, og ”hvordan” (med hvilke ”våben”). Vel anvendt er dette en enorm og ofte afgørende fordel...” (s. 181).

Emellertid medger författarna att en politisk aktör inte kan välja sin försvarsform oberoende av omgivande omständigheter. I verkligheten finns det åtminstone två begränsningar, den ena politiskt, den andra historiskt betingad.

Den första går tillbaka till von Clausewitz' ovannämnda 1:a princip, om förhållandet mellan krig och politik. Eftersom krig ytterst alltid har ett politiskt syfte blir krig aldrig ett helt oberoende och självständigt fenomen. Därför har den, i förhållande till de tillgängliga resurserna, teoretiskt obegränsade kraftinsatsen politiska begränsningar.

Den andra handlar helt enkelt om krigföringens villkor i vid bemärkelse – sociala, politiska, ekonomiska, kulturella, religiösa, tekniska faktorer – kanske främst den vapentekniska utvecklingen. Tilläggas kan att civilmotståndsförespråkare ofta hävdar att den sistnämnda gjort krigets effekter så negativa i form av materiell förstörelse och mänskligt lidande, att kriget som politiskt instrument i praktiken blivit kontraproduktivt, dvs. att det motarbetar de politiska syftena och t.o.m. kan få till följd att det som skulle uppnås eller försvaras i stället förstörs eller görs obrukbart. Theodor Ebert (jfr nedan, s. 26) har därtill framfört tanken att civilmotstånd utgör en historisk nödvändighet. Den dialektiska processen i stark sammanfattning blir då som följer: Folkets försvarsmål (tes) står i motsatsställning till det militära försvarssystemets effekter (antites). Syntes: civilmotstånd. (Ebert, -72.)

Slutligen: Måttet på varje strategis effektivitet ”avläses” mot tyngdpunkten och principen om största möjliga kraftinsats och snabbhet. Bäst är den strategi som snabbast uppnår målet: För offensiven tyngdpunktens tillintetgörelse; För defensiven dess upprätthållande samt en motoffensiv, som får angriparen att dra sig tillbaka.

Så långt grunddragen i klassisk strategisk teori enligt Boserup och Mack/von Clausewitz. Hur kommer nu civilmotståndet in i bilden?

3 Civilmotstånd i klassisk strategiteori

Som specifikt objekt för analysen av civilmotstånd utifrån klassisk strategiteori väljer Boserup och Mack civilmotstånd i dess pragmatiska och negativa

skepnad, dvs. de ansluter sig till den pragmatiska skolan och den negativa konfliktuppfattningen (jfr ovan, s. 87f).

3.1 Tyngdpunkten

Civilmotståndets tyngdpunkt blir i Boserups och Macks analys motståndets enighet, sammanhållningen gentemot ockupanten. Den rationelle angriparen måste följaktligen inrikta alla sina åtgärder på att splittra denna sammanhållning. Offensivens vapen och handlingar blir irrelevanta så länge de inte riktas direkt mot denna civilmotståndets tyngdpunkt. Och defensivens åtgärder skall således bedömas uteslutande i förhållande till hur de bidrar till att upprätthålla och stärka motståndets enighet.

Här bör dock poängteras att det inte är fråga om krav på någon *absolut* enighet. Förekomsten av överlöpare, som t.ex. de norska quislingarna eller de danska nazisterna 1940-45, verkar snarast ha en stärkande funktion på folkets sammanhållning och motståndets intensitet.

Enigheten kan finna olika uttrycksformer, beroende på omständigheterna i det specifika fallet. Lärdomarna från fallet Tjeckoslovakien 1968 resulterade emellertid i en skarp varning för att idealisera de politiska ledarna som symboler för motståndet. I stället föreslår författarna en betoning av folket som helhet: Dess sammanhållning bör kunna bli den kraftkälla som bäst kan motstå en ockupants försök att söndra och härska. Ledarnas roll bör hellre inriktas på en strategiskt medveten och flexibel ledning av motståndet, så att man väljer de vid varje tillfälle lämpliga motståndsformer, som folket har kraft, förmåga och vilja att genomföra.

3.2 Motoffensiven

Som ovan framgått arbetar klassisk strategisk teori med tre skeenden i ett krigs "livscykel". (Boserup och Mack diskuterar inte hur krig avslutas.) Dessa är offensiven, defensiven, (som sammanfaller i tiden) och motoffensiven. Den sistnämnda måste, för att ha några utsikter att lyckas, inriktas på krigets *andra* (offensivens) tyngdpunkt.

Denna tyngdpunkt är ej så lätt att teoretiskt urskilja, framhåller författarna, därför att den är beroende av offensivens medel, vilka naturligtvis varierar från fall till fall. Fastställandet av den andra tyngdpunkten förutsätter alltså detaljkännedom om det konkreta fallet.

I generella termer utgörs dock den tyngdpunkt emot vilken civilmotståndets motoffensiv måste riktas av "de politiske, ideologiske og andre faktorer, der i siste ende bestemmer fjendens evne til at fortsaette offensiven" (s. 195), dvs. – och författarna citerar Mao Tse-Tung – "det er "de indre modsætninger i fjendens lejr" der må udnyttes og udvides." (s. 196.) "Fiendens läger" uppfattas som ett vitt begrepp.

Civilmotståndets motoffensiv inriktas alltså på att exploatera de inre spänningar och motsättningar, som ockupationen medfört inom fiendelägre. Politik, kultur, ideologi osv. blir här till vapen. Att försöka påverka de inre motsättningarna – "bromsarna" – i fiendelägre blir en strategisk aktion, en krigshandling. Civilmotståndet utvidgar på så sätt "den strategiska rymden" och försöker att utnyttja sådana hämmande faktorer, över vilka

ockupanten har ringa inflytande.

Målgrupper för motoffensiven blir då inte bara ockupationsstrupper och internationell opinion, utan också den fientliga regimen politiska bas i hemlandet och dess internationella kontakter i vid bemärkelse, såsom handelspartners, eventuella militärallierade, samt kulturella, ideologiska, idrottsliga, m.fl. förbindelser. Kort sagt grupper som den fientliga regimen på ett eller annat sätt är beroende av och som, åtminstone delvis, utgör dess maktbas.

Så länge defensiven kan upprätthålla sin tyngdpunkt – sammanhållningen – och fortsätta motoffensiven med största möjliga intensitet tröttnas ockupanten ut alltmer. Möjligheterna bör alltså öka efter hand för ett tillbakadragande av hans trupper – slutlig befrielse.

Om däremot "motståndens fortsatte sammanhold . . . ikke er tilstraekkeligt til at gøre modoffensiven mulig, eller hvor modoffensivens fortsatte mulighed ikke er tilstraekkeligt til at sikre at formålet ikke definitivt er i nogen af parternas besiddelse...må...forsvaret tilraettelegges på en sådan måde, at det direkte beskytter det "noget", der udgør formålet." (s. 200.)

Slutsatsen så långt blir att civilmotstånd mycket väl låter sig förenas med klassisk strategiteori, att civilmotstånd logiskt är likställt med andra strategier i von Clausewitz' mening.

3.3 En asymmetrisk strategi

Boserup och Mack avslutar sin analys med ett kritiskt resonemang om "terrorbalans", "avskräckningsteori" och kärnvapenhot. De kommer här fram till att *asymmetriska* (ung. = olikformiga) bemötanden (i motsats till symmetriska, dvs. "möta lika med lika") verkar mest lämpliga, inte bara när det gäller kärnvapen. Asymmetrisk strategi betraktas överhuvudtaget som den allmänna metoden att tackla en militärt överlägsen motståndare.

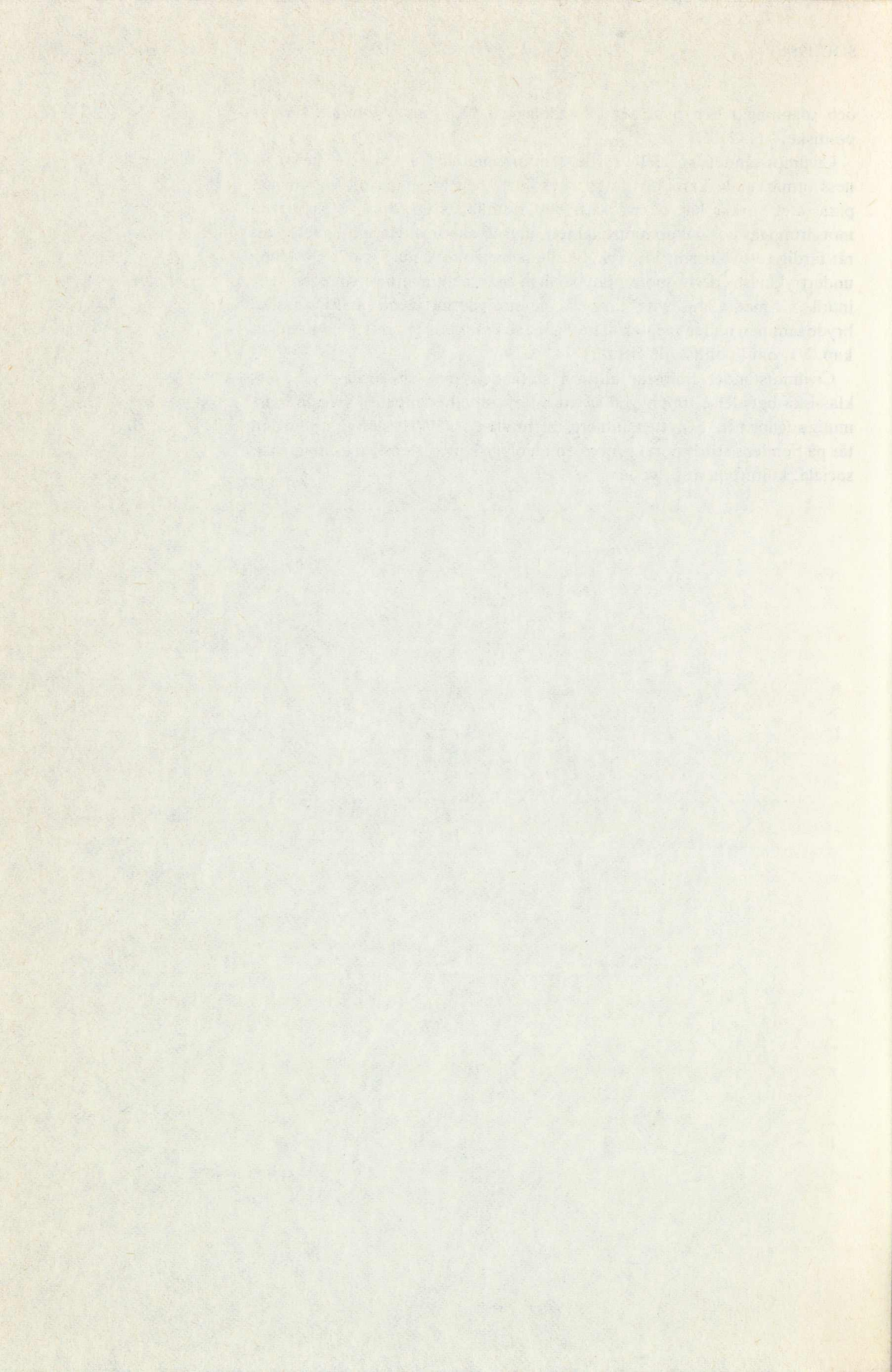
Såväl civilmotstånd som väpnat guerillamotstånd är asymmetriska strategier – civilmotstånd den mest konsekventa. Båda är försvarsmetoder gentemot en maktfullkomlig fiende som, ytligt sett, besitter relativt obegränsade möjligheter att förtrycka. Bådas motoffensiv skall sättas in mot samma tyngdpunkt hos angriparen, nämligen på politisk nivå, mot "de inre motsättningarna i fiendens läger".

Men de strategiska likheterna är inte slut med detta. Båda utnyttjar dessutom strategiska regler som "spredning (hvorved fjenden unddrages et anvendeligt mål) og interpenetrering, dvs. "blanding" med fjendens styrker (hvorved disse bruges som gidsler og hindrer anvendelsen af masseødelæggelsesvåben)." (s. 206 f.) Vidare drar båda fördel av principen om att tiden arbetar för försvaret, t.ex. genom att undvika större konfrontationer, "slag", och i stället använda "små, lokale og selvstaendige nålestik, der er for små, for kortvarige og for uberegnelige til at større våben kan bringes i anvendelse." (s. 207.) Viktigast av allt: Inget fysiskt hot riktas mot angriparens hemland, och måste det tilläggas för civilmotståndets del: inte heller mot "hans person", dvs. de människor som ingår i invasionstrupper etc. Slutligen ligger avgörandet strategiskt sett i relationen (balansen) mellan den egna sidans enhet, mobilisering (i sociologisk mening) och uthållighet.

och spänningar och oenighet i fiendeläget. "Krigens afgørende slag er politiske." (s. 210.)

Civilmotståndets speciella fördel jämfört med andra strategier beror på dess utmärkande karaktärsdrag, ickevåldet, och ligger på ett ideologiskt plan. Det verkar här på två sätt: dels framkallas ett stort antal interna motsättningar hos ockupationsmakten, dels undandras den möjligheten att rättfärdiga ett våldsamt förtryck. Skulle ockupanten ändå försöka "voldelig undertrykkelse, desto mere uddyber han modsætningerne i sin egen lejr, indtil . . . med Clausewitz' udtryk, denne 'yderligtgående indsats (ville) bryde sammen under vægten af modgående kraefter i den selv.'" (Jfr nedan, kap. VI, om "politisk jiu-jitsu".)

Civilmotståndet framstår alltså i slutänden som en strategi i ordets klassiska betydelse, uppbyggd så att en eventuell ockupant "gives mindst mulig adgang til at benytte militaere magtmidler" (s. 199), samtidigt som den tär på fiendens stridsmoral genom en ideologisk motoffensiv med politiska, sociala, kulturella m.fl. vapen.

V Metoder

1 Icke våldsagerande i allmänhet

Det har i litteraturen förekommit flera olika sätt att beskriva och ordna ickevåldets kampmetoder. Ingen har dock varit fullständigare eller blivit mera citerad än Gene Sharps klassifikation, publicerad 1973. Denna klassifikation, som utgör del 2 (s. 107-445) av *The Politics of Nonviolent Action*, ringar in, beskriver och exemplifierar 198 olika metoder – grundämnen till olika ickevåldsstrategier.

Låt det först som sist bli sagt att antalet metoder ingalunda är fixerat, eller någonsin kommer att bli det. Begränsningen finns enbart i människans hjärna, och det mänskliga intellektets uppfinnings- och kombinationsförmåga tycks knappast känna några gränser. Inte heller är Sharps klassifikation fastlåst och slutgiltig. Så kan t.ex. en viss metod under vissa omständigheter tillhöra en annan huvudkategori än den normalt gör, och i andra lägen kan den kombineras med, eller övergå i, någon annan metod så att det ej går att skilja dem åt. (Jfr Sharp, -73, s. 114.)

Som antytts, utgör Sharps detaljerade genomgång grundstommen för praktiskt taget samtliga samtida och senare redogörelser för ickevåldsmetoder. Vissa variationer förekommer i ordval och utförlighet, men grundtemat är detsamma. Ibland har Sharps uppställning återgivits in extenso, som i Roberts' andra rapport för svenska försvarsmyndigheter (Roberts, -76, s. 34-39).

Sharp delar in ickevåldsmetoderna i tre huvudkategorier, var och en sedan i ett antal underkategorier. De tre huvudkategorierna är:

1. Icke våldsprotest och övertalning.
2. Samarbetsvägran.
3. Icke våldsintervention.

Till den första kategorin, *icke våldsprotest och övertalning*, räknas exempelvis formella uttalanden såsom offentliga anföranden, proklamationer, programförklaringar och petitioner; symboliska handlingar som att bära eller på annat sätt offentligt visa symboliska färger, märken, porträtt, ljus eller flaggor; olika former av processioner och offentliga sammankomster.

Den andra kategorin, *samarbetsvägran* (ibland benämnt ickesamarbete), har tre omfattande underkategorier: social, ekonomisk och politisk samarbetsvägran. *Social* samarbetsvägran omfattar metoder för t.ex. social utfrysning av grupper eller personer; vägran att delta i normala seder och

bruk, såsom inställande av offentlig aktivitet och bojkott av socialt umgänge; samt olika sätt att dra sig tillbaka, eller ta avstånd, från samhällslivet. Till de olika typerna av *ekonomisk* samarbetsvägran hör rader av metoder för ekonomisk bojkott och 22 variationer på temat strejk. Konsumentbojkott, skattevägran, svartlistning, embargo är några exempel på bojkott. Bland strejker kan nämnas proteststrejk, sympatistrejk, punktstrejk, maskning, strikt följande av reglementen, generalstrejk. Fältet för *politisk* vägran att samarbeta är vidsträckt och inbegriper metoder från medborgerligt motstånd mot den egna regeringen till ickevåldshandlingar på det internationella planet, vidtagna regeringar emellan. Exempel är muntliga eller skriftliga uppmaningar till motstånd, bojkott av politiska val, vägran att acceptera utnämnda tjänstemän eller erkänna statliga organs myndighet, samt olika former av civil olydnad. Sådana metoder används primärt av enskilda medborgare eller grupper, men givetvis kan också tjänstemän på skilda nivåer på ett mycket effektivt sätt vägra politiskt samarbete. Några exempel: Blockering av kanaler för order och information, förhållning och obstruktion, allmän administrativ samarbetsvägran, samt avsiktligt ineffektivt arbete och selektiv samarbetsvägran. Några ickevåldsmetoder på internationell nivå är förändringar av diplomatiska förbindelser och förändringar i förhållanden till internationella organisationer.

Inom den tredje huvudgruppen av ickevåldsmetoder, *ickevåldsintervention* (direkt ingripande utan våld), finns fem underkategorier: psykologisk, fysisk, social, ekonomisk och politisk intervention. Till *psykologisk* intervention räknas t.ex. fasta och hungerstrejk, och "omvänd rättegång", dvs. medvetna försök att förändra rollerna i rättegångar, så att de(n) åtalade blir åklagare och att domstolsförfarandet vänds till en demonstration för de(n) åtalades åsikter och mot domstolen som representant och rättegången som medel för den förhärskande ordningen. *Fysisk* intervention kan vara ickevåldsaktioner av typen invasion, blockering eller ockupation. Till *social* intervention hör metoder för störande och fördröjande ingrepp i samhällsmaskineriet, men också upprättande av alternativa livsmönster och samsarbetsformer. *Ekonomisk* intervention omfattar bl.a. "omvänd strejk", dvs. utförande av icke auktoriserat och oftast oavlönat arbete, i trots mot givna order, regler eller myndighets beslut; trots mot blockad, samt upprättande av alternativa ekonomiska förbindelser. Att söka bli fängslad (av solidaritet med redan fängslade kamrater, för att visa sin oräddhet eller av andra skäl), och att överbelasta olika administrativa system tillhör *politiska* interventionsmetoder. Den tyngsta och mest avgörande politiska interventionsmetoden är upprättande av nya beslutsorgan och förvaltningsfunktioner, dvs. parallell regering.

Metoderna inom den första kategorin, *ickevåldsprotest och övertalning*, är huvudsakligen handlingar av symbolisk karaktär. De visar framför allt att aktören är antingen för eller emot någon eller något, t.ex. vissa förhållanden, en viss politik eller en viss regim. Dessutom kan de uttrycka intensivt upplevda känslor och moraliskt fördömande. Syftet är att övertyga, eller att åtminstone påverka andras attityder till förmån för den egna ståndpunkten.

Handlingarna kan vara direkt riktade till motparten i konflikten eller syfta till att indirekt påverka denne genom att vända sig till allmänheten för att

vinna dess stöd (vilket för övrigt gäller för ickevåldsagerande i allmänhet.) Vissa av dessa metoder kan ibland rikta sig i första hand till den av konfliktorsaken direkt berörda gruppen (termen grupp används här i vid bemärkelse) för att förmå dess medlemmar att i högre grad själva agera, exempelvis olika former av propaganda för deltagande i kraftfullare aktiviteter som ekonomisk bojkott eller strejk.

Aktörer som använder någon eller några av de metoder som ingår i kategorin *samarbetsvägran* drar sig medvetet undan från normala samarbets- eller beteendemönster i förhållande till "...den person, verksamhet, institution eller regim med vilken de råkat i konflikt." (Sharp, -73, s. 183.) Kampen förs alltså genom att inskränka på eller helt upphöra med samarbete, alternativt eller kombinerat med vägran att uppta nya förbindelser. Syftet är, allmänt sett, att åstadkomma en ur aktörens synvinkel positiv förändring i förhållande till motståndaren.

Social samarbetsvägran medför att normala sociala relationer eller beteendemönster störs eller avbryts. På ett likartat sätt upphävs *ekonomiska* förbindelser genom bojkotter eller strejker. *Politisk* samarbetsvägran omfattar sålunda metoder för temporärt eller definitivt avbrytande av normalt politiskt beteende. Syftet kan här vara protest mot eller personligt avståndstagande från en politik som ses som moraliskt eller politiskt förkastlig, men vanligtvis är det att pressa motparten till eftergifter. I sistnämnda fall är det fråga om direkt maktutövning vars verkan ökar med antalet deltagande och deras politiska betydelse.

Samarbetsvägran präglas i hög grad just av dess kollektiva natur. Som regel har metoder för samarbetsvägran störst möjligheter till framgång om antalet deltagare är stort.

Interventionsmetoder verkar, som termen anger, genom att direkt ingripa i en social, ekonomisk, eller politisk situation eller skeende. Dessa metoder utgör alltså en mera omedelbar utmaning mot motståndaren än metoderna i de båda första kategorierna och kan därmed vara mera riskfyllda för deltagarna. Men de kan också leda till snabbare och mera genomgripande förändringar till ickevåldsaktörernas fördel. Syftet är här än tydligare att sätta motparten under press – att utöva makt. Vissa av interventionsmetoderna fungerar huvudsakligen negativt: avbrytande, störande; medan andra har en positiv, uppbyggande, eller klart alternativskapande inriktning.

2 Civil kamp

En något annorlunda presentation av samma materia har Theodor Ebert gjort i boken *Gewaltfreier Aufstand: Alternative zum Bürgerkrieg* (Ickevålds-uppror: Alternativ till inbördeskrig, 1971). Ebert, som är professor i statskunskap vid Freie Universität Berlin, tillhör vid sidan av Sharp och Roberts de internationellt mest kända forskarna på området ickevåldsagerande. Boken behandlar, som framgår av titeln förändringsaspekten: civil kamp för social förändring.

Under en kamp för förändring får ickevåldsaktörerna inte bara uppvisa negativa attityder, göra motstånd och verka för ett nedbrytande av de existerande sociala system eller institutioner, som de vänder sig emot. De

måste också visa vad de vill ha i stället. Ebert pläderar därför för den "konstruktiva" aktionen. Både termen och tanken är lånade från Gandhi. Konstruktiva aktioner måste, menar Ebert, hela tiden åtfölja de "subversiva" handlingarna, och på så sätt åskådliggöra det alternativa system, som ickevåldsaktörerna kämpar för. När ickevåldsrevolutionen når sin fullbordan måste det nya sociala systemet vara utformat och intrimmat. Dock, antecknar Ebert i en fotnot, är den konstruktiva verksamheten av mera begränsad betydelse i en ren försvarssituation.

Det väsentliga här är just klassifikationen, som på ett upplysande sätt kompletterar Sharps allmänna beskrivning. Eberts "eskalationsschema" för ickevåldsaktioner ser ut så här (Ebert, -71, s. 37):

Fig. 4. Eberts eskalationsschema för ickevåldsaktioner

Eskalationssteg	Subversiv aktion	Konstruktiv aktion
1	Protest	Funktionell demonstration
2	Legal samarbetsvägran	Legal rollinnovation
3	Civil ohörsamhet	Civil makterövring

Eskalationsstegen motsvarar alltså Sharps tre huvudkategorier. De specifika metoderna för protest och funktionell demonstration återfinns följaktligen främst inom Sharps kategori ickevåldsprotest och övertalning, medan metoderna för legal samarbetsvägran och legal rollinnovation återfinns inom Sharps omfattande huvudkategori samarbetsvägran. Civil ohörsamhet och civil makterövring (Eberts term är "usurpation") slutligen har sin motsvarighet i kategorin ickevåldsintervention.

Det första steget i Eberts eskalationsschema har primärt ett opinionsbildande syfte. *Protestaktionerna* vänder sig mot privilegier, korruption och andra missförhållanden i det bestående sociala systemet, men ingriper inte direkt mot dess fortsatta funktion. Som konkreta exempel å metoder inom denna kategori nämner Ebert "dokumentation och publicering av missförhållanden i flygblad, broschyrer, utställningar, sammankomster osv.", samt protestmarscher och bilkaravaner, vakor eller sittprotester. De *funktionella demonstrationerna* skall visa hur det framtida, alternativa sociala systemet är tänkt. Några typiska metoder är "teach-in" (grundliga och långvariga möten med faktagenomgångar, utfrågningar och diskussioner kring någon betydelsefull fråga, med deltagande av såväl experter av olika uppfattningar som publiken), och "sociodrama" (improviserade dramatiska övningar i nya sociala roller). Ebert anger också spridande av vetenskapliga rapporter som en metod för funktionell demonstration. (För detta och ff. se spec. Ebert, -71, kap 2.)

På den andra eskalationsnivån ingriper ickevåldsaktörerna i det etablerade systemets funktioner genom hindrande, hämmande och förlamande metoder. *Legal samarbetsvägran* kan sålunda bestå av samordnade kampanjer för kollektiv vägran att uppfylla samhällssystemets krav och förväntningar på medborgarna. Detta kan alltså formellt ske inom lagens rāmärken och kan

utföras på ett mer eller mindre demonstrativt och utmanande sätt. Som specifika metoder anger Ebert flera ur Sharps andra huvudkategori, samarbetsvägran, t.ex. bojkott av val, och av skolor och universitet, vägran att acceptera statliga tjänstemän, samt diverse andra strejker och bojkotter på områden, där regimen är särskilt beroende av allmänhetens aktiva eller passiva stöd. Med *legal rollinnovation* avses helt enkelt social förnyelse: uppbyggnad av de alternativa strukturer, institutioner och funktioner, som dels tjänar ickevåldsaktörerna under kampen och dels skall ersätta det gamla systemets verksamheter, när dessa efterhand upphör att fungera. Konkret exempelvis upprättande av egna institutioner för bildning och kultur; alternativa informationskanaler som utgivning av egna tidningar och tidskrifter, TV- och radiosändningar; alternativ handel och företagsamhet; samt ömsesidiga hjälpprogram, typ social och ekonomisk hjälp till fängslades anhöriga.

I det tredje steget slutligen är konfrontationen öppen och fullständig. Med *civil ohörsamhet* menas medborgarnas utbredda vägran att lyda lagar och förordningar. Civil ohörsamhet kan antingen vara reforminriktad, då som regel en minoritet sätter sig upp mot speciella lagar eller förhållanden, eller revolutionär, då en faktisk eller potentiell majoritet av folket vänder sig mot det härskande systemet som sådant. I sistnämnda fall utväljs framför allt sådana lagar som mest uppenbart symboliserar den härskande ordningen och som är väl ägnade att överträdas. Även mer neutrala lagar, av mer reglerande karaktär, kan i extremfall göras till föremål för civil ohörsamhet (jfr. Sharp, -73, s. 420). Vanliga metoder i ett sådant här läge är vägran att betala skatt, blockad av kommunikationer och andra former av fysiska interventioner, generalstrejk, uppmaningar till polis och militär att vägra order eller att göra myteri. Ju mer den civila ohörsamheten (tillsammans med andra kampåtgärder från de andra båda eskalationsstegen) sätter det existerande systemet ur spel, desto högre krav ställs på den konstruktiva sidan, *civil makterövring*, som främst gäller nya, revolutionära institutioner och funktioner såsom lagstiftande, verkställande och rättsvårdande organ. Konkret gäller det här att bilda och konsolidera sådana organ, att anordna val och organisera skattebetalning, men också att i viss mån överta och själva förvalta produktionsmedel, distribution, kommunikationer, utbildning och forskning, etc., kort sagt ett totalt civilt maktövertagande.

Ebert framhåller dock att eskalationsstegen på intet sätt markerar något slags automatiska utvecklingsfaser hos civil kamp i allmänhet. Tvärtom kan – och brukar – metoderna användas ganska fritt från fall till fall, vilket inte behöver bli till nackdel för ickevåldsaktörernas sak. Som exempel kan nämnas att vissa metoder från det tredje eskalationssteget ibland i agitatoriskt syfte kan sättas in på ett tidigt stadium av en social rörelse. Inte heller är gränserna mellan subversiva respektive konstruktiva aktioner helt knivskarpa: Konstruktiva aktioner kan under vissa omständigheter få också subversiva drag eller effekter, och vice versa.

En annan person vars tankar fått stor spridning och ofta citeras inom ickevåldslitteraturen är George Lakey, amerikansk forskare och aktivist, med inriktning på social förändring. Hans främsta bidrag i detta sammanhang är en modell för civil kamp, vad han kallar en "strategi för en levande revolution", vilket också utgör titeln på hans mest betydande verk, *Strategy*

for a Living Revolution, publicerad 1973. En betydligt förkortad version finns på svenska under titeln *Manifest för ickevåldsrevolution*, 1975. Eftersom Lakeys modell på ett verksamt sätt kompletterar Eberts framställning, bör den kort refereras här.

Lakeys modell omfattar fem punkter eller steg för folklig mobilisering och ickevåldskamp för förändring:

1. Att väcka till medvetande.
2. Att bygga organisationer.
3. Propaganda genom handling.
4. Allmän samarbetsvägran.
5. Intervention och parallella institutioner.

Lakeys punkt ett, *att väcka till medvetande*, också benämnt "kulturell förberedelse" eller "medvetandegörande", motsvarar Eberts första eskalationssteg. Lakey avser här verksamhet för att kanalisera enskilda människors känslor och reaktioner av att vara utsatta för orättvisor, av maktlöshet, eller allmänna olust inför en osäker framtid, i konstruktiva banor. Det gäller skapandet av nya, och kanske att ge nytt innehåll åt gamla, samhörighets- och samarbetsmönster människor emellan, och att åstadkomma en sammanhängande och aktuell kritisk samhällsanalys för bättre förståelse av sociala och ekonomiska sammanhang och maktförhållanden i samhället.

Med samhällskritiken som bas går sedan – i Lakeys vision – en positiv och framåtblickande social rörelse vidare: utvecklar en dynamisk framtidsbild av hur samhället skall vara utformat efter det att den åstundade sociala och politiska förändringen uppnåtts och sprider denna bild till sin omgivning. Med "dynamisk" avses att framtidsbilden inte kan vara en gång för alla exponerad och därefter fixerad, utan att den måste förbli mobil och mottaglig – anpassningsbar till de erfarenheter som efter hand kommer att göras under fortsatt arbete och kamp.

Med sitt andra steg, *att bygga organisationer*, understryker Lakey att de nya sociala mönstren måste få en fast och livskraftig form. I vissa fall kan nog existerande organisationer vitaliseras, i andra blir det nödvändigt att bygga nya. När så den nya organisationsstrukturen nått en optimal storlek och en lämplig utformning får processen inte stagnera. Det gäller att hålla organisationerna fortsatt rörliga och livskraftiga. Organisationsbyggandet tar nu formen av ständig förnyelse och återkommande prövning av både grundläggande principer, praktiska handlingsprogram och rotering av förtroendeuppdrag.

En av de första och viktigaste uppgifterna för de nya organisationerna blir att skapa ett konstruktivt program, som gör det möjligt för människorna inte bara att agera för den sociala förändringen utan också att efter hand leva efter de nya principerna.

Förr eller senare kommer ett stadium av konfrontation, antingen p.g.a. att makthavarna känner sig hotade av den framväxande rörelsen, eller genom att den beslutar att gå till direkt aktion – Lakey talar här om *propaganda genom handling*. Detta sker genom en målinriktad ickevåldskampanj, som syftar till att öppet blottlägga och utpeka existerande orättvisor och förtryck, och att visa på alternativ – sprida visionen.

Lakey betonar att en sådan kampanj måste planläggas mycket noggrant.

Dess mål måste utväljas med största omsorg, med hänsyn till det allmänna opinionsläget. Det gäller att fokusera de orättvisor och missförhållanden som stora grupper upplever som kränkande och ovärdiga, och att framhäva punkter, där motsättningarna är uppenbara. Allt för att vinna största möjliga stöd.

Detsamma gäller under det fjärde steget, *allmän samarbetsvägran*. När rörelsen börjar uppnå omfattande stöd är tiden mogen för vittomfattande samarbetsvägransaktioner. Här utnyttjas i varierande grad och i olika kombinationer, beroende på de speciella förutsättningarna i varje särskilt fall, alla de metoder för politisk, ekonomisk och social samarbetsvägran som beskrivits av Sharp inom hans andra huvudkategori.

Lakeys femte punkt, slutligen, motsvarar närmast Eberts "civil makterövring". *Intervention och parallella institutioner* är alltså ett avgörande stadium under kampen. Icke våldsrörelsen strävar här helt öppet efter att ta makten och på så sätt fullborda den revolutionära förändringen.

Liksom Ebert framhåller Lakey⁴ att de fem stegen inte motsvarar naturnödvändiga faser av ett kampförlopp. Han markerar ofta sin uppfattning att en dylik social rörelse hela tiden måste förbli dynamisk (öppen, mottaglig och föränderlig, men ej okritisk), bygga in sina erfarenheter och inte spänna förväntningarna alltför högt. Steget över till ett nytt stadium av rörelsens utveckling innebär t.ex. inte att det föregående steget är avslutat. Tvärtom måste påbörjade processer föras vidare och inhämtade kunskaper hållas aktuella för framtiden. De båda första stegen är fortsatt viktiga för att bibehålla det framtida, emanciperade samhället levande och flexibelt. Organisationerna får till exempel inte stelna och bli mål i sig, dvs. själv tillräckliga. Organisationsbyggandet, liksom medvetandegörandet, får aldrig avstanna, utan bör utgöra en ständig, inbyggd vitaliseringsprocess. Trots att den gamla ordningen definitivt ställts åt sidan avstannar inte kampen. Men den ändrar form och metoder. Syftet blir nu att bibehålla samhället öppet och dynamiskt: Kampen övergår i en beredskap att möta tendenser till auktoritetstro och förstelning, okunnighet och fruktan.

3 Civilmotstånd

Ovan har konstaterats att civilmotstånd är ickevåldsagerande i försvarssyfte (se ex.v. s. of och 0). Detta innebär att metoderna för ickevåldsagerande i princip alla är öppna för civilmotstånd. Emellertid har termen civilmotstånd, som regel, den bestämda innebörden "en alternativ nationell försvarspolitik". Granskar man med denna utgångspunkt Sharps ovannämnda lista över ett par hundra specifika ickevåldsmetoder, blir det snart uppenbart att en del av dessa knappast är relevanta för civilmotstånd.

I ett bokmanus, som snart skall publiceras under titeln *Making Europe Unconquerable: The Potential of Civilian-Based Defense* (sv. ung.: Att göra Europa obetvingbart: Civilmotståndets möjligheter), har Sharp sammanställt en särskild lista över ett antal kampmetoder, som använts i historiska, improviserade fall av civilmotstånd. Han skriver:

"Dessa metoder och andra står till förfogande för användning för förberett civil-baserat försvar. Vissa metoder är mjuka och förmedlar helt enkelt protester.

Andra utgör olika former av samarbetsvägran, vilka har en möjlighet att paralysera samhället, det ekonomiska systemet, den politiska ordningen, eller speciella delar av dessa. Andra metoder intervenerar aktivt för att störa motståndarens politik, hans system eller administration." (Sharp, manus 2, s. 139.)

Denna policy kan sålunda t.ex. inkludera:

- "symboliska protester
- paralyserande av transportnät
- sociala bojkotter
- specifika och generella strejker
- civil olydnad
- total nedläggning av ekonomisk verksamhet
- politisk samarbetsvägran
- försvinnanden under falsk identitet ("gå under jorden")
- ekonomisk bojkott
- offentliga demonstrationer
- arbets-långsamt-kampanjer
- publicerande av förbjudna (underjordiska) tidningar
- avsiktlig ineffektivitet vid utförande av order och uppdrag
- hjälp till förföljda personer
- utsändningar från motståndsradio/TV
- offentligt trots av den lagstiftande församlingen
- juridiskt motstånd
- formella regeringsprotester
- vägran att erkänna usurpatorers legitimitetsanspråk
- statstjänstemäns samarbetsvägran
- juridiska förhållningar och dröjsmål
- förklaringar att allmänt och utbrett trotsa och utmana (ursurpatorn)
- att envist hålla fast vid den gamla (dvs. gällande) politiken och de gamla lagarna
- studenters trots och utmaning
- barndemonstrationer
- individuella och massuppsägelser
- (allmän) vägran att kollaborera
- upprätthållande av oberoende organisationers och institutioners självbestämmande
- försök att undergräva moralen hos inkräktarens trupper och försök att framkalla myteri" (s. 137 f.)

Denna lista är dock mera en exempelsamling än en uttömmande katalog över civilmotståndets metoder. Någon sådan förekommer överhuvudtaget inte i litteraturen.

Detta faktum behöver dock inte tolkas som en svaghet hos civilmotståndsbegreppet, eller ens hos forskningen om detta. Det kan i själva verket hävdas att det ligger en styrka i att civilmotståndets möjligheter och begränsningar inte är till alla delar kända. Sannolikt kommer det inte heller att någonsin kunna bli så i detalj kartlagt – begränsat som det är till sist enbart av de okända gränserna för människors innovativa förmåga.

De flesta författare har helt enkelt inte funnit anledning att ställa upp en modifierad metodlista för civilmotstånd, utan nöjt sig med Sharps ovan

citerade (s. 101 ff), generella klassificering. Ser man nämligen på Sharps huvudkategorier står det omedelbart klart att dessa är helt relevanta, möjligen alltför allmänna.

I de egna skrifterna om civilmotstånd har inte heller Sharp förut utvecklat någon särskild metodkatalog, utan i allmänna ordalag hänvisat till sin generella metodklassifikation. Han har sedan exemplifierat ur denna med lämpliga metoder för olika tänkbara motståndssituationer.

Detta förfaringssätt är regel när det gäller metodresonemangen inom civilmotståndslitteraturen. Dessa förs ofta under rubriker som "strategi" och "taktik" (en orsak till kritiken av begreppsförvirringen kring dessa termer, jfr ovan s. 93), och praktiskt taget alltid med en låg grad av konkretion.

Ännu några forskare har likväl försökt sig på att ställa upp någon form av uppräknig eller enklare klassifikation, inte främst då av specifika metoder, utan under mer allmänna beteckningar som "medel", "tekniker", "taktiker", "riktlinjer" eller "strategier". Dessa kan – med en försiktig generalisering – närmast hänföras till ett "taktiskt" plan: åtgärdstyper som kan användas alternativt eller komplementärt under olika faser av en akut konflikt.

Två av dessa försök framstår som mer systematiska och bättre grundade än de övriga. Det ena bygger på en jämförelse med en standardiserad militär-strategisk modell, medan det andra huvudsakligen baseras på erfarenheter från historiska fall av ickevåldskamp. Bakom det förstnämnda står Johan Galtung, och författare till det andra är Adam Roberts.

Redan 1964 presenterade Galtung för första gången vad han kallar "huvudpunkterna" i en "ickemilitär försvarsstrategi", under titeln: *The Strategy of Nonmilitary Defense: Some Proposals and Problems* (Ickemilitär försvarsstrategi: Några förslag och problemställningar; 1967). Han hävdar att större framsteg kommer att göras genom teoretiskt baserade förslag för framtiden än genom empiriska studier av det förgångna (n. 17 s. 59).

Galtung utgår från standpunkten att det ickemilitära försvarets strategiska logik kan jämföras med det militära. Den enda, men avgörande, skillnaden är förstås förhållandet till våldsanvändning. Han inleder med en strikt schematisk jämförelse av militära respektive ickemilitära medel. Huvudparten av uppsatsen ägnas sedan åt en tankeväckande och uppslagsrik analys av de ickemilitära medel som föreslås.

Jämförelsen följer punkterna i ett "paradigm" med två kontrahenter, angriparen B och försvararen A, och tre grupper av "strategier" som innehåller "standardsvaren" på vad A bör göra för att avskräcka B, eller om detta misslyckas, för att vinna kriget. (s. 6 f.)

"Strategigrupperna" är dessa:

- I. Strategier riktade mot B.
- II. Strategier syftande till att skydda A.
- III. Strategier syftande till att avskräcka B.

Med referens till "ett stort antal böcker och artiklar om ickevåld" – namngivna författare är Gandhi och Sharp – utformar Galtung på så sätt den hittills mest sammanhängande och konsekventa uppsättningen av medel för civilmotstånd. Galtung använder termen "tekniker" för dessa tolv katego-

rier, angivna nedan med arabiska siffror. Termen "strategi" använder han om de sex inom citationstecken angivna ledande formuleringarna – inom respektive strategigrupp markerade med a och b. (Jfr åter Galtungs n. 17, s. 59.) Enklare och klarare är kanske att här helt enkelt säga "medel" respektive "mål".⁴

Vad Galtung kallar sitt "optimala åtgärds paket" ser i koncentrat ut så här (s. 11 f):

I. Försvarsstrategier riktade mot B

a) "Det skall inte löna sig att gå till anfall".

Detta kan inte vid civilmotstånd göras genom att skada fienden – genom *direkt* värdeberövande. Det gäller i stället att minimera de vinster B hoppas uppnå genom sin erövring, så att B:s total kalkyl ändå blir negativ.

1. *Självpåtagat sabotage mot ens egna materiella tillgångar.*

Avser i princip alla icke-mänskliga resurser som angriparen kan vilja utnyttja.

2. *Samarbetsvägran och civil olydnad.*

Avser följaktligen mänskliga resurser.

b) "Att sätta fiendestyrkor ur stridbart skick.

Detta skall åstadkommas genom att förgöra fiendens vilja att förstöra och erövra; genom att försvaga hans förmåga och intresse för anfall eller bibehållande av en ockupation.

3. *Positivt samarbete före varje (tänkbart) anfall,*

positiv kontakt efter anfallet,

positiva sanktioner (bemötanden) gentemot positiva eller neutrala handlingar av fiendesidan.

Detta i avsikt att upprätta positiva attityder och beteendemönster, att söka bibehålla dessa och att förstärka antalet och betydelsen hos sådana icke-negativa handlingar.

4. *Förstärkande av det lidande som vållas av fienden.*

Det handlar här främst om psykologisk påverkan; försök att vädja till motståndarsidans (de enskilda soldaternas och förrättningsmännens) inlevelseförmåga, att få dem att till fullo inse de (underförstått: orättvisa, motbjudande och inhumana) konsekvenserna av sitt handlande, för att på så sätt väcka medkänsla, medlidande, sympati.

II. Försvarsstrategier syftande till att skydda A

a) "Hårdhet eller passivt försvar".

Motsvarar närmast sådana militära skyddsåtgärder som befästningar, kraftigare pansar, underjordiska ledningscentraler etc. Även om praktiskt taget hela befolkningen avses delta i civilmotstånd, är det oundvikligt att en del personer blir mer aktiva och intar ledande positioner. Deras säkerhet och integritet måste förstärkas. Dessutom krävs goda kommunikationsmöjligheter (i vid bemärkelse).

5. *Upprätthållande av ett effektivt kommunikationssystem,*

för att kunna sprida nyheter och direktiv, men också de egna värderingarna (offensivt), och för olika former av interna kommunikationer, ex.vis om angriparens göranden och låtanden (defensivt).

6. *Effektiva medel för att kunna gömma undan speciellt betydelsefulla personer och föremål,*
för att skydda och bevara dem och därmed underlätta de fortsatta försvarsansträngningarna.
- b) "Skydd eller civilförsvar".
7. *Nedbringa befolkningens sårbarhet.*
Här avses inte bara skyddsrum och dylika åtgärder för att motverka t.ex. försök att medelst terrorbombningar tvinga folket till underkastelse, utan ett helt spektrum av mått och steg för att upprätthålla befolkningens både fysiska och psykiska möjligheter för överlevnad och fortsatt motståndskamp.
8. *Bibehållande av samhällets värderingar.*
Både för deras egenvärde som en viktig grundpelare för det egna samhället och för att kommunicera dessa värderingar också till motståndarsidan och tredje part (den övriga omvärlden).

III. Försvarsstrategier syftande till att avskräcka B

a) "Kapacitet".

Att se till att man har *förmågan* att göra det man föresatt sig. dvs. genomföra civilmotstånd mot en ev. ockupation, och att informera om detta.

9. *Organisation av ickemilitärt försvar förbereds i fredstid,*

då det finns tid och goda möjligheter. Detta för att slippa improvisera alltsammans vid ett ev. angrepp.

10. *Manövrar.*

Sådana skall tjäna det dubbla syftet att *träna* befolkningen för civilmotstånd, och att *kommunicera* till omvärlden (ffr.a. potentiella angripare) A:s försvarsberedskap och -förmåga. Manövrarna skall därför vara officiella och omges av publicitet.

b) "Trovärdighet".

Det gäller att visa att de civilmotståndsåtgärder man förbereder kommer att vidtagas med all kraft och beslutsamhet vid ett ev. angrepp/ockupation.

11. *Begränsa handlingsfriheten.*

Detta görs genom bindande åtgärder och förpliktelser för att visa att civilmotståndet utlöses automatiskt vid ett ev. angrepp (givetvis med flexibel anpassning till varje särskild situation).

12. *Hög tillfredsställelsenivå inom A.*

Med detta avses att interna sociala skiljelinjer bör minimeras för att förebygga möjligheten för B att genomföra en "söndra och härska"-politik.

Detta är alltså stolparna i Galtungs förslag. Nyckelmeningarna ("strategierna" och "teknikerna") följer originalformuleringarna, medan förklaringarna är friare hållna. Detsamma gäller även för nedan följande lista över en rad tänkbara handlingslinjer för civilmotstånd, emanerande från Adam Roberts.

Här är det två av Roberts' skrifter som är aktuella. Först kapitlet "Civilmotståndets strategi", vilket fått ge namn åt den första utgåvan av en av de mest spridda böckerna i ämnet, *The Strategy of Civilian Defence*. (1967,

red. A. Roberts. Den svenska översättningen /*Civilmotståndets strategi*, kom 1969.⁵⁾ Den andra är *Civilmotståndets teknik* (1976).

Även Roberts använder termen strategi på ett alltför vidlyftigt sätt. Dels i dess verkliga betydelse av en genomtänkt och heltäckande plan för hur en aktör skall agera för att vinna ett krig eller en öppen konflikt, men dels också i en mera begränsad betydelse, där den korrekta termen närmast torde vara "taktik". I den senare bemärkelsen används därtill de mindre tekniska och bestämda begreppen "medel" och handlingslinje".

Kapitlet "Civilmotståndets strategi" (sv.utg. s. 203-257) innehåller en genomgång av och diskussion om åtskilliga handlingslinjer, vilka kan hänföras till respektive freds- och krigstid. Roberts behandlar också tänkbara angreppsfall och olika sätt att möta dessa. Han skiljer mellan invasion och ockupation samt fastslår att civilmotståndets främsta styrka ligger i motstånd mot den typ av ockupation, där syftet är att dominera den angripna nationen politiskt, socialt eller ekonomiskt.

Roberts' förslag om åtgärder under fredstid sammanfaller i det stora hela med Galtungs. Däremot är hans genomgång av tänkbara handlingslinjer för civilmotstånd mot yttre angrepp mera detaljerad. När han återkommer till ämnet i boken *Civilmotståndets teknik*, koncentreras hans resonemang kring sistnämnda tema (s. 86-89).

Varje särskild konfliktsituation kan bemötas på ett flertal olika sätt, med ett stort antal medel. Det krävs därför, betonar Roberts, stor förmåga till flexibilitet och anpassning vid val av medel. Av detta skäl analyserar han inte uppsättningen handlingslinjer som en helhet, utan mera som fristående valmöjligheter. Listan härleder sig från båda de anförda verken:

I. Mot invasion

1. *Moraliskt och psykologiskt motstånd*,
vid gränsen och/eller vid inledningen av ett angrepp, t.ex. internationella observatörer och olika former av tillkännagivanden riktade till de invaderande trupperna; landsomfattande (men tidsbegränsad) generalstrejk.
2. *Störande, hämmande och hindrande verksamhet*.
Kan som exempel utgöras av transportstrejker och olika sätt att materiellt sätta transportmaskinerier ur bruk - från små "oförklarliga" men svårreparabla fel på motorer o.dyl. till sprängning av broar; stora människogrupper som formar "mänskliga murar" t.ex. i form av sittdemonstrationer på gator och vägar, eller framför betydelsefulla byggnader och institutioner; materiella hinder på landningsbanor, motorvägar, etc.

II. Mot ockupation

3. *Kontakt med angriparens civila och militära personal*,
i syfte att väcka sympati och stöd. Speciella metoder och målgrupper bör noggrant övervägas.
4. *Total samarbetsvägran*.
Inga tjänster eller materiella förnödenheter till angriparens förfogande. Absolut ordervägran.

Denna åtgärdstyp har föreslagits av Sharp, som menar att den bör följa på en inledande fas av symboliskt motstånd. Den totala samarbetsvägran bör innehålla en generalstrejk. Tillsammans förmedlar dessa åtgärder bilden av en enig, motståndskraftig och uthållig nation. Efter att maximal effekt åstadkommit men

ännu ingen konfliktlösning uppnåtts, bör en tredje åtgärdstyp ta vid: ett mera långsiktigt, selektivt motstånd inom speciellt betydande sektorer (dvs. = punkt 7 nedan).

5. *Total generalstrejk.*
Inget arbete, inga tjänster förrän angriparen slår till reträtt.
6. *Fortsatt arbete utan kollaboration.*⁶
Här gäller det att fortsätta som förut: att demonstrativt och hårdnackat upprätthålla den politiska, sociala och ekonomiska ordningen. Motståndet skall koncentrerat uttrycka och spegla vad konflikten verkligen gäller och inte ödsla krafter på sekundära ting. Följaktligen skall samarbetsvägran vara kraftfull och beslutsam på alla betydelsefulla punkter, men behöver inte vara fullständig: undantaget kan vara sådant som mänskliga nödvändighetsvaror.
7. *Motstånd på nyckelpunkter*
eller vad gäller speciella stridsfrågor. Avser faktiskt och/eller symboliskt viktiga punkter såsom bevarande av demokratiska fri- och rättigheter och vägran att acceptera eventuella försök att påtvinga nya lagar och förordningar; att förhindra specifik eller allmän ekonomisk exploatering; att skydda speciellt utsatta grupper eller personer.
8. *Förstörelse av egen, för en inkräktare begärlig, egendom.*
Avser att förhindra illegitimt utnyttjande av ekonomiska tillgångar eller transportmöjligheter och andra speciella möjligheter eller tillgångar. Denna typ av begränsad förstörelse av egen materiel måste noggrant övervägas och utföras med stor försiktighet så att personskada ej uppstår och att de materiella skadorna blir relativt lätta att reparera (åtminstone för den egna sidan).
9. *Utdragen, fördold kamp.*
Här undviks öppen konfrontation som regel. Motståndet försiggår på en "lägre" nivå och intensitetsgrad – ofta i det fördolda – och kan vara ett skydd för att bygga upp en (ny) motståndsorganisation. Metoder kan vara maskning, skynda långsamt, småsabotage mot egen egendom, och en rad subtila möjligheter av "mikromotstånd", varav en del, som självpåtagen dumhet eller klumpighet och skenbar underdånighet etc. går under namnet "svejkism") – efter J. Haseks romanfigur "den tappre soldaten Svejk".

3.1 Ett modifierat synsätt

I sin genomgång och kritik av civilmotståndslitteraturen har Boserup och Mack också en diskussion om metoder. Deras kritik på denna punkt drabbar inte minst de båda föregående uppställningarna över civilmotståndsåtgärder, av respektive Galtung och Roberts. Ändock skiljer sig Boserup och Mack inte så markant från de övriga. (Se för ff. Boserup och Mack, -71, kap. 1 och 2).

3.1.1 Konfliktsyn och konfliktbeteende

Utgångspunkt för Boserups och Macks kritik är åtskillnaden mellan en negativ och en positiv konfliktsyn (jfr ovan s. 88). De båda motsatta konfliktsynerna är relaterade till den pragmatiska respektive den principiella skolan (jfr ovan s. 87). Medan den principiella skolan lägger stor vikt också vid *målet* (slutmålet närmast i filosofisk mening: det goda samhället), är den

pragmatiska inriktningen mera fokuserad på *medlen* (ickevåldsmetoderna).

Samtliga de här citerade verken av respektive Sharp, Ebert, Lakey, Galtung och Roberts får anses tillhöra den pragmatiska linjen. De är alltså primärt medelorienterade, dvs. de diskuterar främst de metoder som används i konfliktagerande.

Boserup och Mack bygger vidare på den pragmatiska traditionen och bedömer sålunda föreslagna metoder utifrån effektivitetskriterier. De framhäver dock att en metod inte kan vara effektiv i sig, utan först måste sättas in i sitt sociala och historiska sammanhang. Följaktligen kritiseras den positiva konfliktuppfattningen för att alltför abstrakt vara inriktad på en konfliktmodell omfattande två personer – en modell som inte automatiskt kan överföras på en gruppkonflikt.

I en så allvarlig, politiskt spänningsfylld och socialpsykologiskt känsloladdad situation som den som uppstår vid en internationell konflikt, som inkluderar militär attack, invasion och ockupation, blir den naturliga följden en kraftig polarisation mellan parterna. Termen *polarisation* avser det sätt på vilket konfliktgrupper utformas: Grupperna homogeniseras internt medan avståndet till och fiendligheten mot opponentgruppen ökas. I ett sådant läge tar den negativa konfliktuppfattningen helt överhanden.

Detta i sin tur leder till en motsvarande skillnad vad gäller vilka kampmetoder som kan förordas. Boserup och Mack talar här analogt om positiva och negativa sätt att söka konfliktupplösning: positiva och negativa metoder för att genomföra kampen. Även om det inte kan sägas finnas något entydigt samband mellan konfliktsyn och medel, anser de det meningsfullt att skilja på positiva respektive negativa handlingar i betydelsen vänligt eller fiendligt sinnade.

Teoretiskt vore det tänkbart att indela ickevåldets alla metoder i positiva respektive negativa, men i realiteten vore det opraktiskt och troligen meningslöst. Det finns dessutom åtskilliga metoder som skulle betecknas som gränsfall, metoder som kan uppfattas olika beroende på situationen och med vilken känslighet de används. Möjligen kan man tänka sig ett slags instrument för jämförelser, en skala från de mest positiva till de mest negativa metoderna. Det viktiga att notera är att relativt måttliga förändringar i det konkreta utförandet av en aktion kan medföra förskjutningar i den ena eller andra riktningen. Det är alltså tänkbart att medvetet försöka förändra förhållandet till motparten genom att systematiskt ge sina handlingar en t.ex. positivare framtoning. Detta då för att undvika en alltför intensiv polarisering med direkt skadliga och allmänt nedbrytande effekter.

Boserup och Mack påpekar också, att det i konfliktsituationer finns en tendens till att på varandra följande handlingar följer ett visst självförstärkande mönster, så att på en negativ handling följer ännu en negativ handling osv. med ökande styrka. Ett sådant, mönster kan vara svårt att förändra, speciellt det negativa konfliktmönstret i gruppkonflikter, i vilka det blir en del av polariseringsprocessen.

Svårigheterna med positivt konfliktbeteende kan, efter Boserups och Macks analys, sammanfattas i tre punkter:

1. Intressekonflikter dominerar över beteenderelationer.
Intressemotsättningarna kan vara så djupgående att positivt konfliktbeteende inte kan åstadkomma de önskade positiva reaktionerna.
2. Det ligger i den akuta konfliktens natur att den upplevs som negativ.
Det krävs mycket stor uthållighet och ständigt nya positiva aktioner för att vända först konfliktsynen och konfliktbeteendet inom den egna gruppen och för att förmå motparten till ett positivare uppträdande.
3. Positivt konfliktbeteende kräver en långsiktig strategi och en mycket fast inställning, som omfattas av hela aktionsgruppen i förvisning om att man till slut kommer att lyckas.

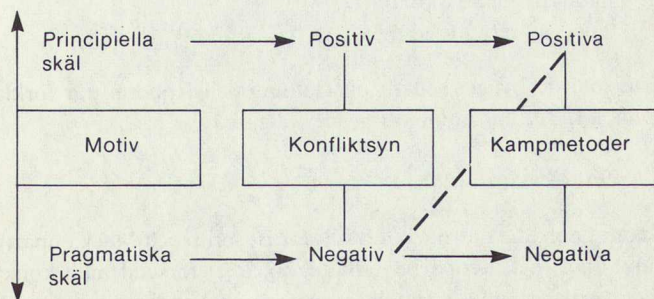
Det negativa konfliktbeteendet däremot faller tillbaka på omedelbara och emotionella reaktioner. Det är därför mera naturligt i gruppkonflikter som omfattar stora grupper och/eller hela nationer.

Gruppkonflikter har, som redan antytts, en inbyggd förmåga att polariseras. I en polariserad situation – karakteriserad av ömsesidig och utbredd misstänksamhet och fientlighet samt minimerade sociala kontakter mellan antagonistgrupperna – består interaktionen mellan parterna normalt av sekvenser av negativa handlingar. I detta läge, hävdar Boserup och Mack, kan positiva metoder ej bli effektiva. Sätts sådana in, kan de uppfattas som oavsiktliga eller som "trick", eller kanske helt enkelt misstolkas som negativa. De kan t.o.m. få dysfunktionella effekter, t.ex. på så sätt att positiva metoder av den egna gruppen kan misstolkas som överlöperi och tecken på bristande solidaritet. Polarisation verkar ju också som en katalysator för att framkalla den nödvändiga enigheten inom det egna lägret.

Kritiken drabbar främst Galtungs "teknik" nr. 3, "positivt samarbete. . ." (s. 110 ovan) och Roberts punkt 3, "kontakt med. . ." (s 112 ovan).

Sambanden mellan skäl för ickevåld och konfliktsyn respektive kampmetoder illustreras i fig. 5:

Fig. 5. Samband mellan motiv, konfliktsyn och metoder

Med "motiv" avses här den uttalade motivering, som författare angivit för att de skrivit i ämnet, eller de skäl, som aktörer angivit för faktiskt ickevåldsagerande. Motiv kan tänkas falla in längs en skala från den ena ytterlighetspunkten med de mest dogmatiska religiösa eller etiska utgångspunkter, till de rent pragmatiska utan några som helst principiella överväganden. Konfliktsynerna framstår däremot som ett mer absolut motsatspar. Också kampmetoderna kan teoretiskt indelas i två motsatta grupper.

Sammanfattningsvis: En principiell motivering paras med en positiv konfliktsyn och leder till ett förespråkande för användande av positiva metoder. Samma horisontella tågordning borde gälla pragmatiska skäl – negativ konfliktsyn – negativa kampmetoder, men positiva metoder finns med i pragmatikernas arsenal för civilmotstånd. En inkonsekvens, menar Boserup och Mack: Positiva metoder har sin främsta roll som förebyggande åtgärder och kan endast spela en mycket begränsad roll under den defensiva fasen av civilmotståndet. Under motoffensiven däremot, kan vissa positiva metoder åter tjäna viktiga funktioner.

3.1.2 Metoder: syften och funktioner

När Boserup och Mack väl kommer till sin presentation av civilmotståndets metoder, skiljer sig resultatet som antytts ganska litet från övriga uppställningar. Alla faller de tillbaka på samma grundtema, mest detaljerat utvecklat hos Sharp. Variationerna mellan de olika klassifikationerna är dock viktiga och förefaller fruktbara för framtida utveckling av teori och praktik.

Boserup och Mack kritiserar Sharp (och implicit i viss mån även Roberts, från vilken de annars till synes hämtat det mesta av metodindelningen) för att vara alltför deskriptiv och bunden till empiriska exempel. Å andra sidan riktar de kritik också mot Galtungs teoretiska ansats för att ge litet vägledning i fråga om praktisk användning och hur effektiva metoderna kan tänkas vara.

Medan Sharps klassifikation är det klaraste exemplet på en uppställning efter vad aktörerna gör, *beteendet* – "yttre manifestationer" – resonerar Boserup och Mack kring *syften* och främst i termer av *funktioner*.

Även Boserup och Mack har (i likhet med Sharp och Galtung) tre huvudkategorier:

- I. Symboliska aktiviteter.
- II. Undandragande aktiviteter.
- III. Underminerande aktiviteter.

Eftersom de bygger vidare på Galtung och Roberts, får förklaringar och kommentarer här komplettera de tidigare.

I. Symboliska aktiviteter

Under denna huvudrubrik diskuterar Boserup och Mack enbart i termer av funktioner, och denna huvudkategori är ej försedd med konkretiserande åtgärdsförslag, utan symboliska metoder behandlas tillsammansantagna.

1. Symboliska metoder

Dessa har primärt interna funktioner: De förser motståndet med dess psykologiska grund genom att de framkallar och förstärker den ockuperade nationens motståndsvilja och enighet kontra ockupationsmakten.

Ofta kan en och samma symboliska metod fylla två funktioner, dels en expressiv, dels en social:

Den *expressiva* funktionen kan

- a) dels vara en *signal*: demonstrera motståndets enighet och styrka både utåt – till motståndaren och tredje part – och inom den egna gruppen,
- b) dels vara *terapeutisk*: På det individuella planet kan de symboliska metoderna tjäna som kanaler för (nog så viktiga) känslomässiga handlingar. De kan ge uttryck och utlopp för personliga protestbehov – under kontrollerade former och ickevåldslig självdisciplin.

Den *sociala* funktionen kan

- a) dels *avgränsa* motståndsgruppen för att därefter (genom olika former av socialt tryck) förmå obeslutsamma eller avvaktande landsmän att ta en deciderad ställning: för eller emot motståndet -- för eller emot ockupanten,
- b) dels *rekrytera* aktiva motståndskämpar från den mera passiva gruppen av understödjare till civilmotståndet.

II. Undandragande aktiviteter

Inom denna kategori faller metoder, som syftar till att *förhindra* att en invaderande/ockuperande makt uppnår vissa mål, och som *förnekar* den tillgång till andra. Detta är metoder som alltså söker *kontrollera* motpartens *beteende*.

A. Fysisk obstruktion och sabotage

2. Fördröja fiendens framryckning.

Genom olika former av fysisk obstruktion och sabotage utan våld under det inledande, omedelbara motståndet (invasionsmotståndet) mot militär attack och invasion, kan civilmotståndet

för det första försöka att *vinna tid* för att planerade, mera långsiktiga motståndsåtgärder, såsom att förstöra eller på annat sätt göra diverse register och dokument oåtkomliga, dra igång underjordiska kommunikationer, sprida instruktioner, låta vissa ledande personer gå under jorden, etc., skall hinna sättas i verket, för det andra försöka att *dramatisera* händelseförloppet, så att övergreppet uppmärksammas i vidast möjliga omfattning. Det gäller här att maximalt utnyttja både normala massmedia, improviserade informationskanaler, och underjordiska kommunikationsnät för att sprida både fakta om skeendet och om motståndets beslutsamhet och enighet. Även små framgångar för den inledande motståndsverksamheten har stor psykologisk betydelse för befolkningens motståndsvilja. Detta senare gäller i någon mån även för den internationella sympati och fördömanden av angriparen, som kan uppbådas.

De olika formerna av sabotage och obstruktion sätts primärt in vid gränserna, längs transportleder och kring speciella nyckelpunkter som regeringsbyggnader, administrativa centra, radiostationer, viktiga fabriker och andra symboliskt eller faktiskt betydelsefulla verksamheter och institutioner. Syftet är just att fördröja invasionsföretaget, om och när de preventiva sidorna av en total försvarspolitik misslyckats att förhindra det. Det är alltså inget nederlag om eller när invasionen övergår i en

ockupation – utan början på en ny och mera avgörande fas av kampen: ockupationsmotståndet.

3. *Obstruktion: mänsklig och materiell.*

Omfattar en rad olika former av hinder och spärrar. Vidtas som invasionsmotstånd för att vinna tid och att dramatisera händelseförloppet. Kan med urskiljning också användas som metoder för ockupationsmotstånd.

4. *Sabotage.*

Våldssabotage mot fienden, typ att spränga installationer eller transporter, medför risk för förluster i människoliv och förser därigenom motparten med ursäcker för blodigt förtryck. Det tenderar att splittra motståndets enighet och försvagar därmed allvarligt motståndnsfronten. Det fördöms därför enhälligt i civilmotståndslitteraturen. Därtill hör att sådant sabotage sällan uppnår åsyftad effekt.

Sabotage mot en ockupants möjligheter att utnyttja det ockuperade landets ekonomiska potential, eller att administrera det, innebär betydligt mindre risker för våldsbrott, kan göras med betydligt större finess och raffinemang, och i den mån det drabbar egendom innebär det i första hand begränsad förstörelse av egen egendom. Denna sabotagetyp (om man så vill "ickevåldssabotage") riskerar knappast heller motståndets enighet eller att underlaget för stöd och sympati från tredje part lider skada.

B. *Samarbetsvägran*

5. *Total samarbetsvägran.*

(= Roberts' punkt 4, s. 112 f. ovan.)

6. *Fortsatt arbete utan kollaboration.*

Boserup och Mack citerar här Ebert, som är den främste talesmannen för denna åtgärdstyp. Var och en stannar på sin post, men erkänner varken ockupantens maktanspråk eller lyder hans order och påbud. Att tjänstemän och förtroendevalda sitter kvar försvårar i hög grad för potentiella kollaboratörer att ta över.

7. *Motstånd på nyckelpunkter och i nyckelfrågor.*

(= Roberts' punkt 7, s. 113 ovan.)

8. *"Svejkism" och "skynda-långsamt"* (= Roberts' punkt 9, s. 113 ovan.).

9. *Sabotage av egen egendom och institutioner.*

Här följer Boserup och Mack Galtung, vilken i en jämförelse med "den brända jordens taktik" föreslagit begränsat egensabotage enligt formeln "att avlägsna den minsta möjliga vitala del, som kan orsaka maximal oanvändbarhet". Tanken bakom är att inte hela ansvaret för samarbetsvägran skall åvila individen eller den lilla gruppen, utan att kollaboration skall försvåras eller göras praktiskt omöjlig.

Konkreta exempel: undanförelse eller förstörelse av centrala (= centraliserade och/eller viktiga) dataarkiv såsom befolkningsdata, uppgifter om politisk eller annan organisationstillhörighet. Arbetare och tjänstemän som är svåra att ersätta kan gå under jorden. Aktuella objekt är naturligtvis också transportnät och kommunikationer i vid bemärkelse, vissa fabriker osv. (Jfr också punkt 4, sabotage.)

III. *Underminerande aktiviteter*

Dessa syftar till att underminera ockupantens politiska förmåga att upprätthålla ockupationen. Metoderna är därför primärt inriktade på att –

direkt eller indirekt – påverka motståndarlägrets attityder. Genom användande av dessa metoder vill aktörerna nå olika målgrupper:

- a) ockupationsmaktens personal
- b) opinionsgrupper i angriparens hemland och/eller de maktgrupper som formar dess regering, eventuella allierade till ockupanten, samt
- c) olika specifika eller mer diffusa påtryckargrupper eller opinionsbildare i omvärlden.

Det gäller alltså att mobilisera de yttre krafter, över vilka motparten ej har (full) kontroll, till stöd för den egna saken och mot ockupationen. Det underliggande syftet är förstås att åstadkomma meningsskiljaktigheter, missnöje och oenighet inom fiendelägre, specifikt att splittra dess maktelit. Därmed hoppas man att kunna pressa fram förändringar i ockupantens beteende, uppnå meningsfulla förhandlingar och slutligen också konfliktlösning.

Målgrupp a söker man främst påverka genom åtgärdstyp 10 nedan, omvändelse, och vädjan till motpartens samvete, medkänsla och medmänsklighet (11), b genom olika åtgärder att splittra ockupantens hemmafront (12), och målgrupp c genom riktade åtgärder och allmän verksamhet för att framkalla internationellt stöd (13).

10. Omvändelse.

Omvändelse betonas främst inom den positiva konfliktsynen, och där närmast som ett mål. Boserup och Mack däremot betraktar omvändelse som ett medel för att försvaga fienden, då i första hand indirekt, genom att världsoptionen tar ställning och att speciellt betydelsefulla och inflytelserika instanser och grupper vidtar sanktioner gentemot ockupanten. De hänvisar härunder bl. a. till hur opinionen brukar ta ställning för den mindre och svagare parten i en konflikt, för den som blivit anfallen och ockuperad, och för den vars metoder är minst brutala.

Det sätt Boserup och Mack använder termen omvändelse kan dock ifrågasättas. I övrig litteratur – främst och klarast hos Sharp – används omvändelse ej om medel utan om en tänkbar process genom vilken ickevåldsagerande verkar, i Sharps terminologi: en förändringsmekanism. (Jfr. vidare nedan, kapitel VI.)

Den enda konkreta metod, som Boserup och Mack här anger för ockupationssituationen, är fraternisering (= förbrödring), ett värdeladdat uttryck vars substantiella innehåll som motståndsmetod kan sägas ingå i Galtungs åtgärdstyp nr 3, likaså i Roberts' nr 3.

11. Appeller till samvetet.

Syftet med denna typ av metoder är att vädja till ockupationssidans medkänsla (se vidare Galtungs punkt 4, s. 110 ovan).

Boserup och Mack varnar för en övertro på denna methods möjligheter. De utesluter dock inte att den kan bidra till att förstärka ockupationstruppers motvilja mot att använda våld mot obehäpnade civila.

12. Splittring av ockupantens hemmafront.

Denna möjlighet har ägnats ganska litet uppmärksamhet inom civilmotståndslitteraturen. En invasion i ett land, som baserar sin försvarspolitik på civilmotstånd, kan i sig bringa i dagen latent interna motsättningar i angriparens hemland. Civilmotståndsverksamheten kan därtill – via denna åtgärdstyp – inriktas direkt på att sprida information till särskilt utvalda grupper. Detta kräver naturligtvis ganska god kännedom om politiska och sociala förhållanden i angriparnationen. I fredstid

uppbyggda kontaktnät, inkluderande personliga kontakter, underlättar givetvis sådan verksamhet. Informationen kan, om så bedöms lämpligt, hållas relativt neutral och t.ex. vara inriktad på att åskådliggöra de höga kostnader (i vidaste mening), som okkupationen medför för angriparnationen.

13. Mobilisering av internationellt stöd.

För att kunna nå framgång med denna åtgärdstyp krävs, troligen mer än för någon annan, en noggrann analys av den givna historiska situationen i dess helhet. Det gäller t.ex. inte bara att vädja till den internationella opinionens allmänna sympatikänslor, utan att appellera till andra grupper och nationers egna intressen gentemot okkupanten. Den internationella mobiliseringen bör i största möjliga utsträckning inriktas på att skapa ett samordnat stöd. På så sätt kan kanske det samlade internationella trycket mot angriparen uppnå en väsentlig tyngd till fördel för den ockuperade nationen.

Därmed är metodgenomgången avslutad. Sharps generella klassifikation över ickevåldsagerandets metoder har sin givna plats i detta sammanhang och fick följaktligen inleda.

Avsnittet om civil kamp för social förändring har tagits med inte bara för fullständighetens skull. Redogörelsen ger ett något annorlunda perspektiv och belyser väsentliga metodmöjligheter, ger något av "myntets andra sida". Ty det finns ingalunda några vattentäta skott mellan kamp för försvar och kamp för förändring: Någonstans längs ett historiskt skeende kan en motståndskamp mycket väl övergå till kamp för förändring – en befrielsekamp. Gränsen mellan de båda är förvisso inte alldeles glasklar.

Tyngdpunkten i redovisningen ligger självklart på civilmotstånd. De mest betydelsefulla metodkatalogerna – om man så vill "åtgärdspaket" (Galtung) – för civilmotstånd har genomgåts systematiskt och kommenterats, inklusive någon inledande analys och kritik.

VI Verkningsätt

Hur ickevåldsagerande i allmänhet och i synnerhet civilmotstånd faktiskt verkar när det används i en konfliktsituation är ännu ett relativt utforskat område. Men det är naturligtvis mycket viktigt att försöka förstå ickevåldskampens funktionssätt för att kunna använda denna kamp teknik, och för att kunna uppskatta dess värde såväl som dess svårigheter. Detta har bl.a. Boserup och Mack insett och, som ovan antytts (s. 116), försökt göra en funktionalistisk analys av metoder.

Den främsta insatsen i riktning mot ökad förståelse av denna frågeställning har gjorts av Sharp i *The Politics of Nonviolent Action*, del III: "The Dynamics of Nonviolent Action" (Icke våldsagerandets dynamik). Begreppet *dynamik* har inte uteslutande med verkningsätt att göra, utan leder tanken också till verb som "manövrera" och "sköta". Dynamik innebär alltså i detta sammanhang: "Hur ickevåldstekniken sköts och fungerar i kampsituationer".

Än mer central i samband med verkningsätt är termen *förändringsmekanism*. Ordvalet kan synas något missvisande eftersom de aktuella mekanismerna kan verka både under kamp för försvar och för social förändring. Här avses förändring i förhållande till läget vid konfliktens begynnelse.

Tre sådana anges av Sharp, under beteckningarna: omvändelse, anpassning, ickevåldsbetvingande. Här kan endast några huvuddrag summariskt redovisas. Fokus är i Sharps bok på ickevåldsagerande generellt.

Den första mekanismen, *omvändelse*, innebär helt enkelt att opponenter ändrar sitt synsätt på konfliktorsaken. Icke våldsgruppens agerande och argument har då fått motparten att ändra åsikt och ansluta sig till ickevåldsgruppens uppfattning. Om ickevåldsaktören eftersträvar omvändelse spelar han lika mycket på opponentens känslor och moraliska inställning som på dennes intellektuella förmåga.

Medan omvändelsen kan ses som en "mjuk" förändringsmekanism, utgör *ickevåldsbetvingande* en förändring mot opponentens vilja och samtycke. När denna mekanism närmar sig sin fullbordan förmår makthavaren eller maktpretendenten (den som försöker uppnå en makt position) helt enkelt inte att behärska situationen p.g.a. allmänt, långvarigt trots och utbredd samarbetsvägran. Det politiska och sociala systemet kan vara totalt förlamat och maktbasen på väg att söndras: ovilja att följa givna direktiv och direkt lydnavsvägran börjar utbreda sig även bland centrala och traditionellt lojala grupper som t.ex. inom administrationen, ordningsmakten och militära förband. Direkta avhopp med eller utan öppna ställningstaganden för

ickevåldsgruppen blir allt vanligare.

Mellan dessa båda mekanismer faller den tredje, *anpassning*. Denna innebär att motparten upphör med motåtgärder mot ickevåldskampanjen och gör direkta eftergifter för ickevåldsgruppens krav. Anpassning sker som regel för att opponenter önskar bli av med en besvärlig konfliktsituation, utan att fördenskull ändra åsikt i sakfrågan.

Mekanismerna kan verka var för sig eller tillsammans i olika kombinationer. Icke våldsaktörer kan i ett visst läge eftersträva att uppnå sitt mål genom att söka aktivera en bestämd mekanism, t.ex. omvändelse. En viss mekanism kan i vissa fall träda i funktion utan att någon särskild mekanism varit eftersträvad. Och motparten kan, som angetts, välja anpassning framför att bli tvingad till eftergifter.

En annan nyckelterm i detta sammanhang är "*politisk jiu-jitsu*"⁷. Denna innebär helt kortfattat att förtryckarens våld mot en ståndaktig ickevåldskamp slår tillbaka politiskt och därmed underminerar hans maktposition. Bakom termen ligger ungefär följande händelseförlopp – med åtskilliga empiriska exempel bakom sig:

I en konflikt, där motståndarlägret hotar med eller redan inlett våldshandlingar, ställs ickevåldsgruppen inför de svåraste påfrestningar. I ett sådant läge måste ytterst allvarliga beslut fattas, metoder och kampåtgärder måste mycket noggrant övervägas. Om beslutet blir fortsatt kamp, gäller det att hålla hög stridsmoral och att försöka handla modigt utan inslag av dumdristighet. Beslutet att föra ickevåldskampen vidare trots förtryck, lidande och dödsoffer, ger samtidigt hopp om seger.

Syftet med fortsatt kamp trots våldsamt förtryck är att visa att repressionen inte kan kuva motståndet. Genom sin vilja att utstå det lidande, som makthavaren eller maktpretendenten utsätter dem för, kan ickevåldsaktivisterna visa vägen för många hittills obeslutsamma människor.

Antalet deltagare i ickevåldskampanjen kan sålunda – paradoxalt kan det tyckas – öka. Därmed ingjuts nytt mod och förnyade krafter i ickevåldsgruppen, och kampen kan föras vidare.

På detta stadium kan motparten ha uppfattat varningssignalerna och beslutat att inleda förhandlingar. Leder dessa till ur ickevåldsgruppens synvinkel acceptabla resultat har anpassningsmekanismen trätt in och åstadkommit det önskade (eller accepterbara) resultatet.

Om däremot opponenter fortsätter att bekämpa ickevåldsaktiviteten, eller inleder förhandlingar enbart för att vinna tid och i förhoppning om att kunna splittra ickevåldsfronten, fortsätter kampen sannolikt med oförminskad, kanske ökande, styrka. Stödet för ickevåldsaktörerna tenderar nu att ytterligare öka från olika håll, både nationellt och internationellt, speciellt inför ofta mycket brutala motåtgärder från förtryckarens sida. Maktpositionerna ruckas därmed.

Internt missnöje och opposition mot den förda politiken kan redan ha verkat en tid inom makthavarblocket. När sådan opposition efterhand tilltar som en reaktion mot fortsatt, kanske ökande förtryck mot ickevåldsgruppen, försvagas makthavarens position också inifrån. Order som ges utförs utan entusiasm. Om t.ex. poliser eller soldater inte känner sig personligen hotade av ickevåldsaktivisterna, utan dessa tvärtom uppträder korrekt eller t.o.m. vänligt mot dem, upplever de ofta en tilltagande olustkänsla inför de

uppgifter, som åläggs dem. Detta kan resultera i avhopp, enskilda till en början, större grupper som deserterar efterhand. Öppna avståndstaganden och stöduttalanden för ickevåldskampanjen blir allt vanligare. Maktgruppen isoleras alltmer. Vågskålen kan komma att definitivt väga över.

Ett öppet och utbrett våldsutövande mot en uthållig och välordnad ickevåldskamp kan alltså bringa makthavare eller maktpretendenter på fall, eller åtminstone skaka dem kraftigt. Det är detta som avses med begreppet politisk jiu-jitsu.

Som avslutning på detta mycket rudimentära avsnitt om ickevåldsagerandets verknings sätt måste följande framhållas: Man får inte en sekund blunda för de oerhörda svårigheter, som är förknippade med snart sagt alla former av social och politisk kamp – speciellt mot maktfullkomliga och diktatoriska regimer. Det krävs t.ex. klar insikt om bland vilka grupper man kan finna sina allierade och om var man har sina vänner. Det krävs en analys av var motståndaren har sitt starkaste stöd. Det krävs planering och intelligens, mod, uthållighet och enighet, och kanske framför allt förmåga att bära motgångar och att kunna utstå förtryck. Och – för ickevåldskampen särartat – förmågan att motstå frestelser till motvåld.

Icke våldskampen är alltså minst av allt någon lätt uppgift, framgång är långtifrån garanterad. Liksom en väpnad kamp kan ickevåldsagerande kräva stora uppoffringar och ibland mycket lidande. Men framhåller många skribenter inom ickevåldslitteraturen, alternativten – väpnad kamp eller underkastelse – kan visa sig vara ändå sämre.

(För vidare utveckling av civilmotståndets verknings sätt, se nedan, VIII:3.)

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and the prospects for the future.

The second part of the report deals with the financial aspects of the work. It gives a detailed account of the income and expenditure of the organization and shows how the work has been financed. It also discusses the various sources of income and the methods of expenditure.

The third part of the report deals with the personnel of the organization. It gives a detailed account of the various posts and the persons who have held them. It also discusses the methods of recruitment and the conditions of service.

VII Civilmotstånd som socialt försvar

Termen *socialt försvar* markerar ännu en sida hos civilmotståndsbegreppet, nämligen nedtonandet av gränser och territorium och framhävandet av levnadssätt och sociala institutioner som det som skall försvaras. Den antyder också hur det skall utföras, alltså med "sociala" medel.

Termen förekommer mestadels här i Europa och är i tyskspråkig litteratur fast etablerad som huvudbenämning för civilmotstånd (Soziale Verteidigung). Den härstammar dock från Johan Galtung, som i en föreläsning i Oslo 1964 införde "socialt försvar" som en motbild till "territoriellt försvar" ("Two Concepts of Defense" /= Två försvarsbegrepp/, tryckt i *Peace, War and Defence. Essays in Peace Research*, Vol. II, Copenhagen 1976).

Galtungs avsikt verkar främst ha varit att införa nya perspektiv på försvarsfrågan. Hans inspirationskälla har varit guerillateknik och en utgångspunkt är att både guerillatekniken och civilmotstånd, eller i Galtungs terminologi, ickemilitärt försvar, kan betecknas som socialt försvar.

Bakgrunden är denna: Nationsidentiteten har, speciellt i dess renodlade och tillspetsade form – nationalism, under några århundraden varit tätt sammanbunden med ett territoriellt statsbegrepp. Detta är ett faktum som idag i hög grad grad återspeglas i internationell rätt, speciellt i de delar som har med krig och ockupation att göra. (Jfr del 2:IV.) Till det territoriella statsbegreppet knöts/knyts det territoriella försvarsbegreppet – där målet är/var territoriell kontroll och inom vilket människor betrakta(de)s som medel eller resurser:arbetskraft, soldater.

Territoriellt försvar står för den mer traditionella uppfattningen att det som skall försvaras är "ens land" där "land" har en närmast geografisk mening: ytan, landsdelar – territoriet. För territoriellt försvar gäller det att behålla kontrollen över territoriet och att förhindra fientliga militära gränsöverskridanden.

Socialt försvar betonar i stället försvar av sociala, politiska och kulturella värden och institutioner, av "livsstilen" och människor har här ett högt värde, är mål i sig själva.

Galtung finner en klar trend i riktning mot ökat intresse för vad folk tycker och tänker, för deras politiska och filosofiska ideal. Detta illustreras bl.a. av en snart sagt världsomfattande maktkamp om människors sinnen. Följden är att traditionella försvarsuppfattningar efterhand har tvingats uppta också sociala aspekter.

Underförstått alltså: Det finns både teoretiska och empiriska indikationer

på en pågående omvandling av försvarsbegrepp och försvarstänkande i riktning mot socialt försvar.

Galtung sammanfattar tre försvarstyper med hjälp av en enkel typologi:

Fig. 6. Försvarstyper
(enl. Galtung)

	Territoriellt	Socialt
Våld	Militärt	Guerilla
Ickevåld		Ickemilitärt

Militärt försvar (i dess olika skepnader) är ett territoriellt inriktat försvar som använder allt det våld som anses behövligt. Guerilla är visserligen också våldsamt, men i mer begränsad omfattning och den är alltså inriktad på försvar av sociala strukturer. Ickemilitärt försvar är socialt försvar med ickevåldsmetoder. Den fjärde teoretiska möjligheten, ickevåldsförsvar av territoriet, diskuterar han ej.

Utgångspunkt för Galtungs vidare analys är att guerillatekniken varit anmärkningsvärt framgångsrik under perioden efter andra världskrigets slut (alltså omkr. 1945-1964), och antagandet att förutsättningarna för de båda sociala försvarstyperna torde vara till ganska stor del sammanfallande.

Analysen av guerilla som modell för ickemilitärt försvar berör tio "källor för guerillaframgång", såsom geografi, engagemang, civilbefolkningens roll, förhållanden till fienden. Slutsatserna blir dels

(1) att likheterna är tillräckligt stora och instruktiva för att motivera studier av guerillakampanjer ur civilmotståndssynpunkt, dels

(2) att civilmotstånd bör kunna vinna i effektivitet om skillnaden mellan territoriellt och socialt försvar görs helt klara. Det sistnämnda torde inte bara gälla vid faktiska konfliktfall, utan också i forskning och debatt.

Termen socialt försvar togs upp i Västtyskland av Theodor Ebert och hans medarbetare och används allmänt som tysk term för civilmotstånd. I den tyska traditionen har begreppet fått en något vidare innebörd, i korthet som följer:

Försvarsformer och motståndstekniker är resultat av specifika historiska betingelser och sociala intressen. I nuläget har den vapentekniska och militärstrategiska utvecklingen gjort krig oanvändbart och i praktiken självförstörande för de värden som skall försvaras: människoliv, demokrati etc. Detta är ett faktum som erkänns i allt vidare kretsar och därför har denna nya försvarsuppfattning börjat utvecklas och vinna ett visst erkännande.

Huvudargumentet är att en eventuell territoriell ockupation inte behöver innebära ett villkorslöst utelämnande av folket och dess institutioner. I själva verket är den direkt belastande för ockupanten om denne inte kan vinna kontroll över det ockuperade landets sociala funktioner och relationer: regering, administration, lagstiftande och dömande organ, produktionsmedel och kommunikationer, undervisningsväsen, relationer människor emel-

lan, osv. En sådan kontroll förutsätter kollaboration av mängder av människor: politiker, ämbetsmän, arbetare, tjänstemän, lärare och elever, osv. Socialt försvar finner därför sitt naturliga uttryck i människors frivilliga vidarearbete på sina respektive platser i samhället, men under kollektiv och individuell samarbetsvägran med ockupationsmakten. Detta kombineras med flera andra former av organiserat civilt motstånd, i varierande utsträckning aktivt och offensivt beroende på de konkreta omständigheterna.

Det torde nu stå klart att socialt försvar betecknar *både* ett *mål* – det som skall försvaras – *och* ett *medel* – hur det skall göras. Det framhävs ofta att här föreligger en samklang mellan medel och mål. Militärt försvar är territoriellt orienterat och erfordrar därtill centraliserat beslutsfattande och hierarkiska kommandostrukturer.

Socialt försvar däremot betecknas som försvar *av* demokratiska samhällsstrukturer och självbestämmande i de sociala institutionerna, *med* demokratiska medel. (Se exempelvis antologin *Demokratische Sicherheitspolitik: Von der territorialen zur sozialen Verteidigung* /Demokratisk säkerhetspolitik: Från territoriellt till socialt försvar/, red. Theodor Ebert, 1974. Jfr också Ebert, -70, -72a, -81, och Trautmann.)

Civilmotstånd innehåller i denna tolkning ett element av samhällelig utveckling: ett steg i en fortskridande demokratiseringsprocess. Det tillskrivs dels en frigörande, dels en konstruktiv effekt. *Frigörande* eller emancipatorisk såtillvida att socialt försvar också ser till motståndarens och tredje parts intressen och behov (ffr. a. av att överleva som en nödvändig förutsättning för övriga frigörande och förverkligande processer), samt att kvinnor, barn och äldre får delta i försvaret på lika villkor med männen. *Konstruktiv* såtillvida att motståndet i sin verksamhet fördjupar, förbereder och gestaltar de sociala förhållanden som försvaras och eftersträvas.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work done during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and a list of the names of the staff members who have been engaged in the work.

The work done during the year has been of a very satisfactory nature and has resulted in the completion of a number of important projects. The progress made has been due to the co-operation and assistance of the various departments and the staff members who have been engaged in the work.

The following is a list of the names of the staff members who have been engaged in the work during the year:

Mr. A. B. C. D. E. F. G. H. I. J. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. U. V. W. X. Y. Z.

VIII Civilmotståndets angreppsförebyggande förmåga

1 Avskräckning?

På flera håll i civilmotståndslitteraturen hävdas det att civilmotståndstekniken skulle besitta en icke föraktlig avskräckningspotential. Det kan synas paradoxalt att tala om "avskräckning" i samband med ett icke fysiskt hotfullt, ickevåldsamt försvarstänkande, och termen förekommer mycket riktigt mestadels vid försök att legitimera civilmotståndstanken i jämförelse med militärt försvar.

Det torde emellertid inte vara någon överdrift – eller för den delen heller någon underskattning av civilmotstånd – att påstå att civilmotstånd är mindre avskräckande än militärt försvar.

Frågan är emellertid om termen – eller snarare ordvalet – "avskräckning" över huvud taget är relevant i samband med civilmotstånd. Detta torde ju knappast ha någon i ordets egentliga mening *avskräckande* effekt. I själva verket är begreppet avskräckning intimt förknippat med begreppet "terrorbalans", vilket illustrerar det sedan mitten av 1950-talet rådande ömsesidiga hotet mellan supermakterna om kärnvapenvedergällning. Filosofin bakom terrorbalansen är helt enkelt den primitiva "att ge igen med samma mynt" eller "öga för öga, tand för tand" överfört till supermaktstänkandets storskaliga massnivå.

Civilmotstånd sägs ju i stället vara ett totalt defensivt system, som rimligen inte kan framkalla skräck eller terror. Vedergällningsmomentet är borta. Snarare anses ett införande av civilmotstånd få positiva effekter genom att ej (just p. g. a. utebliven skräck eller rädsla) motivera vidare militära rustningar hos grannstaterna. Civilmotstånd skulle därmed i många fall t.o.m. kunna bidra till minskad militär och politisk spänning. Därtill kan det verka krigsförebyggande genom att det inte inbjuder till upptrappning – eskalering – i konfliktsituationer.

Möjligen kunde man införa en distinktion mellan defensiv och offensiv avskräckning. Civilmotstånd skulle då vara ett system för defensiv avskräckning.

Problemet kan också formuleras så här: Snarare än att avskräcka från, gäller det att reducera sannolikheten för militär attack och annat yttre tryck. Bättre termer är därför t.ex. "avvärjning" och "avhållning". Ett lämpligt sammanfattande begrepp är "angreppsförebyggande".

Att förebygga angrepp betraktas allmänt som det ena av två huvudsyften för olika försvarssystem, rent av som det främsta. Det andra syftet är då den

faktiska försvarsförmågan – kapaciteten att kunna genomföra en (framgångsrik) försvarskamp för den händelse angreppsförebyggandet skulle misslyckas.

Grundförutsättningen för teorin om angreppsförebyggande är rationella aktörer, dvs. aktörer, som kallt kalkylerar med förväntade kostnader och vinster för tänkbara alternativa handlingsmönster i ett möjligt konfliktfall.

Ett samhälles angreppsförebyggande förmåga kan sägas bero på

1. dess *faktiska* förmåga att
  - a) förneka en angripare hans mål, och att
  - b) påtvinga denne oacceptabla kostnader;
2. hur den potentielle angriparen *uppfattar* denna förmåga.

Den angreppsförebyggande förmågan verkar varje gång en potentiell angripare avstår från att företa ett angrepp därför att konsekvenserna framstår som övervägande negativa: Kostnadssidan i balansräkningen överväger värdet av eventuella vinster.

En kostnads kalkyl påverkas inte bara av förväntad effektivitet och tillförlitlighet hos motpartens sanktioner, dvs. hans motmedel och hans vilja att utnyttja dessa, utan också av en rad andra faktorer. Bland dessa kan nämnas:

- a) Inre och yttre reaktioner, dvs. hur ett anfall skulle betraktas i angriparens eget land och internationellt.
- b) En bedömning av möjligheten att faktiskt uppnå uppsatta krigsmål och att därefter kunna behålla dessa och upprätthålla kontrollen i det erövrade området/staten. Här måste i sin tur en rad subfaktorer vägas in, såsom sociala, ekonomiska, kulturella, ideologiska, religiösa, och inte minst möjligheten att uppnå och i längden bibehålla politisk kontroll.
- c) De allmänna (och många gånger helt oförutsedda eller okända) risk- och osäkerhetsmoment som alltid åtföljer krigsföretag.
- d) Hur åtråvärt slutmålet framstår i förhållande till kostnadsbilden dvs. hur stora uppoffringar angriparsidan är villig att göra för att försöka uppnå detta.
- e) Hur stora uppoffringar och lidanden försvarssidan är villig till.

Syftet med civilmotståndets angreppsförebyggande verksamhet är att övertyga omvärlden om civilmotståndets effektivitet som försvar mot invasion och ockupation. Det gäller att göra trovärdigt att civilmotståndets protest- och övertalningsmetoder, samarbetsvägran och direkta motståndsmetoder kommer att orsaka en eventuell angripare betydande, kanske oöverstigliga svårigheter. Därmed skulle angriparsidans utbyte minimeras och kostnader maximeras, inte minst indirekta, främst politiska kostnader. Möjligheten att uppnå uppsatta mål och att erövra politisk kontroll måste framstå som mycket liten. Allt detta naturligtvis för att få en potentiell angripare att helt överge tanken på ett angrepp.

Civilmotståndets avvärjningsförmåga ligger sålunda främst i dess trovärdighet (dvs. hur motparten uppfattar dess effektivitet) som försvarsform mot i första hand invasion och ockupation. Det är därför betydelsefullt för civilmotståndets land att förmedla till omvärlden bilden av ett land som –

även om det skulle lyckas för en främmande makt att rent territoriellt härta det – är ”politiskt osmältbart” (Sharp, manus 2, s. 100). (Detta och de två följande avsnitten har hämtat synpunkter från främst följande verk: Boserup och Mack, kap. 8; Ebert, 81, bd. 1, kap. 8; Galtung, -67; Hedtjärn m.fl., kap. 7; Roberts, -69 (sv. utg.), s. 207 f., -72, s. 201, 206 ff, 233, 283, -76, s. 13, 40 ff., 91 ff.; Sharp, -65, s. 43 ff., manus 2, s. 91 ff.; Vogt, s. 24 f.)

2 Vägen till en angreppsförebyggande praktik

Det första nyckelordet är *beredskap*. Detta innebär att befolkningen skall ha praktisk och teoretisk kunskap om civilmotstånd, dvs. *förmåga*. Det andra huvudelementet i termen beredskap är *vilja*. Detta – beredskap för civil motståndskamp – är ju själva grundidén bakom civilmotstånd som politiskt medveten försvarspolitik. Till skillnad då från de ”historiska prototyper” där civilmotståndet kom till användning närmast som en spontan reaktion: improviserat och praktiskt taget utan vare sig teoretisk insikt eller praktiska erfarenheter att stödja sig på.

Denna beredskap skall alltså byggas upp genom planering, förberedelser, träning, vilket skall göra det möjligt för befolkningen att vara mer målmedveten i protester, samarbetsvägran, trots och direkt ingripande motståndsverksamhet.

Det andra nyckelordet är *information*. I detta sammanhang innebär det att civilmotståndlandet sprider upplysning om sin försvarspolitik till andra länder och folk, till internationella organisationer och till beslutsfattarna i berörda stater. Detta kan ske delvis via helt vanliga kontakter och utbyte, via massmedia, och via mer riktad information, t.ex. att observatörer inbjuds att följa försvarsövningar, som manövrar och ”spel”.

Formeln för angreppsförebyggande blir alltså kort och gott: ”information om vår beredskap”.

Galtungs ovan (s. 109 ff. refererade åtgärds paket innehåller fyra åtgärds typer med huvudsakligen avvärjande syfte: (i förkortning)

1. Organisatoriska förberedelser.
2. Manövrar.
3. Begränsad handlingsfrihet.
4. Hög tillfredsställelsenivå.

Denna kategorisering rymmer i allt väsentligt de förslag som tagits upp i litteraturen.

Inom den första åtgärds typen faller främst nödvändig organisationsuppbyggnad och strategisk och taktisk planering för motståndet. Principen för organisationsuppbyggnaden är att den skall göras så enkel och så osårbar som möjligt, något som – om det lyckas – bör kunna bidra till den samlade avvärjningseffekten.

Vidare kan lämnas förslag om inrättande av permanenta internationella legationer, t.ex. från FN, vilka dels skulle ha en kontrollerande funktion i civilmotståndlandet, dels kunna tjäna som internationella informationscentra (för informationsspridning i alla tänkbara riktningar) i händelse av en ockupation. Befintligheten av minst ett sådant organ skulle dels kunna

motverka eventuella misstänkliggöranden av civilmotståndlandet, dels verka avhållande på potentiella angripare och även kunna få en återhållande effekt på ockupationsmaktens uppträdande under en eventuell ockupation.

I anslutning härtill kan en delvis omdefiniering äga rum av utländska legationers roll: förberedelser bör göras för deras kvarstannande i händelse av en invasion och för en intensifierad informations- och nyhetsförmedling via deras kanaler. Legationer kan naturligtvis därtill fungera på en rad andra sätt, t.ex. som knutpunkter eller kanaler för informella eller formella diplomatiska kontakter, för hjälpsändningar, i flyktingärenden, inta medlarroller, m.m.

Under punkt två, "manövrar", ryms utbildningsverksamhet av skilda slag. Dels grundläggande träning för att öva befolkningen att både analysera och praktiskt hantera skilda konfliktsener, dels olika typer av "manövrar": "rollspel", "sociodraman", "stabsövningar", "krigsspel" och liknande, som vid sidan av utbildningsfunktionen också visar nationens vilja och förmåga att trotsa varje attack.

Medan de två första punkterna enligt Galtungs terminologi strävar efter "kapacitet", bidrar de två senare till att uppnå "trovärdighet":

Den tredje punkten, "begränsad handlingsfrihet", handlar följaktligen om att åstadkomma olika former av bindande åtaganden och förpliktelser, som garanterar att motstånd verkligen kommer att göras vid ett eventuellt angrepp.

Konkreta förslag är här regeringsförklaringar och andra offentliga, förpliktande uttalanden, som binder upp både nationell och personlig prestige och som visar beslutsamhet, engagemang och beredvillighet till kamp. Det har vidare diskuterats olika former av lagstiftning dels för att underlätta motståndsverksamhet, dels för att motverka kollaboration. Exempel är vissa typer av pliktlagar, inrättande av socio-ekonomiska skyddsnet för av motståndskampens följder direkt eller indirekt drabbade landsmän och företag, samt ett allmänt förbud mot kollaboration och därvid klara gränsdragningar för vad som faller in under detta begrepp.

Hit hör även tanken på särskilda tjänsteinstruktioner för statstjänstemän och andra särskilt utsatta och betydelsefulla grupper. Förslagsvis kan det inrättas ett generellt förbud att utföra order, som strider mot det egna landets lagar och förordningar, alternativt att över huvud befatta sig med order eller instruktioner från en ockupationsmakt. Vidare förbud mot att sprida ockupantens propaganda, vilket skulle vara speciellt betydelsefullt för journalister, lärare och kulturarbetare.

En annan typ av förslag går ut på tekniska förberedelser så att en eventuell invasion mer eller mindre automatiskt skulle utlösa förstörelse av vissa kommunikationsleder och -knutpunkter, t.ex. hamnar, flygplatser och landningsbanor, järnvägslinjer, broar, vägar etc., eller av tekniska system eller detaljer som är väsentliga för deras utnyttjande.

Sådana planer för sabotage av egen egendom skulle *dels* ha en symbolisk/kommunikativ funktion: att bevisa motstånds- och offerviljan genom att göra klart att redan ett försök till invasion skulle utlösa en ganska omfattande materiell förödelse, *dels* göra troligt att ett invasionsföretag på så sätt skulle – åtminstone – allvarligt försvåras och fördröjas.

Handlingsfriheten begränsas i detta fall, dvs. motståndet görs trovärdigt, av den ultimativa karaktären hos de politiskt bindande uttalanden, som tillkännager avsikterna, och av de praktiska förberedelserna (inkluderande uppbyggande av system för teknisk automatik) för detta handlingsalternativ.

Den fjärde åtgärdstypen slutligen, "hög tillfredsställelsenivå", har en särskilt känslig politisk-ideologisk anstrykning. Bakom ligger emellertid inte några krav på en ideologisk strömlinjeformning av samhället, eller en idé om ett absolut, evigt och odelbart jämlikhetsideal. Det är helt enkelt fråga om befolkningens relativa lojalitet med den egna nationen och det egna samhället – gentemot en eventuell angripare, som lär försöka splittra den nationella sammanhållningen för att medelst en "söndra och härska"-politik uppnå sina mål.

För att befolkningen skall känna rimlig tillfredsställelse bör de interna sociala skiljelinjerna inte upplevas som oöverstigliga – jämlikhet kan gott vara ett riktmärke. Det bör finnas utrymme för ett dragligt liv för alla, framtidshopp och en beredskap för sociala förändringar och förbättringar. Det bör också föreligga en bred enighet om att samhällssystemets spelregler är rättvisa och närmar sig de bästa tänkbara under de aktuella historiska, kulturella och materiella villkoren. Kort sagt: ett dynamiskt och självmedvetet socialt system.

Tesen är alltså: ju högre tillfredsställelsenivå desto högre försvarsberedskap. Det handlar sålunda om den grundläggande psykologiska försvarsberedskapen, en medvetenhet och uppslutning om det egna samhällets värde. Denna nationens enighet skall vara välkänd utåt och bör klart framstå för varje tänkbar aggressiv statsledning som en otvivelaktigt avvärande signal.

3 Tänkbara kostnader

Det kan förutsättas att en potentiell angripare inför ett invasionsföretag kalkylerar med och förbereder lösningen av en rad praktiska problem. Dessa inbegriper exempelvis personal, utrustning, administrativ kapacitet, ekonomiska resurser.

Ändock följer som regel i bakvattnet redan efter en "normal" invasion och ockupation en rad oväntade svårigheter, oförutsedda kostnader och praktiska problem.

Civilmotstånd kan i hög grad förstärka sådana oberäkneliga följder. Både teknisk-materiella och organisatoriska förberedelser och utbildning av människor möjliggör att civilmotstånd kan bli oväntat effektivt, flexibelt och uthålligt.

Av detta kan slutas att en tänkt invasion i ett land, som försvaras med civilmotstånd, kräver omfattande förberedelser. Detta kanske t.o.m. i än högre grad än för ett mer traditionellt invasionsföretag. Framför allt krävs förberedelser också av en annan karaktär än de sedvanliga, p.g.a. de ovana, delvis okända och svårgripbara processer en sådan invasion skulle komma att utlösa. Det är inte helt uteslutet att företaget framstår så osäkert att hela saken avskrivs.

De kostnader en angripare riskerar att ådra sig vid en attack på ett civilmotståndsländ är i huvudsak av två slag, politiska och materiella, vilka naturligtvis hänger intimt samman:

Politiska kostnader kan uppstå på antingen inrikes- eller utrikespolitiskt plan. Ett angrepp skulle efterhand kunna visa sig binda upp mer resurser än beräknat, vilket skulle innebära ökande utgifter och inrikespolitiskt medföra negativa effekter på en rad samhällsområden. Trupper skulle bindas upp och därmed försvaga den egna statens militära försvarsförmåga, vilket t.o.m. skulle kunna inbjuda till någon form av militär intervention mot hemlandet. Till exempel av någon mindre grannliga närbelägen stat, som tog tillfället i akt, eller någon form av straffåtgärd från tredje part – nationell eller internationell – även om den långt ifrån säkert skulle välkomnas av civilmotståndsländet.

Ett misslyckande att nå de tilltänkta målen med invasionsföretaget skulle kunna innebära att angriparen hamnar i ett slags "politiskt bakhåll". Där finns en risk för internt missnöje som efter hand skulle kunna slå över i stigande politiskt motstånd och oro i hemlandet, och missräkning, slapphet, deserteringar – i extremfallet myteri – bland trupperna. Läget skulle ganska snabbt kunna övergå till en situation där makthavarna förlorar kontrollen över utvecklingen och till en total maktförlust.

Civilmotståndet skulle alltså kunna verka subversivt (undergrävande) och sprida sig till angriparens egna undersåtar. Därmed skulle den inre stabiliteten i det egna landet kunna hotas, kanske rent av makthavarnas politiska existens.

Till en sådan "politisk jiu-jitsu"-process skulle naturligtvis den internationella reaktionen på aggressionen bidra. Ett anfall på ett civilmotståndsländ skulle nämligen också riskera att framkalla en mycket ogynnsam reaktion från tredje part: andra nationer, grupper inom andra länder och över nationsgränserna (s.k. transnationella grupper och NGO:s), internationella organ och organisationer.

En sådan reaktion skulle få formen av minskat politiskt stöd och ökat politiskt tryck samt ekonomiska och politiska sanktioner. Politisk kritik och fördömanden, avbrytande av diplomatiska förbindelser, kulturutbyte och idrottsrelationer skulle sannolikt följas av mer materiellt påtagliga sanktioner, som handelsembargon, turistbojkotter, stopp för tekniskt och vetenskapligt utbyte m.m. (Det är inte omöjligt att tänka sig att detta batteri av negativa åtgärder skulle kunna kombineras med utfästelser om positiva reaktioner på ett tillbakadragande.)

Det är emellertid inte bara från de vanliga motståndarna (mer eller mindre fientligt sinnade/avogt inställda stater och grupper) och från traditionellt neutrala eller normalt ej inblandade länder, som angriparstaten kan förvänta negativa reaktioner och motåtgärder. En inte osannolik och därtill mycket allvarlig konsekvens skulle kunna bli att också politiskt och ekonomiskt närstående eller direkt allierade grupper och nationer började uppträda alltmer självständigt, kritiskt och avvisande.

Politiskt tryck från dessa senare skulle kunna få en betydande effekt. I de fall där beroendet inte känns odelat positivt finns naturligt nog den tillkommande risken att civilmotståndet bildar exempel för en frigöringskamp.

Slutligen några ord om de *materiella* kostnaderna, en punkt som är försvinnande litet berörd i litteraturen. De kan enkelt indelas i direkta och indirekta. De direkta materiella kostnaderna skulle då vara de, som omedelbart uppstår p.g.a. invasions- och ockupationsföretaget, och de, som sedan direkt föranleds av aggressionshandlingens fortsättning, dvs. utgifter för ockupationens upprätthållande. De indirekta materiella kostnaderna är då de, som uppstår som följd effekter, primärt p.g.a. internationella ekonomiska sanktioner och minskade inhemska resurser.

Skulle civilmotståndet lyckas bara någotsånär väl, kan tillgången för invasionshären på många väsentliga förnödenheter och tjänster helt blockeras eller allvarligt försvåras och försenas. Om därför sådana behov måste fyllas via transporter från hemlandet, eller om ockupationsarmén oupphörligt måste försöka tvinga sig till varor, viss service och andra eftergifter, skulle detta kunna orsaka både oväntat stora praktiska svårigheter, psykologisk frustration och höga merutgifter. (På denna punkt kan det finnas variationer i civilmotståndstaktik mellan exempelvis total eller begränsad samarbetsvägran.)

Om sedan ett uthålligt civilmotstånd kan bibehålla en nivå som innebär fortsatt höga materiella kostnader och ringa utbyte av ockupationen, påspätt med verkan av de indirekta materiella kostnaderna (samt givetvis de politiska kostnaderna), förefaller det inte osannolikt att ockupanten så småningom söker finna en utväg ur dilemmat – en utväg som innebär ett återtåg med minsta möjliga prestigeförlust. Till en sådan utväg skall civilmotståndspolitikerna alltid vara beredd att medverka.

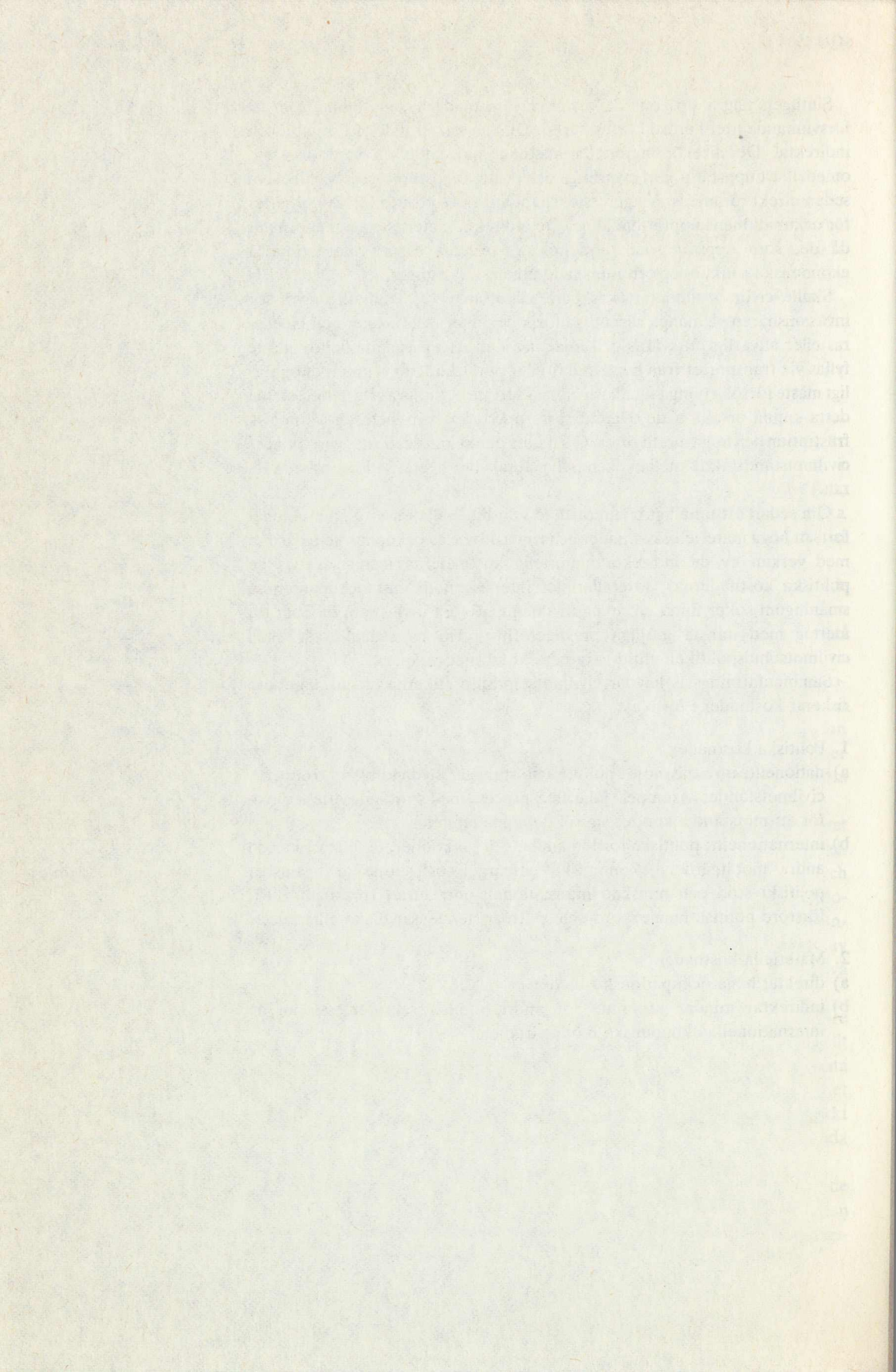
Sammanfattningsvis hävdar civilmotståndsteoretikerna att en angripare riskerar kostnader i form av:

1. Politiska kostnader

- a) nationellt: inre missnöje, politiska störningar, olydnad bland trupper, civilmotståndets exempel (inlärningsprocess med spridningseffekt): risk för att motståndet sprider sig till det egna landet;
- b) internationellt: politiska fördömanden och sanktioner, diplomatiska och andra motåtgärder, ekonomiska embargon och bojkotter, minskat politiskt stöd och minskad internationell popularitet (prestigeförlust, förstörd politisk image), oro och splittringstendenser bland allierade.

2. Materiella kostnader

- a) direkta: höga ockupationskostnader,
- b) indirekta: mindre utrymme för andra samhällssektorer, verkan av internationella ekonomiska motåtgärder.

IX Organisation

1 Några grundläggande handlingsprinciper

I den svenska boken *Fredspolitik - Civilmotstånd* (författad av Hedtjärn, T., Höglund, B., Liedén, L., och Å., 1969) presenterades vad författarna betecknade som åtta "grundprinciper": utgångspunkter för utformandet av en freds- och försvarspolitik för ett samhälle med demokratiska värderingar och målsättningar. Dessa principer har inte någon direkt motsvarighet i övrig civilmotståndslitteratur och är så användbara att de förtjänar att återges. De sammanfattar på sätt och vis mycket av de bakomliggande idéer som lett fram till olika tankar och förslag om ett socialt försvar – civilmotstånd.

I den citerade boken har principerna den begränsningen att främst avse hur ett försvar skall verka när det trätt i funktion och praktiskt används i ett akut konfliktfall. Författaren menar också att "... varje antagen grundprincip skall kunna förverkligas i hög grad utan att tillämpningen av övriga grundprinciper försvåras." (s. 96).

Principerna bör alltså uppfattas som *handlingsprinciper* för civilmotstånd – principer som skall tillämpas under själva motståndskampen. De ger emellertid också vissa anvisningar för hur civilmotståndet bör *organiseras*, mest uppenbart nr 7 och 8. Dessutom är de av sådan karaktär att de lätt kan ges ett mer allmängiltigt innehåll, dvs. de kan utformas och tolkas som *värdeprinciper*, så exempelvis "minsta möjliga skada" (nr 1), "öppenhet" (5) och "decentralisering" (7).

Bakom ligger en normativ uppfattning som kan sammanfattas i formeln: demokrati + humanism civilmotstånd, alltså: "För ett demokratiskt samhälle med humanistiska ideal bör den naturliga försvarsformen vara civilmotstånd" (jfr Ebert, ovan s. 127). Det vilar därtill litet av "handla mot andra som du vill att andra skall handla mot dig" över en del av dessa principer, främst de två första. De bygger på hypotesen att ju mindre vi skadar fienden fysiskt dess mindre anledning har de att skada oss, men också på insikten att förtryck kan slå tillbaka genom den process som Gene Sharp kallat "politisk jiu-jitsu" (se ovan s. 122 f). Principerna kan därför sägas utgå från en blandad motivering för civilmotstånd, dvs. bakom de praktiska övervägandena finns också normativa eller principiella utgångspunkter (jfr ovan s. 87).

Principerna är dessa:

1. Minsta möjliga skada.

Det gäller att ur civilmotståndets arsenal ta fram de metoder som får största möjliga

effekter (förnekande, värdeberövande och symboliska) till priset av minsta möjliga skadeverkningar, vare sig man betraktar fysiska, psykiska eller ekonomiska effekter. Principen skall gälla både direkt eller indirekt inblandade och helt utanförstående parter. De skador som trots allt befinns nödvändiga att åstadkomma bör vara möjliga att reparera eller ersätta.

2. *Största möjliga precision.*

Civilmotståndets metoder inriktar sig på motstånd och kamp mot en viss roll och funktion hos motparten: rollen som angripare och ockupant. Civilmotstånd är däremot uttalat negativt till att beröva de enskilda människor, som ingår i ockupationsmakten deras möjligheter att uppfylla och uppleva andra normala och fredliga roller och verksamheter. Civilmotståndet söker alltså åstadkomma ett konfliktrelevant beteende som inte frångår motparten möjligheten till fortsatt normalt liv och fullföljande av ickekonfliktrelevanta roller. På så sätt anses civilmotstånd kunna åstadkomma inre konflikter hos motparten (dels direkt inom den enskilde soldaten/individ, dels indirekt i form av inre motsättningar inom fienderegimen) p.g.a. de genom civilmotståndet blottlagda och förstärkta motsättningarna mellan egna ideal och det faktiska uppträdandet som ockupationsmakt.

På ett materiellt plan kan det förtjäna att påpekas att det ju är större precision och minimum av skadeverkningar att plocka bort minsta möjliga vitala del, som gör att ett helt maskineri (av vad slag det vara månde) blir omöjligt att utnyttja för fienden, än att exempelvis spränga en hel fabrik i luften.

3. *Största möjliga värderrelevans.*

Denna princip handlar om att samhället och dess invånare inte i en konfliktsituation bör frångå de normer och värderingar och de samhällsmodeller, de normalt lever under och verkar för. Tvärtom bör ett värderrelevant beteende vara vägledande för försvarspolitiken på så sätt att motståndet och försvarskampen återspeglar och förstärker dessa normala normer och institutioner. På så sätt understryks allvaret och övertygelsen och överförs till alla parter det demokratiska samhällets värden och mål också via de metoder som används. Med andra ord: medel och mål överensstämmer med varandra.

4. *Största möjliga kontaktyta.*

Bakgrunden till denna princip kan uttryckas så här: Det gäller att återinföra mänskliga och sociala dimensioner i en hantering (krig) som p.g.a. tekniska förändringar tappat kontakten med konflikters ursprungliga funktioner och sociala innehåll och som tenderar att i stället bli en funktion av vad som är tekniskt möjligt inom vapentillverkningen.

För att motverka trenden mot ett allt inhumanare konfliktagerande förespråkas kontakt på flera plan:

- a) inom det egna samhället
- b) mellan oss och tänkbara angripare
- c) med den övriga världen
- d) (under en ev. ockupationssituation) med soldater och övriga i ockupationshären.

Kontakter kan och bör tas mellan individer, grupper, organisationer, företag, på politisk nivå m.m. Ökat kulturellt utbyte med andra nationer kan, liksom ökad handel, ekonomiskt och industriellt samarbete, idrottsutbyte, turism, vänorter, gäststuderande och -föreläsare osv., bidra till att minska sociala och kulturella avstånd, öka förståelsen för olika nationella särdrag och få bort ömsesidig misstänksamhet.

Skulle trots allt en akut konflikt resultera i en ockupation, tjänar ett upparbetat kontaktnät syftet att sprida information om hur vi ser på konflikten, vår målsättning, och om förhållandena under ockupationen. På så sätt kan civilmotståndet framkalla,

och/eller dra nytta av en redan existerande, opinion mot angreppet och verka på de inre motsättningarna i ockupantlägret. Ett omfattande och väl inarbetat kontaktnät längs både formella och informella, offentliga och privata kanaler minskar dessutom risken för att ockupanten försöker kuva motståndet medelst terror och urskillningslöst förtryck.

5. *Största möjliga öppenhet.*

Denna princip hänger samman med den föregående och syftar också till att minska ömsesidig misstänksamhet och osäkerhet. Allmänt sett gäller det att förevisa det egna samhällets fredliga natur. För försvarspolitiken skall målsättning och handlingsprogram öppet redovisas. Genom att påvisa att vi varken har medel eller intentioner att militärt hota någon, anses öppenheten ha en angrepps-förebyggande effekt.

I en faktisk motståndssituation minskar risken för missförstånd och repressalier genom den öppna redovisningen av civilmotståndets mänskligt/fysiskt icke-hotande natur.

Öppenhetsprincipen är dock inte absolut vad avser vissa praktiska motståndsförberedelser, såsom lagring av viss livsnödvändig och för effektivt och långvarigt motstånd nödvändig material och materiel, samt möjligheter till undanhållande av vissa nyckelpersoner och en hel del olika uppgifter.

6. *Mesta möjliga initiativ.*

Civilmotståndstanken betraktas ju i sig som ett fredspolitiskt förslag. En del förespråkare hävdar t.ex. att en påbörjad omrustning från militärt försvar till civilmotstånd skulle vara ett fredsinstitutiv som – rätt förberett och hanterat – skulle kunna få en rad positiva effekter. Inom det egna landet skulle ett sådant beslut kunna stimulera till aktivare samhällsengagemang bland större grupper, medan det internationellt definitivt skulle följas med spant intresse och kanske ge impulser till efterföljd. I så fall en nog så viktig händelse: upphovet till en militär nedrustnings-spiral. (Civilmotstånd i ett eller några stycken länder förutsätter dock ej en sådan.)

Med en civilmotståndspolitik följer under fredstid förtroendeskapande initiativ och agerande på en lång rad fält, i linje med vad som ovan antytts under princip nr 4.

I en konkret motståndskamp följer av denna princip att motståndsvksamheten bör vara maximalt initiativrik och flexibel för att styra konfrontationen till de områden och metoder där motståndet är starkast. Det gäller i så motto att så långt möjligt föra kampen på egna – inte på motståndarens – villkor.

7. *Största möjliga decentralisering.*

Allmänt möjliggör decentralisering en bredare aktivering av samhällsmedlemmarna och en ökad medvetenhet om de värden som bär upp samhället. Av ett brett socialt deltagande och möjligheter för människorna att själva kunna påverka samhällsutvecklingen följer en hög psykologisk försvarsberedskap, vilket är av avgörande betydelse.

Decentraliseringsprincipen innebär att försvarssystemet naturligt förankras i det civila samhällets normala struktur och funktioner. Här ges utrymme för lokala gruppers och enskilda personers förmåga att, med hjälp av kunskap om och engagemang för närsamhället och -miljön, ta ansvar för organiserandet och, vid en akut konfliktsituation, genomförandet av motståndet.

8. *Mesta möjliga kontinuitet.*

Civilmotståndet avses vara både organisatoriskt och värderingsmässigt integrerat i det civila samhällsmönstret. Detta möjliggör hög kontinuitet, dvs. ett obrutet sammanhang mellan normalt, fredligt samhällsliv å ena sidan och samhällets beteende i en konflikt å den andra. Detta avser både de metoder som används, och de normer som

återspeglas i motståndskampen.

Förutom att detta förhållningssätt är en signal till angripare och omvärld om den egna målsättningen och det egna konfliktagerandet, innebär denna princip att de för samhället och individerna påfrestande följderna av att hamna i en akut internationell konfliktsituation i någon mån kan begränsas.

2 Eberts fem regler

Theodor Ebert har ställt upp fem grundregler för civilmotstånd/socialt försvar. (Se Ebert, -81 band 1, s. 38 ff.) Hans presentation (första gången i ett föredrag 1967) sker inom ramen för ett försvarsscenario av Förbundsrepubliken mot en, av DDR utförd, ockupation med syfte att förändra de politiska och sociala förhållandena i totalitär riktning. Bakgrunden är ett väst-tyskt beslut att övergå till civilmotstånd, och aggressionen möts också med civilmotstånd.

De fem reglerna kan sammanfattas i nyckelorden: motstånd, solidaritet, initiativ, fraternisering, konfliktlösning:

1. *"Låt dig inte skrämmas, utan bestäm dig för dynamiskt vidarearbete utan kollaboration."*

Med denna regel avser Ebert att den ockuperade befolkningen skall ignorera ockupationstrupperna och deras order eller påbud – de sistnämnda måste betraktas och behandlas som olagliga. Man skall på olika sätt göra och uppmana andra till att göra civilmotstånd, men för övrigt uppträda så normalt som möjligt. Ett utbrett civilmotstånd blir ett organisatoriskt och kvantitativt problem av gigantisk storlek: hur många soldater kan ockupanten avstå för att kontrollera en samarbets- och lydnadsvägrande befolkning? lyder Eberts retoriska fråga.

Ebert anser dock att samarbetsvägran ej behöver förbli total. Med hänvisning till erfarenheter från Ruhrokkupationen 1923 påvisar han att visst samarbete av humanitär art, såsom hjälp med förplägnad och inkvartering, faktiskt kan underlätta för befolkningen och bli till gagn för den egna saken om ockupationen blir långvarig. Ett sådant agerande innebär inga eftergifter utan följer principen om största möjliga precision (nr 2 ovan, s. 138).

2. *"Låt dig inte spelas ut mot dina landsmän, utan solidarisera dig med dem."*

Detta är ännu ett sätt att formulera vikten av nationell enighet i kampen mot en inkräktare.

3. *"Invänta inte ockupantens nästa åtgärd, utan sök konfrontation genom egna offensiva, direkta aktioner."*

Denna regel motsvarar handlingsprincip nr 6, mesta möjliga initiativ (ovan s. 139).

Det gäller att snabbt återta det initiativ angriparen har genom invasionsföretaget. Med begagnande av t.ex. olika former av demonstrationer och ickevåldsinterventioner måste försvararna till både motparten och tredje part förmedla sin syn på konflikten, sin motståndsberedskap och sina krav på invasionens avbrytande och truppers återtag, samt förslag på lösning av konflikten. Detta skall givetvis samtidigt ske via andra, främst diplomatiska kanaler. De motgångar som möter får inte leda till att man förtröttas och blir modstulen, utan det gäller att på alla upptänkliga sätt fortsätta civilmotståndet.

4. *"Betrakta inte ockupationsmakten som ett slutet fiendeblock, utan överför motståndet till dess egna led med hjälp av fraternisering."*

I en ockupationssituation, speciellt där motståndet förs enligt linjen dynamiskt vidarearbete utan kollaboration, ges åtskilliga tillfällen att direkt för ockupations-soldater förklara den egna ståndpunkten och peka på ihålligheter och inkonsekvenser i ockupationsregeringens motiv och ursäkter för ockupationen. Det gäller att utnyttja dessa, samtidigt som direkta och indirekta försök görs att påverka ockupationsregeringen via internationella kanaler och opinion, via eventuella allierade och grupper inom angripandet. Denna Eberts regel motsvaras av handlingsprincip nr 4, största möjliga kontaktyta (ovan s. 138 f.).

5. *"Eftersträva inte motpartens förödmjukelse eller bestraffning, utan låt honom bevara ansiktet" och erbjud honom en säkrad position."*

Ebert föreställer sig två tänkbara möjligheter som avslutning på en framgångsrik försvarskamp med civilmotstånd. Antingen att ockupationsmakten helt enkelt drar sig tillbaka så odramatiskt som möjligt. Eller ett regimskifte i den angripande staten. Ett sådant skulle då underlätta en överenskommelse om truppers återgång.

Försvararen måste alltså ha en beredskap för, och eftersträva, en icke förödmjukande upplösning av konfrontationen. Detta kan underlättas genom att ej personifiera konflikten, utan att inrikta kritiken och motståndet mot en viss roll ("angripare", "ockupant", "förtryckare" eller annan) och de effekter rollfunktionen medför. Det gäller att påvisa alternativa roller som motparten kan ikläda sig och som, om de inte direkt medför möjligheten till ett "ärofullt återtag", i varje fall ger en öppning ur en låst situation. Ju positivare en sådan lösning kan tolkas (helst av båda parter) dess bättre.

Ebert närmar sig i reglerna 4 och 5 en rent positiv konfliktsyn. Det är ingalunda uteslutet att den typ av agerande Ebert här förespråkar skulle kunna erbjuda betydande fördelar i just den konflikt han arbetar med i det aktuella scenariot. Med stor sannolikhet minskar utsikterna för framgång emellertid med avståndet mellan kontrahenterna, i t.ex. etniskt, kulturellt, ideologiskt eller religiöst avseende. Men den negativa, rent maktkampsinriktade linjen återstår alltid.

3 Ännu några principer

Tre av Eberts regler har ej någon direkt motsvarighet i de ovan citerade åtta grundprinciperna, nämligen motstånd, enighet och konfliktlösning.

Att motstånd skall göras i alla lägen är underförstått i *Fredspolitik - Civilmotstånd*. Men det kan gott formuleras i en princip.

Nationell enighet och solidaritet är också ett självklart önskemål i en försvarskamp. Enigheten framhålls praktiskt taget alltid som mycket viktig, för att inte säga avgörande för civilmotståndet – Boserup och Mack gör den till civilmotståndets själva tyngdpunkt, omkring vilken allting kretsar. Kort sagt, enigheten måste också framhåvas som en ledande princip för civilmotstånd.

Den tredje av Eberts grundregler som bör omformuleras till en princip är hans sista, den om lösningen av en konflikt. Även om den inte bär fullt så långt som Ebert tänkt sig, tillhör den definitivt civilmotståndets inre materia.

Följaktligen: Till de åtta grundprinciperna för civilmotstånd kan ytterli-

gare tre fogas. Ordningsföljden mellan de nu elva principerna torde med fördel kunna kastas om. Tills vidare dock de tre tillfogade principerna:

9. Mesta möjliga motstånd.

Egentligen en självklarhet, men den bör ändå finnas med som princip, för undvikande av missförstånd: Civilmotstånd får inte ett ögonblick misstänkas för defaitism eller uppgivenhet. Principen innebär just detta: "mesta möjliga". Alltså inte heller huvudlöst motstånd in absurdum. Motståndet måste vara vad Ebert alltid framhåller: *dynamiskt*. Dvs. flexibelt, initiativrikt och intelligent. Det gäller att välja metoder efter vad som i varje situation befinns *rimligt*: hjältemod kan vara utmärkt, dumdrighet just dumt – och kostsam.

10. Största möjliga enighet.

Förutsätter inte ett utslätat, homogent samhälle. Enigheten är alltid relativ. Här gäller det att tills vidare lägga ned interna stridigheter och ordna en enig front utåt: mot det överskuggande hotet av en främmande inkräktare. Enigheten behöver ej heller, som antytts ovan (s. 97), vara absolut, hundra procentig och definitiv, ens under ockupation. Femtekolonnare och kollaboratörer kan kanske inte undvikas. De får sin behandling därefter, i form av social bojkott, om de inte inser sitt misstag i tid. De kommer att verka som surdeg i den sociala sammanhållningen gentemot fienden.

Det är dock en empirisk erfarenhet att ett utifrån kommande hot i många fall ganska naturligt sammansvetsar en nation och överbryggar inre motsättningar. För civilmotståndet gäller det att ta vara på och medvetet förstärka sådana tendenser.

11. Mjukast möjliga konfliktlösning.

Eberts grundläggande idé (tagen närmast från Gandhi) är klart sund. Ansiktsräddande öppningar och fria återtagsvägar är inte heller en okänd tanke eller företeelse i traditionell diplomati eller militär strategi.

Det är också helt i linje med civilmotståndets andra principer att försöka åstadkomma sådana konfliktlösningar, som ger hopp om "återuppbyggnad", "efter-släckning" och "vidareutveckling" (jfr *Fredspolitik - Civilmotstånd*, s. 130 f.). Detta så långt möjligt under positiv kontakt och samarbete med den tidigare motparten under konfrontationen.

Granskar man de nu elva principerna för civilmotstånd står det strax klart att en del är ganska närbesläktade, så främst värderelevans och kontinuitet, kontakt och öppenhet, samt initiativ och decentralisering. Möjligen skulle å andra sidan ytterligare någon princip kunna läggas till, exempelvis "största möjliga flexibilitet", vilken i så fall skulle komma att ligga nära nr 6, initiativ, och nr 9, motstånd.

Att civilmotstånd skulle vara bäst lämpat för, eller helt enkelt är avsett för ett demokratiskt samhällsskick är en grundläggande förutsättning bakom hela tankekomplexet. Kravet på att civilmotståndsorganisationen i sin uppbyggnad och praktik skall återspegla det demokratiska idealet kunde kanske också formuleras som en princip, ungefär "mesta möjliga demokratiska organisation". En sådan princip skulle ligga nära nr 7, decentralisering.

4 Uppbyggnad

4.1 Inledning

Den spänning som återfunnits i flera redovisade aspekter av civilmotståndslitteraturen och som har sin grund i olika konfliktsyn, återfinns i någon mån även i behandlingen av civilmotståndets organisation. Allmänt sett finns det i de flesta resonemang om civilmotståndets organisationens uppbyggnad en ideologisk böjelse för en närmast ultrademokratisk, öppen och decentraliserad struktur. Ju mer pragmatisk en författare framstår, dess mindre inverkar emellertid denna ideologiska böjelse på övervägandena om hur civilmotståndstekniken bäst organiseras instrumentellt, som praktisk försvarspolitik.

I praktiken måste rimligen grundorganisationen vara så flexibel att den kan variera och anpassa sig efter angriparens syfte och efter ett antal andra faktorer (t.ex. det sociala avståndet mellan kontrahenterna, den internationella miljön och angriparens villighet och förmåga att undertrycka motståndet med brutala medel), för att uppnå största möjliga effekt.

Behovet av organisation betonades kraftigt redan av Gandhi (jfr Ebert, -69, s. 260 f. Se även Sharps bok om Gandhi, Sharp, -79). En del förslag, speciellt i den tidigare litteraturen, har hämtat mycket från Gandhis erfarenheter och utsagor. Här följer ett försök att sammanfatta och utveckla de organisationsförslag, som presenterats företrädesvis av skribenter inom den pragmatiska skolan. (Underlag främst från Boserup och Mack; Ebert, -69, -81; Hedtjärn, Höglund och Liedén; Roberts, -72, -77).

4.2 Allmänna aspekter

Vad som inledningsvis kan vara ägnat att förvåna är förslagens relativt konventionella karaktär, givet civilmotståndets i botten ganska radikalt annorlunda framtoning. Detta kan nog delvis förklaras med att koncentrationen här är på de pragmatiska förslagen, men redan Richard Gregg, som för övrigt har en markant principiell inriktning, anslog tonen i sin jämförelse mellan "motstånd utan våld" och krig och militära förhållningssätt. (Jfr ovan s. 86 f.) Genomgående förs nämligen resonemangen i termer som organisation och samordning, ledning och ledarskap, internt samarbete och sammanhållning, ordning och disciplin (själv- och gruppdisciplin).

Utgångspunkten är demokratisk: *alla* skall på ett eller annat sätt organiseras i civilmotståndet, enligt formeln: av var och en efter hans/hennes förutsättningar. Vidare skall civilmotståndet vara inbyggt i samhällets civila, fredstida struktur och funktioner (principen om kontinuitet), med mesta möjliga delegering av ansvar, ledning och initiativ (decentralisering). Detta för att civilmotståndet skall kunna fungera som hela samhällets alldeles naturliga reaktion vid en konflikt (värderrelevans).

Decentraliseringsprincipen framträder här som en ledande organisatorisk princip. *Decentralisering* anses minska behovet och beroendet av mer eller mindre karismatiska ledare samt av sekretess (principen om öppenhet), och därmed göra motståndet mindre sårbart.

Att motståndet skall vara inbyggt i samhället betyder helt enkelt att det

skall vara organisatoriskt anknutet till existerande verksamheter och organisationer, men också att det psykologiskt skall bygga på medborgarnas medvetenhet, kunskap, yrkesskicklighet och beredvillighet att kämpa för sitt sätt att leva.

Basen för civilmotståndet är alltså den psykologiska försvarsberedskapen och den direkta anknytningen till människors normala, välkända och nära sysselsättningar. Civilmotståndet detaljutformas – det må gälla fredlig planläggning eller "bataljens" bistra verklighet – i samhällets vardag: på arbetsplatser och i skolor, i bostadsområden och föreningsliv (alla kategorier).

Folkrörelser (i vid bemärkelse) har här en viktig roll. Deras funktioner som ideell kraft och opinionsbildare, som förvaltare av kulturella traditioner, som skola för demokratisk praktik och som centra för gemenskap är alla i hög grad relevanta i sammanhanget.

Det är uppenbart, och empiriskt belagt från t.ex. Danmark och Norge 1940-1945, att rikt differentierade, pluralistiska, och organisationståta nationer så att säga gratis har en icke föraktlig och omsorgsfullt uppbyggd maktbas för det civila motståndet.

4.3 Formell organisation

Även om civilmotståndets bas och tyngd ligger i samhällets existerande, civila verksamheter och institutioner, från regering och ämbetsverk till fackklubben, kvartersgruppen, koloniföreningen och syjuntan, behövs dock någon slags organisation för att planera, utbilda för och samordna motståndet. Detta är de allra flesta civilmotståndsskribenter överens om. För att motverka en hierarkiskt fungerande och toppstyrd byråkrati föreslås att initiativ- och beslutsrätt decentraliseras så långt som är praktiskt genomförbart. Dessutom bör det inrättas ett snabbt och ackurat fungerande system för återkoppling och flervägs kommunikation i både horisontell och vertikal riktning.

I de fall då relationerna till ett existerande militärt försvar dryftas, framhålls enhälligt att civilmotståndsorganisationen bör hållas klart åtskild från de instanser som har ansvar för militära försvarsförberedelser. Detta gäller antingen det är fråga om en s.k. omrustningsfas eller en permanent vidareexistens sida vid sida (komplementtanken). Skall komplementtanken realiseras måste dock rimligen viss koordination till, för att undvika att de båda försvarssystemen direkt motverkar eller hämmar varandra, eller utför onödigt dubbelarbete.

Det torde vara en bra utgångspunkt att skilja på *generellt* (mer defensivt inriktat) civilmotstånd å den ena sidan, och *specialorganiserat* motstånd, å den andra.

Tyngdpunkten i civilmotståndsorganisationen bör ligga på lokalplanet:

1. *Motståndsgupper*. På arbetsplatser och utbildningsinstitutioner, i bostadsområden och föreningsliv bör grupper upprättas för att planera och propagera för civilmotstånd, samt praktiskt förbereda och öva sig själva och även ej gruppanslutna personer i omgivningen för olika tänkbara motståndssituationer. I en faktisk konfliktsituation kan sådana grupper och/eller ledningen för sådana grupper, eller andra initierade, behöva bilda mer

slutna, underjordiska enheter. I ett sådant läge behövs sannolikt också nya grupper, som åtar sig t.ex. psykologiska och sociala uppgifter. Nybildandet av grupper med specialuppdrag bör överhuvudtaget underlättas genom lämpliga förberedelser.

2. *Frivilliga aktionsgrupper.* Medan det generella motståndet och arbetet i, och i anslutning till, motståndsgrupperna kommer att beröra majoriteten av befolkningen, kan särskilda aktionsgrupper förberedas på frivillig basis – ett slags civilmotståndets "elittrupper". Dessa skall kunna åta sig att utföra speciellt riskfyllda och krävande uppgifter. För deltagare i sådana grupper anordnas specialutbildning (t.ex. omfattande studier i ickevåldets teori och praktik, civilmotståndets strategi och taktik, psykologi, olycksfallshjälp och sjukvård, fysisk träning, överlevnad under svåra förhållanden, vissa tekniska systems funktion, etc.). Sådana grupper kan också komma till god användning i andra sammanhang, t.ex. för att leda och disciplinera massdemonstrationer och massmöten, för att stävja tendenser till upplopp, träda emellan och lugna ner stämningen vid hotande situationer, samt pacificera provokatörer.

Verksamheten hos dessa de, organisatoriskt sett, lägsta enheterna i motståndsorganisationen samordnas av

3. *lokala samordningsgrupper* (exempelvis på kommun- eller i vissa fall på kommundelnivå). De frivilliga aktionsgrupperna kan i vissa lägen dock komma att underställas den regionala ledningen. De lokala samordningsgrupperna skall, förutom samordnande funktioner, också utöva en vidare planering och överblick över sitt ansvarsområde, anordna utbildning, sprida information, samt kunna ta egna initiativ, exempelvis för att bilda nya grupper. Under en faktisk motståndskamp koncentreras troligen uppgifterna på samordning och ledning.

4. *Regional samordning* bör utövas (exempelvis på länsnivå) av de lokala samordningsgruppernas verksamhet. Arbetsuppgifterna torde bli likartade. En viktig uppgift blir att tillse att den horisontella direktkommunikationen fungerar väl mellan de lokala samordningsgrupperna.

5. På *nationell nivå*, slutligen, skall planering, samordning och ledning organiseras via ett särskilt "civilmotståndsdepartement" eller annan *central instans*. Uppgiften är primärt att fortlöpande ramplanera för civilmotstånd och att offentliggöra mesta möjliga av denna försvarsplanering (öppenhets- och kontaktprinciperna). En viktig uppgift är också att aktualisera och följa upp den nationella lagstiftning som har tillämpning i sammanhanget samt att föreslå internationell lagstiftning (folkrätt) för civilmotståndssituationer. Vidare att publicera enkla, generella anvisningar för förhållningssätt under motståndsutövning, och orientering om gällande nationell och internationell lag, mänskliga fri- och rättigheter osv. Utbildningen för civilmotstånd skall samordnas och följas upp. Den centrala instansen bör sörja för att nya idéer, undervisningsmetoder, tekniker etc. sprids inom hela organisationen. Det sistnämnda hänger tätt ihop med ännu en uppgift, nämligen tillsyn över horisontell samordning och kommunikation mellan de regionala samordningsenheterna.

Den strategiska ramplaneringen för motståndet måste vara så utformad att de lokala och regionala instanserna åtminstone tidvis skall kunna verka på egen hand under en akut konflikt. Central politisk ledning och strategisk

samordning måste dock kunna tränga igenom ända ut till motståndsgrupperna, t.ex. för att kunna reglera motståndet i samband med förhandlingar. Bland annat av denna anledning måste mycket stor omsorg läggas ned på att få fram ett stort antal alternativa kommunikationskanaler, som givetvis måste kunna fungera för tvåvägskommunikation i både vertikal och horisontell riktning.

4.4 Ledning

Det kanske vanligaste organisatoriska problem som dryftas i civilmotståndslitteraturen är ledningen av motståndet. Spännvidden i uppfattning har tidigare varit stor mellan de författare som förespråkat att ledarna helt öppet skulle gå och stå i täten för motståndet, och dem som argumenterat för behovet av underjordisk ledning. Efter bl.a. erfarenheterna från Tjeckoslovakien 1968 tycks i varje fall pragmatikerna samla sig kring någon variant av den senare linjen.

Problemet kan delas i två: dels hur den centrala ledningen (regering och andra centrala politiker) skall agera, dels hur motståndsledare på olika organisatoriska nivåer skall skyddas.

Regeringen har tre huvudsakliga funktioner som kräver olika agerande:

- a) *Legitimitet*. Regeringen har en konstitutionell roll som den legitima ledningen av nationen. Denna roll är väsentlig att skydda, varför tillbakadragande till icke ockuperad landsdel kombinerat med en total eller partiell underjordisk tillvaro, alternativt exil, kan rekommenderas.
- b) *Ledning*. Normala regeringsfunktioner som att föreslå lagstiftning och verkställa beslut. I krigssituation: politisk och strategisk ledning av motståndet. Rekommenderas underjordisk ledning inom landet.
- c) *Symbol*. Den väsentliga symboliska funktionen som nationens ledare i en svår tid. Skall personifiera en stolt och uthållig, oböjlig motståndsattityd. Denna roll kan dock många gånger väl fyllas av andra välkända personligheter, vilka inte är "oersättliga" och som därför kan uppträda öppet.

Denna analys indikerar att en faktisk arbetsfördelning i den centrala ledningen kan bli både funktionsduglig och väl tjäna sina syften. Den konstitutionella regeringen eller ett antal viktiga ministrar kan gå i exil (som den norska regeringen 1940), medan en ställföreträdande regering med vissa verkställande funktioner och ledning av motståndet som uppgifter blir kvar underjordiskt (jfr det danska Frihetsrådet 1943-1945). Den symboliska funktionen kan då fyllas av därtill lämpade personer (som t.ex. Christian X i Danmark; Emil Zatopek i Tjeckoslovakien).

Det är emellertid uppenbart att den centrala ledningens agerande i mycket hög grad är beroende av själva det faktiska händelseförloppet, varför de tänkbara handlingsalternativen blir betydligt fler.

Vad sedan gäller *ledningen på basplanet* kan en viss funktionsuppdelning också tänkas, mellan symboliska och operativa ledare.

De *symboliska* ledarna kan här komma ur de specialtränades led, och/ eller vara speciellt kända och aktade personligheter. De *operativa* ledarna får

förmodligen sökas bland de mer undanskymda, men administrativt, tekniskt, ekonomiskt, etc. skickliga organisationsmänniskorna. Dessa bör då verka från en tillbakadragen position, eventuellt helt underjordiskt.

Givetvis måste det sörjas för rader av ersättare och olika former för avlösning och rotation på utsatta poster. Över huvud taget bör det eftersträvas att så många personer som möjligt skaffar sig de kunskaper och färdigheter som gör dem lämpade att i vissa lägen kunna inta en ledande roll.

4.5 Utbildning och träning

Utbildningen för civilmotstånd kan i mycket allmänna termer sägas ha till mål att forma goda medborgare i förhållande till den egna nationen (försvarsaspekten) och i förhållande till världssamhället (den fredspolitiska aspekten), men dåliga gentemot alla tänkbara angripare och ockupanter. Sådana medborgare kännetecknas av att vara demokratiskt sinnade och solidariska, men samtidigt alerta, kritiskt tänkande och självständiga. Den bör kunna utformas i en generell och ett antal specialanpassade linjer:

Den *generella* utbildningen riktar sig till hela befolkningen och syftar till att höja den psykologiska försvarsberedskapen genom en ökad medvetenhet om det egna samhällets värden. Den bör omfatta både historia (inklusive kultur- och litteraturhistoria) och samhällskunskap, och skall även i väsentlig grad höja kunskapen om politiska, sociala och kulturella förhållanden i vår omgivning. Den bör vidare innehålla moment av fredsfostran, inklusive praktisk konfliktlösning i situationer av mobbning och dylikt, samt en introduktion till ickevåldsagerandets teori och praktik. Ökad spridning av språkkunskaper är också önskvärt. På högre stadier bör en viss fördjupning i form av studier i civilmotståndets teknik komma in. Studium av historiska erfarenheter bör här ha en given plats, liksom civilmotståndets strategi och taktik på ett elementärt plan.

Denna generella kunskap bör möta den unge samhällsmedborgaren i familjen, på dagis och lekis, i grundskolan, och sedan återkomma i olika former under uppväxttiden och vuxenlivet.

Den *specialanpassade* utbildningen måste i hög grad differentieras efter behoven hos de grupper den vänder sig till. Några målgrupper är:

- 1) den centrala instansens ("civilmotståndsdepartementets") personal
- 2) politiker och ämbetsmän på olika samhällsnivåer
- 3) personer i samordningsgrupper
- 4) ledare av motståndsgrupper
- 5) medlemmar av motståndsgrupper
- 6) ledare av frivilliga aktionsgrupper
- 7) medlemmar av frivilliga aktionsgrupper

Förutom repetition och fördjupning av de generella kunskaperna bör både teoretiska och praktiska moment ingå på alla linjer och kurser: utbildning och träning.

Några exempel på ämnen som bör ingå är: Civilmotståndets teori och praktik, psykologi, pedagogik, språk (gärna med infödda språklärare), samt praktiska färdigheter som vissa tekniska systems funktionssätt, första

hjälpn vid olycksfall, sjukvård, överlevnad under svåra förhållanden, självbehärskning i pressade situationer.

Utbildningsverksamheten bör läggas upp så att den uppmuntrar egeninitiativ och stärker deltagarnas självkänsla och självförtroende. Alla bör ha frihet – och vetskap om hur viktigt det är – att vidareutveckla civilmotståndets möjligheter.

En variant av specialanpassad utbildning kan vara olika former av kortkurser eller studiecirkelar med mycket praktiska inslag, t.ex. hur en arbetare eller tekniker enklast omöjliggör eller allvarligt försvårar för ockupationsmakten att utnyttja produktionsmöjligheter på den egna arbetsplatsen, hur man kan jobba i det fördolda för den egna befolkningens behov, hur man på ett smart sätt kan "jobba långsamt", eller, om man trots allt tvingas arbeta för ockupationsmakten: hur man omärkligt smyger in små dolda felaktigheter i produkten, m.m. Andra typer av övningar och färdigheter kan efterhand byggas in i de normala rutinerna, exempelvis enkla språkövningar (inkl. teckenspråk), hur man avslöjar överlöpare eller provokatörer, hur man skyddar och döljer jagade personer, osv.

Hur utbildningen läggs upp praktiskt måste i hög grad bli föremål för prövning. Den bör så långt möjligt introduceras och drivas av de existerande institutionerna. Inte minst kommunal vuxenutbildning, studieförbund och folkhögskolor bör kunna fylla en viktig funktion på basplanet. En hel del kursverksamhet bör knytas direkt till vardagslivets roller, via arbetsplatsen, etc. Högskolor, universitet och specialinstitut kan kopplas in på regional och central utbildning. Efter hand som organisationen börjar fungera väl, lär olika former av internutbildning komma till stånd.

Vissa *läromedel* måste naturligtvis produceras centralt, men kompletteras med lokalt framtagna specialhandböcker. En hel del material finns naturligtvis redan eller kräver endast lätt bearbetning.

För vissa målgrupper blir mer omfattande övningar och "krigsspel" en del i utbildningen. I de flesta utbildningar bör praktiska övningar – träning – i någon form ingå (rollspel, sociodrama), kombinerat med genomgång av enkla, generella regler och anvisningar för hur man uppträder i olika pressade situationer samt studium av relevanta lagar och förklaringar av mänskliga fri- och rättigheter.

Del 2: Civilmotstånd som komplement
inom svenskt totalförsvaret:
Problem och möjligheter

I Inledning och kritik

1 Påståenden om civilmotstånd

En av de främsta experterna på området, Gene Sharp, förespråkar en kraftig satsning på vidare utforskning av civilmotståndstanken. Å ena sidan, menar han, är de politiska och fysiska riskerna med fientliga attacker och med militära bemötanden av sådana så allvarliga, och å andra sidan vilar civilmotståndsteorierna på en så sund basis att idén om civilmotstånd som medveten försvarspolitik bör noggrant utvecklas och prövas.

Detta kan ske inte bara medelst forskning i traditionell bemärkelse, utan också via en rad andra instrument, som offentliga utredningar, säkerhets- och försvarspolitiska studier, "policy studier", utbildning och information till allmänheten, demokratisk debatt, experiment och planering för civilmotstånd, samt kritik och utvärderingar.

Sharp har sammanställt en rad påståenden av civilmotståndsförespråkare om vad en civilmotståndspolitik skulle kunna åstadkomma, om den nytta och potentiella fördelar den anses kunna erbjuda. (I Sharp, manus 2 och 3.) De flesta har beskrivits eller berörts i del 1 och presenteras här i lätt bearbetad form:

1. Civilmotstånd kan bli ett substitut för militärt försvar.
2. Civilmotstånd kan vara ett supplement till militärt försvar.
3. (Specificerad variant av 1 och 2.) Civilmotstånd kan utgöra ett betydelsefullt komplement eller alternativ till försvarspolitik för länder som önskar föra en neutral, självförsörjande och oberoende säkerhetspolitik.
4. Civilmotstånd kan kanske minska risken för kärnvapenspridning genom att erbjuda en alternativ väg att uppnå nationellt självförtroende och självständighet i säkerhetspolitiken.
5. Civilmotstånd kan
  - a) reducera antalet internationella aggressioner genom den avvärjningseffekt, och/eller
  - b) omintetgöra militär ockupation genom den försvarskapacitet som uppnås av att länder som inför civilmotstånd blir "politiskt osmältbara" och av civilmotståndets potential för att åstadkomma inre missnöje inom angriparens maktbas, och därtill
  - c) också avvärja eller besegra inre försök till maktövertagande (statskupper av olika slag).

6. Civilmotstånd kan erbjuda ett alternativ till kapitulation, när militära medel bedöms som ineffektiva eller omöjliga att använda
7. Civilmotstånd kan förhindra att känslor av defeatism och hjälplöshet breder ut sig i händelse av militärt nederlag.
8. Civilmotstånd kan erbjuda medel att fortsätta motståndet men med andra metoder.
9. Civilmotståndet kan vara ett realistiskt alternativ till gerillakrig mot en ockupant, eftersom gerillakrig ger angriparen motiv till och ursäkter för repression som åsamkar civilbefolkningen och samhället väldiga förluster och förstörelse.
10. Civilmotstånd får, jämfört med militärt försvar, till följd betydligt färre mänskliga och materiella förluster.
11. Civilmotstånd framstår som ett icke hotande system, eftersom det separerar avhållnings- och försvarskapacitet från angrepps- och förtryckskapacitet.
12. Civilmotstånd kräver mindre utgifter än andra försvarssystem.
13. Civilmotstånd behåller under akut konflikt själva konfliktorsaken i fokus och undviker att urarta i en kamp om ömsesidig förstörelse.
14. Civilmotstånd utsätter nationen för mindre risk att bli utsatt för (hot om eller bruk av) massförtörelsevapen.
15. Civilmotstånd bidrar till att göra en nation mer självständig genom att överföra tyngdpunkten från militär till samhällelig, civil styrka (substitut), eller förskjuta den i samma riktning (supplement).
16. Civilmotstånd bidrar till en mer positiv utrikespolitik, dels därför att försvaret blir oberoende av militära medel och resursförstöring, och av militära allianser, dels därför att resurserna frigörs för internationellt bistånd, nedrustningsinitiativ, aktiv medling etc. Civilmotstånd kan därigenom bidra till ökad internationell goodwill.
17. Införande av civilmotstånd skulle få ett decentraliserande inflytande på samhällsstrukturen i riktning mot en mer pluralistisk social och politisk struktur, och bredare folkligt deltagande.
18. Införande av civilmotstånd skulle få en vitaliserande effekt på samhällslivet genom att ansvaret för försvaret direkt tillkommer medborgarna själva. Folk skulle på ett annat sätt inse värdet av det egna samhället, samtidigt som de skulle ha lättare att upptäcka och åtgärda ofullkomligheter.
19. I motsats till vad som är fallet med militära system, bär civilmotståndet inte inom sig någon kapacitet för statskupp. (Tvärtom erbjuder civilmotstånd ett effektivt system för att avvärja eller motstå statskupp. Jfr p. 5 c.)
20. Civilmotstånd kan sannolikt bidra till att reducera mängden inrikespolitiskt våld, genom att ickevåldsliga kampmetoder i stigande utsträckning legitimeras som yttersta sanktionsmedel.

Påståendena i denna sammanställning kan inte inom ramen för detta arbete analyseras och kritiseras i detalj. Vid omedelbart beskådande förefaller några av dessa anspråk mer orealistiska än andra, medan åtskilliga måste tas på fullt allvar och undersökas i framtida forsknings- och utredningsarbete. Presentationen kan snarare tjäna som en slags sammanfattning av del 1, och därmed utgöra en avstamp för del 2. Kritiken och synpunkterna i det följande kommer i stället att ges i en mer allmän form, avpassad för syftet med detta arbete.

2 Några kritiska synpunkter

Det är uppenbart att en hel del kritik kan riktas mot civilmotståndsteorierna. Detta nog inte bara beroende på deras korta utvecklingstid, även om en naturlig förklaring till många brister helt enkelt är den ännu helt korta tid som forskning har utförts på området.

En betydelsefull orsak är säkert också det ideologiska arvet – ursprunget i olika pacifistiska schatteringar – vilket ofta nog färgat resonemang och slutsatser på bekostnad av mer obundna, logiskt uppbyggda, och på vetenskapliga metoder grundade kritiska undersökningar. Detta är ingen nedvärdering av pacifism som sådan, utan uteslutande en kritik mot brister i självkritik och vetenskaplig ambition och förmåga.

Därtill kan fogas att det finns stora skillnader mellan olika författare och forskare: generellt sett möter den nyare litteraturen – på vilken detta arbete i allt väsentligt bygger – betydligt högre standardkrav.

Detta är emellertid, som nyss framhållits, inte platsen att presentera en ingående och genomträngande kritisk analys av civilmotståndslitteraturen. Syftet här är mera att rikta uppmärksamheten på ett antal svaga eller oklara punkter.

Den första punkten kan kallas ”bristande omvärldsanalys”. Resonemangen i civilmotståndslitteraturen förs ofta i ett historiskt och socialt vakuum. De mest abstrakta diskussionerna får därför ibland karaktär av ganska orealistiskt önsketänkande. Att, som oftast sker, helt allmänt teoretisera kring civilmotstånd mot ”militär invasion och ockupation” förefaller alltför oprecist. Större hänsyn måste i den framtida forskningen tas till det internationella sammanhang i vilket civilmotståndet avses verka, och till en angripares mål och medel.

Det internationella perspektivet är naturligtvis av mycket stor betydelse i detta sammanhang och har ägnats alltför liten eftertanke. Små nationer har ofta setts som tänkbara föregångare när det gäller införande av civilmotstånd. Men för nationernas säkerhet är den internationella utvecklingen i växande grad mer avgörande än enskilda staters försvarspolitik. Detta gäller i högsta grad för de små nationerna (ett faktum som för övrigt redan avspeglas i den svenska säkerhetspolitiska målsättningen och praktiken).

Vad avser en angripares mål har vissa inledande analyser förekommit (se vidare nedan, om hotbilder). En stor brist är en närmast total avsaknad av en motmedelsanalys, dvs. frågeställningen: vilka metoder kan en ev. ockupant tänkas tillgripa för att försöka knäcka civilmotståndet?

För det andra, ”förenklad partsanalys”. Kritik måste riktas mot civilmotståndsteorin i dess nuvarande skepnad p.g.a. att den nästan undantagslöst verkar analysera ett tvåpartsförhållande (med ”tredje part” som en slags enväldig domare, som skall ta ställning och påverka kampens utgång – underförstått: till civilmotståndarnas fördel).

Även om den i vår tankevärld dominerande konflikten är ett tvåpartsförhållande (Öst mot Väst, Sovjet mot USA, Warszawapakten mot NATO – eller omvänt) blir situationen genast betydligt mer bekymmersam när man tar i betraktande att civilmotståndsrekommendationen gärna – som nyss antytts – riktas till små, gärna neutrala, Europanationer, av vilka många ju historiskt har råkat, och igen kan komma att råka i kläm vid en

supermaktskonfrontation.

Ty, även om vi antar att det ligger en del sanning i teorin om civilmotståndets angreppsförebyggande förmåga, verkar också den gälla enbart för tvåpartsförhållanden. Civilmotståndets situation (dvs. ett land som helt skulle bygga sin försvarspolitik på civilmotstånd) skulle avsevärt försvåras om det hamnar mellan två större, militärt stridande parter. I det läget är det inte osannolikt att den omtvistade "vakuum-teorin" kan få en bekräftelse. (Vakuumteorin går ut på att det i militärt oöverskådligt eller "militärtomma" områden eller länder skulle finnas ett vakuum, som drar till sig militära enheter från omvärlden.)

Civilmotståndets avhållande förmåga beror rimligtvis i hög grad på den potentielle angriparens mål: är det att under en storkonflikt hinna före huvudmotståndaren till ett militärstrategiskt fördelaktigt läge (ett territoriellt eller "geostrategiskt" begränsat mål), lär knappast civilmotståndets avvärjande, fördröjande eller förhindrande verksamheter tillmätas tillräckligt stor tyngd för att avleda manövern. (Jfr det korta resonemanget nedan om framskjutna militärbaser.)

En tredje punkt kan benämnas civilmotståndets "hatkärlek till militärt försvar". Kritik kan nämligen riktas mot civilmotståndslitteraturen för att resonemangen i hög grad förts i ett slags pendangförhållande till militärt tänkande och militärt agerande. Konkretare uttryckt: referensramen har oftast varit relativt "bakåtblickande": konventionella militära hotbilder och ockupationer av typ andra världskriget. Civilmotståndsskribenterna har visserligen laborerat med vad man kan kalla "kritiska motbilder", men riskerar ändå att få göra militärplanerare sällskap i historiens papperskorg: Det har ju ofta visat sig att krig inte alls utvecklats så som man väntat.

Några enkla, mer självständiga, analyser av ett antal "hotbilder" har dock gjorts. Theodor Ebert, t.ex., urskiljer tre "krigsmål" (-81:2, s. 183 ff.):

1. Politisk/ideologisk likriktning.
2. Ekonomiskt utnyttjande av exempelvis råvaror, produktionsmedel, transportkapacitet och människor/arbetskraft.
3. Militärt utnyttjande av territorium och transportkapacitet, upprättande av militärbaser, framställning av krigsmateriel, (tvångs-)rekrytering av soldater.

En likartad uppställning över "möjliga invasionsmål" har gjorts av Boserup och Mack (-71, s. 156):

1. Att utvinna råmaterial.
2. Att utnyttja arbetskraft.
3. Att uppbygga ett visst ekonomiskt system.
4. Att införa ett visst ideologiskt eller politiskt system.
5. Att ingripa i intern konflikt.
6. Att företa förebyggande angrepp.

Målen 1-3 i Boserups och Macks uppställning (jfr Eberts p. 2) handlar om ekonomisk exploatering, som också kan tänkas ha andra specifika mål, t.ex. att öka kontrollen över en marknad, eller att kunna utnyttja speciella tekniska kunskaper och/eller anläggningar.

Målen 4 och 5 hänger relativt intimt samman såtillvida som att det senare

ofta är ett medel att uppnå det förra. För att befrämja ideologiska (och ibland religiösa) imperativ, dvs. för att sprida "den enda sanna läran", används inte sällan "krig genom ombud", vilket inte sällan får till följd direkta militära interventioner i en från början inrikespolitisk konflikt.

Den sjätte punkten slutligen har sin relevans primärt i rent militärstrategiska sammanhang. Den handlar helt enkelt om "att hinna först till brunn", dvs. ett förebyggande angrepp kan företas antingen för att förhindra att motparten angriper en själv först, eller för att hinna först till ett visst militärstrategiskt attraktivt läge.

Här kan den vanliga reflektionen göras att civilmotstånd förefaller minst lämpat för kamp mot den senare, "geostrategiska" typen av angrepp, som vanligtvis anses ha det begränsade målet att etablera militärbaser. Denna typ av invasionshot minskar möjligen i sannolikhet, p.g.a. att framskjutna baser inte längre förefaller så användbara. Dels är de som regel ganska sårbara för militära motangrepp, dels föreligger möjligen inte heller så stort behov av dylika baser, p.g.a. modernerna vapenbärares snabbhet, räckvidd och träffsäkerhet samt den ökade rörligheten och aktionsradien hos "konventionella" militära styrkor av olika karaktär (ex. "Rapid Deployment Force", "Spetsnaz"⁸). (Jfr Boserup och Mack, s. 155.)

Det är å andra sidan inte alls otroligt att målsättningen efter hand utvidgas, om och när dylika begränsade mål en gång uppnåtts. Civilmotstånd kan i ett sådant läge komma att få ökad betydelse för den angripna nationens fortbestånd.

Med avseende på målen 1-5 anmärker Boserup och Mack vidare (med referens till Johan Galtung) att måluppfyllelse i stigande grad eftersträvas med andra, mindre iögonfallande och mer raffinerade metoder:

"Det kan i virkeligheden anføres, at meget af den seneste udvikling i forholdet mellem rige og fattige lande kan ses i dette lys: eksport af ideologier, udvinding af råmaterialer og arbejdskraft, pålægning af et politisk system osv. foregår alle i det store og hele uden besættelse af områdene. Forholdet mellem Sovjetunionen og de østeuropæiske lande kan ses i samme lys med Ungarn (1956) og Tjekkoslaviet (1968) som eksempler på situationer hvor de mere raffinerede metoder brød sammen." (Boserup och Mack, s. 156 f.)

Tesen här är alltså inte främst att militära medel tas till först när andra medel misslyckats, utan att de mer urskiljande medlen, oftast utan inslag av fysiskt våld, medvetet utvecklas – också i offensiv riktning.

Denna tendens har under senare år åter uppmärksammats, t.ex. av Wilhelm Agrell (se ex.vis -82, s. 20-24). Han talar om "civilt krig", en term som han uppfattar som något mer omfattande än det tidigare begreppet "ekonomisk krigföring". "Kort sagt kan varje beroendeförhållande och sårbarhet användas för civil krigföring.", skriver Agrell och ställer frågan: "Är den civila krigföringen på väg att sakta men säkert göra krig i traditionell mening omodernt?"

Den omedelbara reflektionen blir då att civila försvars- och motstånds-metoder i motsvarande grad kommer att tillta i betydelse – kanske redan är på väg att göra det (jfr nedan kap. V:1).

Som en avslutande anmärkning till denna punkt kan det konstateras att här

finns ett uppenbart behov för en dagsaktuellare och framtidsinriktad hotanalys.

För det fjärde kan – analogt med föregående punkt – kritik riktas mot civilmotståndslitteraturen för att visa en tendens att vilja överta det militära tänkandets scenarioteknik. Även om scenarios ännu har använts relativt sällan, förekommer de ofta i rekommendationer för vad som bör göras härnäst. En varning är därför befogad, och punkten kan följaktligen få gå under rubriken "Varning för övertro på scenariometodiken".

Boserup och Mack, hävdar bestämt att scenariometodiken är "en fuldstaendig fejltagelse. . . , og den sikreste vej til katastrofe". I scenariometodiken ingår i korthet följande moment (jfr Boserup och Mack, s. 174):

1. Att fastslå vad som är värt att försvara.
2. Att bedöma vad fienden kan tänkas vilja erövra.
3. Att försöka uppskatta hur (sett ur den potentielle angriparens synvinkel) han kan tänkas vilja gå tillväga, dvs. uppställa tänkbara angreppsfall.
4. Att inventera vilka medel som står till försvarets förfogande och hur de kan användas för att motstå de olika anfallstyperna.
5. Att analysera vilka kvarvarande "luckor" som finns i försvarskapaciteten, och fylla dem.
6. Proceduren 3-5 upprepas sedan tills inga förbättringar längre anses möjliga.

Denna analysmetod, som åtminstone under "efterkrigstiden" dominerat militär planering i allmänhet, bryter enligt Boserup och Mack mot praktiskt taget alla grundläggande strategiska principer – först och främst principen om försvarets överlägsenhet (jfr del 1, kap IV:2): ". . . offensiven, (der) er den afhaengige faktor, der må tilpasse sig til forsvaret". I scenariometodiken förutsätts det tvärtom ". . . at det er forsvaret, der må tilpasse sig angrebet." (Cit. s. 182.)

Boserup och Mack hävdar att militära medel är i stort sett irrelevanta mot civilmotstånd. För att illustrera argumentet visar de i en analys av fallet Tjeckoslovakien 1968, att det var först när Warszawapaktstrupperna och deras politiska ledning började bekämpa civilmotståndet med rätt typ av vapen – i huvudsak politiskt manövrerande – som motståndet efter hand bröts. (Se vidare Boserup och Mack, s. 189 f, samt s. 117–134.)

Scenarios i den mera begränsade betydelsen enstaka situationsanalyser bör dock kunna användas med urskiljning, i t.ex. pedagogiskt syfte som diskussionsunderlag i studier och debatter. Scenarios kan rimligen också användas för teoretiska analyser av tänkbara konfliktsituationer – i likhet med fallstudier – utan att binda upp slutsatser och politik.

Slutligen "sammanblandningsproblemet". En del skrifter inom civilmotståndslitteraturen blandar relativt urskillningslöst samman civilmotstånd och civil kamp för social förändring. Så har t.ex. historiska fall av civil kamp för social förändring ofta förts fram som stöd för resonemang om civilmotstånd. Sådana exempel är dock inte automatiskt överförbara, utan måste användas med stor försiktighet p.g.a. stora strategiska skillnader mellan dessa båda typer av ickevåldsagerande. (Jfr del 1, kap. II:5, och Boserup och Mack, s.79.)

II Civilmotstånd som komplement

Intresset för civilmotstånd har från officiellt håll i olika länder som regel varit ganska dämpat. I den mån sådant intresse över huvud taget visats, har det varit inriktat på möjligheten av att addera civilmotstånd till ett befintligt försvarssystem.

Tanken har här varit att på så sätt kunna uppnå en större samlad försvarseffekt – och möjligen också att kunna dämpa opinionen för civilmotstånd som alternativ till militära medel i försvaret. De flesta förespråkare, främst fredsorganisationer, har nämligen propagerat för civilmotstånd som substitut till militärt försvar.

Inom forskningen råder det delade meningar om hur tillrådligt det är att kombinera militärt försvar och civilmotstånd. Det är emellertid mera fråga om nyanser i en kritisk eller avvaktande hållning än klara ställningstaganden för eller emot kombinationstanken. Litteraturen har oftast betraktat civilmotstånd som ett alternativt försvarssystem, men endast några få författare har på allvar försökt behandla de problem som kan tänkas uppstå under en övergångsfas från militärt försvar till civilmotstånd, den s.k. omrustningsfasen.

Möjligheten av att på något sätt mera permanent kombinera ett militärt försvars vålds- och förstörelsekapacitet med civilmotståndets ickevåldsmetoder har civilmotståndsskribenterna diskuterat i än mindre utsträckning. Vissa forskare har lämnat frågan öppen, exempelvis Gene Sharp, som framför allt pläderar för vidare, fördomsfri forskning på området. Ingen har dock på allvar försökt utveckla hur en sådan modell skulle kunna ta sig ut i praktiken. Adam Roberts' två första arbeten för svenska försvarsmyndigheter är därför ganska ensamma i sitt slag, genom att de utgör ett första steg i den riktningen.

Generellt sett kan man utan vidare säga att civilmotståndslitteraturen varit minst sagt skeptisk inför komplementtanken. Låt oss först följa argumenteringen mot denna och därefter se på några teoretiskt möjliga kombinationer, för att avslutningsvis dra ett antal slutsatser.

1 Argument mot kombinationer

De flesta civilmotståndsforskare är alltså kritiskt inställda till kombinationstanken. (Redogörelsen bygger i detta avsnitt främst på följande litteratur: Gleditsch, u. å.; Hedtjärn, Höglund och Liedén; Kielland; Roberts, -69, s.

313 och -76, s. 50; Sharp, -70, s. 102 och -73, del 3, spec kap. 11; Trautmann, s. 74 f.) Argumentationen kan sammanfattas som följer. Först fem mer allmänna punkter:

1. Kombinationstanken rymmer en uppfattning av försvarsfrågan som tenderar att se den som ett uteslutande tekniskt problem, där önskemålet om ett maximerat antal metodiska valmöjligheter helt dominerar. Frågor om verkningsätt och effekter får stå tillbaka. Försvarsfrågan är *inte bara ett tekniskt spörsmål*. Den omfattar också en rad andra dimensioner av psykologisk, social, ekonomisk och i viss mening även filosofisk art.

2. De båda försvarssystemen – militärt försvar och civilmotstånd – är *ideologiskt oförenliga*. Civilmotstånd bygger på den grundläggande övertygelsen att medel måste överensstämma med målen. Med en omskrivning av den kända formuleringen "Om du vill fred, så förbered dig för krig", kan tesen formuleras ungefär så här: "Vill man leva i fred, skall man ha förmågan att försvara sig med fredliga medel."

Detta är alltså en moralisk huvudprincip – och resonemanget sammanfaller därmed på det hela taget med "positivt ickevåld" (jfr s. 88 och s. 113 ff. ovan) – och den har fått sin kanske mest träffande formulering i Gandhis "Det finns ingen väg till fred. Fred är vägen." Något annorlunda formulerat: Vill man skapa ett "gott" samhälle måste vägen dit gå via "goda" medel. Och det goda samhällets försvarssystem får inte stå i strid med dess grundläggande värderingar.

I ett sammanblandat system hämmas civilmotståndets humana grundinställning och dess ickevåldsliga hållning äventyras, medan militärapparatusens speciella slagkraft (dess kapacitet att utföra våldshandlingar) möjligen kan försvagas under påverkan av civilmotståndets ickevåldsattityd.

3. De båda försvarssystemen är *socialt och psykologiskt oförenliga*. Detta argument är besläktat med det föregående och innebär att de kräver olika sociala förutsättningar och olika typer av sinnelag av de utövande. Genom att ett kombinerat försvarssystem blir mindre entydigt kan en rad osäkerheter uppstå på skilda plan. Alla behöver dock inte vara negativa. En potentiell angripare ogillar säkert alla osäkerhetsmoment, även de som är av mindre materiellt påtagligt slag.

4. De båda försvarssystemen har stora *organisatoriska och strukturella skillnader*. Till exempel består det militära systemet av vertikala orderlinjer och lydnadspikt, disciplinkrav under hot om straff, samt är beroende av en förenklad fiendebild. Civilmotståndet bygger på frivillighet och identifiering med det egna samhället, och ser i angriparmaktens soldater helt vanliga människor, som tvingats in i en olycklig och knappast önskad roll av ockupationssoldat.

Det militära systemet är organisatoriskt tämligen fristående från det övriga samhället och tenderar i vissa historiska och sociala miljöer att bli "en stat i staten", medan civilmotstånd avses bli helt integrerat med det civila samhället.

5. Troligen blir ett kombinerat försvar till och med något *dyrare* än ett

befintligt militärt försvar. Ett av motiven bakom civilmotstånd har ju varit att få ner rustningskostnaderna med det åtföljande argumentet att civilmotstånd skulle bli det billigaste försvarsalternativet. Underförstått skulle så resurser frigöras för mer aktiva konfliktförebyggande internationella insatser.

Så till de två mest utvecklade argumenten, om verkningssätt och effektivitet, vilka naturligt nog hänger nära samman:

6. De båda försvarssystemen *verkar på helt skilda sätt* och med radikalt motsatta mekanismer – deras sätt att angripa motståndarens maktbas är fundamentalt olika. Medan militärt försvar å ena sidan hotar med och använder sin omfattande vålds- och förstörelsekapacitet, är civilmotstånd å andra sidan till sin natur ickehotande för liv och lem.

Civilmotstånd ersätter hot om resp. faktiska fysiska förluster med politisk krigföring – en ideologisk, kulturell, social, politisk och ekonomisk utmattningstaktik, som syftar till att undergräva motståndarlägrets inre sammanhållning och lojalitet för att därmed öka angriparens uppehållskostnader. Civilmotstånd förvägrar, genom olika former av samarbetsvägran och direkta ickevåldsingripanden, en angripares tillgång till de värden och nyttigheter som den angripna nationen besitter, och försöker övertyga om omöjligheten att tvinga befolkningen till lydnad.

Sätten att utöva makt är alltså radikalt annorlunda. Medan militärt försvar vilar på den enklaste av maktuppfattningar, nämligen att makt är en funktion av militär vålds- och tvångskapacitet, bygger civilmotstånd på den mer utvecklade maktuppfattningen att makt har sociala källor och är beroende av folkets aktiva eller passiva samtycke och samarbete.

Civilmotstånd bygger till vissa delar på ganska omfattande personliga kontakter med motsidan medan det militära systemets avskräckning resp. våldsanvändning både förutsätter och får till följd vidgade avstånd mellan potentiella eller faktiska fiender. Den sociala varianten av våldsförsvar (jfr ovan s. 126), guerillakamp, har t.o.m. som princip minsta möjliga kontakt med fiendens styrkor, för att då och då (företrädesvis nattetid) göra överraskande och snabba nålsticksmanövrar mot hans flanker eller andra sårbara punkter och att därefter snabbt dra sig tillbaka. Civilmotstånd liknar dock guerillakamp så till vida att det undviker konfrontationer på de punkter där angriparen är överlägsen (våldskapaciteten) och siktar in sig på hans svaga punkter.

Därtill har det befarats att rent praktiska svårigheter skulle komma att uppstå med samordningen mellan de båda försvarsformerna. Potentiella konflikter kan tänkas uppkomma om gränsdragningar mellan ansvarighetsområden, och tämligen säkert också i strategiska bedömningar av olika konfliktfall.

7. *Civilmotståndets effektivitet och trovärdighet begränsas allvarligt av våldsutövande från den egna sidan.*

I tätbefolkade och centraliserade, teknologiskt och industriellt välutvecklade länder och områden är civilbefolkningen mycket sårbar för modern krigföring och i hög grad utlämnad vid eventuella repressalieåtgärder. Följderna av militära sammandrabbningar är ju därtill inte bara stora mänskliga och materiella förluster. Under och efter militär kamp uppkom-

mer dessutom diskussioner om vem som bär skulden, bitterhet och hämndbegär. I en sådan atmosfär kommer de verkliga konfliktorsakerna och mänskliga hänsyn lätt i skymundan. Civilbefolkningens moral och disciplin kan ta allvarlig skada och därmed försvåra civilmotståndet. Själva nederlagskänslan efter en militär seger för motparten kan bli en svår hämsko om den inte medvetet motverkas.

Försök att direkt åstadkomma missnöje bland ockupantens soldater och övriga funktionärer medelst fraternisering, förklarande av den egna ståndpunkten, åskådliggörande av det lidande som åsamkats av angriparens åtgärder m.m., förefaller inte särskilt meningsfulla i ett sådant läge.

Tveksamheten mot kombinationstanken har här vidare en grund i risken för att det motståndsfolk som engagerar sig i civilmotståndet i dylika fall lätt kan bli "straffade" för andras våldsutövning. Just på grund av sammanblandningen av vålds- och ickevåldsmetoder i försvaret, ökas ockupantens möjligheter för hårda repressalier mot civilmotståndet ganska dramatiskt. Därför är åsikten farlig att man enkelt skulle kunna öka den totala motståndsförmågan genom att kombinera civilmotstånd med reguljär krigföring, väpnad guerillakamp, våldssabotage eller attentat.

I själva verket uppstår ganska snabbt svårigheter för civilmotstånd, om dess deltagare låter sig provoceras till våld. Soldater och poliser som sätts in mot en välorganiserad och disciplinerad ickevåldsaktion anses normalt vara mindre benägna till allvarligt undertryckande, våld och terror, än om de skulle sättas in mot våldssabotörer eller terrorister. Men om ickevåldsaktionen urartar i våld och upplopp, släpper naturligtvis motsidans hämningar per omgående, och utsikterna till framgång minskar drastiskt.

Speciellt väpnad motståndskamp av guerillatyp ger förevändningar för ökat förtryck och kan medföra kraftigt försämrade förhållanden för civilbefolkningen. Soldaten i gemen får nämligen stärkt motivation och kämpar mer uthålligt och effektivt när han själv och kamraterna utsätts för hot till liv och lem. I ett sådant läge kan ockupationssoldaternas politiska beslutsfattare och militärt överordnade lätt misstänkliggöra civilmotståndet och de blir därmed villiga redskap för våld och förtryck.

Därtill torde tredje parts stöd för civilmotståndet bli mindre helhjärtat och även civilmotståndsfronten i sig kan få svårigheter med ickevåldsdisciplinen.

Sist men inte minst hävdas att den eftersträfvade enigheten i motståndskampen kan undergrävas av parallellt bruk av civilmotstånd och väpnad motståndskamp.

Dessa argument startar med en moralisk princip. Tyngdpunkten ligger emellertid, med hjälp av psykologiska, sociala och ekonomiska stödpunkter, på en effektivitetsanalys.

Sammanfattningsvis: En kombination militärt försvar + civilmotstånd skulle försämra eller rent av förstöra civilmotståndets strategiskt fördelaktiga utgångsposition. Våldsanvändning skulle, åtminstone om den fick någon omfattning, allvarligt hämma, neutralisera, eller t.o.m. helt motverka civilmotståndets dynamik (se ovan, s. 121).

Ickevåldsagerandets maktpåverkande och maktförändrande förmåga

skulle sannolikt inskränkas betydligt. Den politiska jiu-jitsu-process som Sharp beskrivit och i vilken ockupantens våld mot civilmotståndet slår tillbaka och undergräver hans egen maktposition, skulle inte komma igång eller helt utebli.

2 Några kombinationsmöjligheter

I den föregående texten har ingen åtskillnad gjorts mellan uttryck som komplement, kombination och blandning. Detta efter exempel från litteraturen, som omväxlande använt dessa termer utan klara gränser, och där i de flesta fall den kritiska analysen genomförts utan angivande av någon särskild typ av kombination.

Låt oss inledningsvis konstatera att teoretiskt kan ett stort antal kombinationsmöjligheter urskiljas, vilket visats av Nils Petter Gleditsch (otryckt uppsats, u.å.), som utgår från Galtungs fyrfältstabell över olika försvarstyper (se ovan, s. 126). Den analysen är dock onödigt detaljerad för syftet här.

Kombinationer mellan militärt försvar och civilmotstånd kan tänkas utifrån en rad olika kriterier, varav tid, geografisk och social anknytning är några. Sådana kombinationer kan få olika effekter och har varierande för- och nackdelar. Detta är följaktligen en frågeställning, som behöver en ordentlig genomlysning inom en framtida forskning och utveckling på området. (Jfr nr 12 i förslagslistan över tänkbara forskningsprojekt s. 193, nedan.)

För att illustrera hur några teoretiskt tänkbara kombinationsmodeller skulle kunna se ut följer här några exempel (jfr t.ex. Kielland s. 51 f., och Hedtjärn, Höglund och Liedén, s. 190):

1. Kriterium "tid":
  - a) Militär reguljär försvarskamp mot militärt angrepp – civilmotstånd om och när en ockupation blir oundviklig.
  - b) Civilmotstånd mot "tillfällig ockupation för begränsad tid" – (hot om) militärt motstånd/guerillakamp om tidsgräns överskrids.
2. Kriterium "geografisk åtskillnad":
  - a) Civilmotstånd i tätbefolkade områden – militär kamp vid militärstrategiskt viktiga platser, såsom hamnar, flygplatser, militära installationer.
  - b) Militärt försvar för vissa "militärt intressanta" områden, t.ex. territorier som bedöms som intressanta för militär genommarsch (som i fallet Sverige: de nordligaste delarna av landet samt sydkusten – civilmotstånd i övriga landsdelar).
3. Kriterium "social anknytning":
  - a) Civilmotstånd i organisationer och förvaltning, arbetsliv och skola – militärt motstånd i form av guerillaangrepp och sabotage av härför specialtränade kommandogrupper.

Låt oss så kort se på två "faktiskt existerande" modeller: "den schweiziska" resp. "den svenska". Detta skulle kunna antyda att de båda länderna "ligger före" när det gäller utveckling av civilmotstånd som komplement, men så är

egentligen inte fallet annat än i mycket begränsad bemärkelse. Ingendera är nämligen på något sätt avancerad mer än i den meningen att civilmotstånd formellt utgör en del av de båda försvarsdoktrinerna. I båda fallen förefaller accepterandet av civilmotstånd som del av försvarsdoktrinen ännu vara mera av en tom deklaration än en planerad och förberedd del av resp. totalförsvar. (Se Epple; Wittig och Epple; Herz, s. 24–27. Jfr också Fischer.)

Den schweiziska modellen är då närmast vad Ulrich Herz har kallat en "horisontell" kombination, där *sociala och geografiska kriterier* avgör vem som skall delta i vilken typ av försvar och var detta främst skall genomföras. Reguljärt militärt försvar, guerillakamp och vissa former av civilmotstånd avses äga rum *samtidigt*. Om och när en militär försvarskamp hotar att bryta samman är det meningen att styrkorna skall dra sig tillbaka till speciellt förberedda och militärt lättförsvrade tillhåll i bergen, varifrån sedan guerillaangrepp kan företas. Kvarvarande befolkning i de mer tätbefolkade dalgångarna och låglänta delar av landet avses primärt bära civilmotståndet.

Den svenska modellen kallar Herz för en "vertikal trestegsmodell", där försvarskampens förlopp *över tiden* är det avgörande kriteriet för när de olika försvarstyperna skall sättas in: Det reguljära militära försvaret försöker stoppa och slå tillbaka invasionsstyrkorna. Om och när detta tvingas att dra sig tillbaka, resp. uttömt sina resurser, tar "det fria kriget" över. (Här kan möjligen vissa former av civilmotstånd komma in.) Om även denna, guerillaliknande, typ av militärt motstånd tvingas upphöra, anses det att civilmotståndet skall ta vid och föra motståndet vidare – dock inte som enda kvarvarande försvarsmetod. Här tänker sig försvarsplanerarna också att väpnade motståndsgrupper skall uppstå och fortsätta något slags guerillamotstånd.

I praktiken saknar som nämnts civilmotståndsdelen av de båda försvarsmodellerna reellt innehåll. Någon avancerad planering, träning eller andra praktiska förberedelser har veterligen ännu inte kommit i gång i någotdera landet, trots att doktrinerna har åtskilliga år på nacken (Herz beskrev dem redan 1969).

Uppenbart tillmäts civilmotståndet ingen självständig eller särskilt betydelsefull roll i någondera modellen. Båda bryter redan per definition mot kritikens ovan refererade punkter och följaktligen har ingendera funnit nåd inför civilmotståndets förespråkare. Till ovannämnda allmänt hållna kritiska punkter kan följande specifika fogas:

I det schweiziska fallet får man lätt intrycket att civilmotståndet förknippas med en i praktiken ganska betydelslös "övrig" totalförsvarskategori för "kvinnor och orkeslösa", eftersom det uttryckligen överlämnas till "dem som inte är lämpade för militärtjänst" (Herz, s. 26).

För den svenska modellen ifrågasätts dels möjligheten av att nöjaktigt träna befolkningen för både militärt försvar, guerillakrig och civil motståndskamp, dels om det är psykologiskt och praktiskt genomförbart att – med någon bibehållen motståndsvilja och -förmåga i tredje steget – kunna växla mellan de tre försvarstyperna.

En svaghet hos hittills berörda kombinationsmodeller är att de så att säga stoppar upp med ockupationsmotståndet. Vad man kan kalla "formen för slutlig befrielse" diskuteras egentligen inte. Gleditsch's ovannämnda analys

innehåller dock ett avsnitt om detta. Han menar att en försvarskamp teoretiskt kan diskuteras i tre faser. Den första, invasionsfasen, blir en kamp om territoriet, där försvaret kan välja militärt försvar eller vissa civilmotståndsmetoder – av Gleditsch betecknade som "ickevåldskrig". Om invasionsfasen efterföljs av en ockupation, blir försvarskampen en kamp om socialt herravälde, och alternativt civilmotstånd (i Gleditsch's terminologi "ickemilitärt försvar") eller väpnat guerillamotstånd. Analysen ger här vid handen att civilmotståndet i praktiken kan bli huvudalternativet.

Den sista fasen – befrielsefasen – är naturligtvis den som är osäkrast att korrekt analysera, men Gleditsch menar att denna återigen mest handlar om territoriell kontroll och troligen inom överskådlig framtid kommer att präglas av militär kamp.

Den sannolika försvarsmodellen blir då militärt försvar – civilmotstånd – militär befrielsekamp, i en avlägsen framtid möjligen ersatt av, i Gleditsch's termer: ickevåldskrig – ickemilitärt försvar – ickevåldskrig. "En annan tänkbar utveckling" skriver han avslutningsvis, "kunde vara att avskrivna territoriella mål och koncentrera sig uteslutande på social kontroll, i vilket fall det ickemilitära försvaret skulle bli huvud- eller t.o.m. den enda försvarsmodellen" (uppsats u.å., s. 6).

Roberts har också berört denna fråga. På en dryg sida i "Civilmotståndets teknik" nyanserar han Gleditsch's uppfattning att befrielsen troligen inom överskådlig framtid kommer att ta sig militära uttryck. Han menar att befrielsen visserligen kan vara militär, men att den lika gärna – p.g.a. civilmotståndets effekter och initiativ – kan ta sig formen av ensidigt tillbakadragande eller tillbakadragande efter förhandlingar. (-76, s. 102).

3 Kritik och slutsatser

3.1 Ett närmande på väg?

Ett försök att skissera civilmotståndstankens utveckling i några få meningar, skulle kunna bli ungefär så här:

Från Gene Sharps sextiotalsartiklar om civilmotstånd som funktionellt substitut för militärt försvar och Adam Roberts' mer försiktigt reflekterande historiskt-pragmatiska hållning, leddes civilmotståndsforskningen via Theodor Eberts och hans kollegors diskussioner om politiska och sociala förutsättningar in i ett läge som på annan plats betecknats som "en återvändsgränd" (Bergfeldt, - 78, s. 1).

Trots att Boserups och Macks bok utkom redan i början av sjuttioalet, började deras viktiga kritik och strategiteoretiska ansats få genomslag (främst via den engelska översättningen av boken) först framemot slutet av decenniet. Den allra senaste utvecklingen tycks bli att den tidigare – med något undantag – ganska kategoriska fasthållningen vid civilmotstånd som ett alternativ nu vänds i en öppenhet för kombinationstanken. Personer som norrmannen Johan Galtung, dansken Jens Thoft och holländaren Alex P. Schmid har alla uttalat sig i den riktningen. (Galtung bl.a. vid föreläsning i Uppsala 1982-09-16; Thoft; Schmid, s. 3.)

Denna nya öppenhet från forskningens sida kan förebåda något av en islossning.

Å andra sidan behöver hittillsvarande tämligen svala uppskattning och låga värdering av civilmotstånd från officiella kretsar i olika länder inte enbart bero på professionellt ointresse och medvetet motarbetande från försvarsplanerarens och -politikerns sida – vilket ibland hävdats från vissa civilmotståndsförespråkarnes sida. Tveksamheten och den avvaktande hållningen har inte varit utan saklig grund:

För det första är civilmotståndstanken i viss mening något nytt i historien. De historiska fallen erbjuder visserligen erfarenhetsmaterial, men detta är ofullständigt och fragmentariskt och härstammar från tillfällen då civilmotstånd kommit till spontan användning på ett improviserat, ibland nästan slumpartat sätt: som ett oförberett sista motståndsförsök i en absolut nödsituation, då kapitulation och passivitet egentligen verkat vara enda utvägen. (Jfr Ebert, -74, s. 140, el. -81:2, s. 92.)

Den nödvändiga sammanställningen och analysen av detta erfarenhetsmaterial har strängt taget bara påbörjats.

För det andra har civilmotstånd inte sällan – med rätt och orätt – förknippats med mer eller mindre öppet deklarerade politiska målsättningar för radikala samhällsförändringar. Detta har medfört att civilmotståndstanken inte tagits seriöst, utan lätt blivit betraktad med misstänksamhet.

För det tredje har det inte lyckats civilmotståndsskribenterna att presentera civilmotståndet på ett tillräckligt konkret sätt. Detta kan nog bara delvis förklaras med hänvisning till bristande resurser.

Vare sig det har något samband eller ej: Folk i allmänhet tror, för det fjärde, helt enkelt inte på ickevåld. Det har varit – och kommer, om ingen avgörande historisk händelse inträffar, även fortsättningsvis att vara – oerhört svårt att övertyga en bred majoritet om civilmotståndets användbarhet som ett fullständigt substitut för militärt försvar. (Jfr Roberts, -72, s. 239.)

För det femte: Även om det fanns en utbredd samstämmighet om att civilmotstånd vore ett bättre försvar än det militära, skulle politikerna inte riskera en hastig övergång. En omrustning skulle av socialpsykologiska och samhällsekonomiska m. fl. skäl behöva planeras väl och ta lång tid i anspråk. (Jfr Gleditsch, uppsats, u.å., s. 2; Kielland, s. 50.)

Accepterande av civilmotstånd som komplettering förefaller därför, sett ur officiell synvinkel, som ett rimligt steg. Även om det ligger en hel del i kritiken ovan mot kombinationstanken kan man inte blunda för de tungt vägande politiska realiteterna. Det är ju nu en gång, som Boserup och Mack påpekat, så att det är politiska överväganden, som sätter gränserna för genomförandet av den teoretiskt sett optimala strategin (se del 1:IV:2, s. 93 ff).

Att det t.v. i stort sett stannat vid ett verbalt inkorporerande är däremot varken ursäktligt eller bra.

Det förefaller emellertid som om forskningens öppenhet för kombinationstanken, parat med t.ex. Schweiz's och Sveriges officiella försvarsdoktriner, kan resultera i viktiga steg på vägen mot en förbättrad och säkrare försvarspolitik – via en ordentlig satsning på både forskning och praktisk utveckling på området.

3.2 En teoretisk bestämning

Om man granskar argumenten mot kombinationstanken finner man att "huvudriktningen" går från civilmotstånd mot militärt försvar, dvs. att det är *civilmotståndet* som förlorar på mesalliansen. Det är *dess* effektivitet, moraliska fördel och den mycket betydelsefulla enigheten, som blir lidande av att samexistera med våldsmetoder, vare det i form av guerillamotstånd eller reguljärt militärt försvar.

Vänder man i stället på riktningen, blir det lättare att genomföra en kombination, nämligen kopplingen ett huvudsakligen militärt försvar med civilmotstånd som just - "komplement". Detta är förvisso långt ifrån en ideallösning ur civilmotståndets synpunkt, då den kraftigt begränsar dess möjligheter, men det är kanske ett steg i rätt riktning. I varje fall torde det kunna leda till att civilmotståndstanken får en bredare spridning och möjlighet att accepteras av större befolkningsskikt. Och det är mer än vad flera årtionden av forskning och opinionsbildning har åstadkommit.

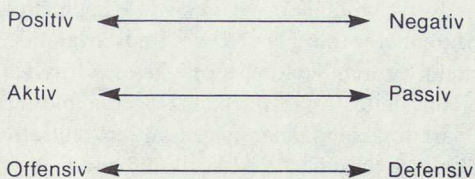
En sådan kombination behöver inte nödvändigtvis innebära att civilmotstånd som totalförsvarskomponent underordnas militära mål eller tilldelas rollen att enbart utgöra ett stöd för militära operationer. Visserligen blir detta troligen civilmotståndets huvudsakliga lott under den militära kampens genomförande - om det över huvud taget kommer att spela någon roll i det läget - men om och när det militära försvaret tvingas ge upp, kan civilmotstånd under vissa omständigheter komma att växa in i en mer betydande funktion. (Jfr Boserup och Mack, kap. IX, spec. s. 163.)

Det följande är naturligtvis en ytterligt teoretisk analys, som först får konkret innehåll i relation till verkliga situationer, men den bör ändå kunna bidra till ökad förståelse av civilmotståndets möjliga roll:

Om vi för en stund återknyter kontakten med Boserups och Macks resonemang om positiva och negativa ickevåldsmetoder (del 1:V:3:1, s. 113 ff.), bör man kunna förmoda att "negativa" metoder blir de naturliga i komplementssammanhang. En övergång till att också inkludera positivare metoder lär stöta på många bakslag och besvikelser, samt ta lång tid. Den kan sannolikt endast ske i en situation då våldet i motståndskampen upphört.

Låt oss nu betrakta metoderna längs en skala, från de mest negativa till de mest positiva, och kombinera denna skala med ytterligare två, som illustrerar aktivitetsgrad, resp. hur offensiv eller defensiv en viss ickevåldsmetod, eller -handling är. (Jfr del 1, s. 86.)

Fig. 7. Metodklassificering

Civilmotståndet och de enskilda handlingar, som bygger upp detta, kan variera längs dessa tre skalor: Fullödigt, rent civilmotstånd täcker hela skalornas längd, medan civilmotstånd som komplement befinner sig på den högra sidan av en tänkt mittlinje. Sålunda går de negativa, passiva, mer defensiva metoderna lättare ihop med militära medel. Vi närmar oss då emellertid det äldre, betydligt mer begränsade begreppet "passivt motstånd", och civilmotståndet har urvattnats på betydliga delar av sitt fulla innehåll.

Resonemanget så långt kan formuleras i satsen: Ju mer våld, desto mindre utrymme för civilmotstånd, och omvänt: ju mindre våld desto större utrymme för civilmotstånd.

3.3 Några empiriska observationer

Med hänvisning till krigshistorien, inte minst Norges egen, menar dåvarande stortingsledamoten Arne Kielland i en bok där han förespråkar kombinationen guerilla plus civilmotstånd, "at ulike situasjoner krev ulike middel" och att man därför bör "bruke ressursane fleksibelt og maksimalt" (s. 51), och med ömsesidig respekt och klar gränsdragning mellan "vapenslagen".

Inte nog med att olika situationer kan kräva olika medel. Olika försvarstyper försvarar dessutom primärt olika saker, påpekar Herbert Kritzer – och alla offerar något:

Ett *militärt försvar* förknippas traditionellt med landet – geografin. Det strävar primärt efter att försvara dess gränser och territoriella integritet. Detta sker emellertid till priset av stora mänskliga och materiella förluster, samt skador på miljön.

Civilmotståndet sätter vår livsstil främst – demokratiska och frihetliga ideal, med risk för en mer eller mindre temporär förlust av territoriell kontroll och vissa förluster i liv och egendom.

Under en försvarskamp av *guerillamodell* sätts allt på spel: liv, ideal, miljö, egendom, territorium, etc., med förhoppningen att så småningom kunna återvinna den nationella friheten – väldigt mycket som går förlorat under en sådan kamp kan aldrig återvinnas.

Genom att helt enkelt ge upp, *kapitulation*, försöker de som väljer den utvägen bevara liv och egendom, medan territorium, politisk kontroll och andra ideal uppges, oftast kanske med förhoppningen att tiden skall verka för deras sak. (Kritzer, s. 35, n. 23.)

Som Kielland indirekt påpekar motsäger flera historiska exempel i någon mån kritiken mot kombinationstanken. Erfarenheter från motståndet mot nazismen visar på fungerande samexistens mellan guerillametoder och kamp utan våld – men där finns också alltför många exempel på hur guerillakampen utlöst urskillningslöst förtryck, terror och gisslanavretningar.

Under efterkrigstiden har vi sett exempel på hur befrielseorganisationer medvetet kombinerat vissa civila kampmetoder med guerillakamp. En del erfarenheter från FN-styrkors fredsbevarande verksamhet kan också tas till intäkt för kombinationsmöjligheter. (Jfr Kielland s. 48 och 50.)

Hela detta mycket intrikata frågekomplex måste dock göras till föremål för vidare forskning innan några säkrare slutsatser kan dras – historien verkar kunna ge argument i båda riktningarna.

3.4 Komplement, men hur?

Adam Roberts kom redan i sin första studie för svenska försvarsmyndigheter till slutsatsen att civilmotstånd "kan visa sig lämpligt som något slags komplement till det nuvarande militära försvaret (-72, s. 204). Vidare konstaterade han att det finns en rad skäl att bevara väpnade styrkor och att "civilmotstånd och militära aktiviteter kan existera sida vid sida på en rad olika sätt, även om det inte är så enkelt att kombinera dem" (s. 232).

Det faktum att det är förenat med stora svårigheter att kombinera civilmotstånd och våld får inte leda till slutsatsen att de måste utesluta varandra. Det finns tvärt emot uppenbara behov "att positivt och i detalj klargöra hur civilmotståndet kan tillämpas på vissa problem" (Roberts, -72, s. 299).

Den avgörande frågan förefaller på nuvarande stadium vara "hur", inte "om": hur kombinationen skall utformas, hur komplementet skall se ut, när, var och hur civilmotstånd skall kunna sättas in.

Otvivelaktigt föreligger en kvalitativ gräns mellan det ickevåldsliga civilmotståndet å ena sidan och de på våld grundade militära medlen å den andra, en artskillnad som aldrig går att bortse ifrån. Civilmotstånd måste därför betraktas som ett oberoende handlingsmönster, *inte* som en del av något slags neutralt "spektrum" av påtryckningsmetoder från de "mjukaste" vädjanden till de "kraftfullaste" våldsamma tvångsåtgärder. (Jfr Roberts' slutsatser i -76, s. 62-72.)

Sålunda har Roberts föreslagit att civilmotstånd skulle kunna bli ett sådant särskilt val för vissa konflikttyper och/eller mot vissa motståndare. (Roberts, -69, s. 313 f.; -72, s. 211-216, jfr också s. 282 f., och s. 286; -76, s. 12.) Det skulle t.ex. kunna vara fallet vid:

- a) total ockupation av en supermakt
- b) anfall av liberal demokratisk stat
- c) ockupation i ekonomiskt exploateringsyfte
- d) motstånd i tätbefolkade och högt utvecklade områden
- e) statskupp
- f) guerillahot
- g) blockad
- h) brott mot internationella överenskommelser om avrustning och/eller alliansfrihet
- i) kärnvapenhot.

Det finns naturligtvis andra tänkbara fall. Tilläggas bör ockupation i politiskt/ideologiskt syfte (vilket i och för sig kan inneslutas i några av de uppräknade fallen).

Frågan är dock om och när man kan avgöra inför vilken konflikttyp man står – fiendens egentliga mål? Vet en angripare det ens alltid själv? Även om målet med en militär attack primärt framstår som militärstrategiskt, kan det naturligtvis med tiden förändras till att politiskt, socialt och ekonomiskt behärska den angripna nationen. Alex P. Schmid har påpekat att det historiskt är mycket ovanligt med militärt angrepp utan ett bakomliggande syfte att ockupera det anfallna landet. Och när det någon gång har hänt, har det varit för att slå ut en militärapparat eller militära installationer, som upplevts som ett hot. (Schmid, s. 2 f.)

Problemet blir genast mer komplicerat då man försöker se civilmotståndet som ett komplement enligt den schweiziska eller svenska modellen.

I den schweiziska modellen hänvisas civilmotståndet synbarligen till en passivare roll, uppbyggd kring de "negativa" metoderna.

I den svenska modellen framstår civilmotståndet mera som "en sista utväg", om och när de militära styrkorna lider nederlag. Det är visserligen sant, som Roberts påpekat, att denna modell kräver "relativt litet nytänkande och få förändringar" (-72, s. 230) i den faktiska försvarspolitiken, men frågan är *hur effektiv* den är. Den avgörande frågan blir nämligen: *Hur knäckt blir det civila samhällets motståndspotential av krigshandlingarna?*

Svaret ligger till stor del i satsen: Ju större förstörelse, dess mindre möjligheter för civilmotståndet.

Å andra sidan kan kanske ett rimligt och balanserat politiskt uppträdande under krig t.o.m. förstärka en fortsatt motståndsvilja:

Det starka betonandet av gällande försvarsdoktrins militära innehåll skapar förväntningar internationellt – och framför allt nationellt. Sådana förväntningar binder i hög grad upp beslutsfattarna till ett militärt agerande vid en akut konflikt. Detta faktum, plus det faktum att även små nationer vid militära invasionsförsök vanligtvis brukar slåss med de militära medel de besitter (jfr Wiberg, -79, s. 134) – och Sverige har åtskilligt, talar för att vi i de allra flesta, om inte alla, fall kommer att möta militär aggression med militära medel.

Det gäller då att genomföra ett militärt försvar med sans och måtta, och att – om situationen trots allt utvecklas militärt ogynnsamt – ett eventuellt politiskt beslut om att motståndet skall fortsätta med andra medel kommer vid psykologiskt "rätt" tidpunkt. Ty det är varken troligt eller praktiskt att "slås till sista man".

Med ett sådant politiskt handlande behöver ingen nederlagskänsla infinna sig. Man bör kunna betrakta den militära kampens upphörande som en taktisk reträtt inom en helhetsstrategi. Den egna militära insatsen bör inom den givna ramen för det första kunna ses som en ärofull kamp, vars offer inte skall ha varit förgäves. För det andra bör den betraktas som en kraftfull markering av en obändig motståndsvilja, samt, för det tredje, som inledningen på en okuvlig försvars- och motståndskamp, vars yttersta syfte är slutlig befrielse. (Hur befrielsen kan tänkas uppnås har kort behandlats ovan under punkt 2 i detta kapitel.)

Det är ovedersägligt att en kombinationsmodell som den svenska till en början kompliceras vid övergången från en våldsam konfrontation till civilmotstånd. Men det torde mest handla om ett psykologiskt problem som åtminstone delvis kan neutraliseras genom praktiska förberedelser och träning. Om nationen är förberedd och har förtroende för sina ledare och sina kampmetoder, bör övergången kunna passera utan allvarigare svårigheter, förutsatt att den inre lojaliteten och enigheten är stark.

Summan av resonemanget blir att den svenska modellen "civilmotstånd som komplement inom totalförsvaret" inte bör vara omöjlig att genomföra. Civilmotståndet erbjuder tvärtom åtskilliga fördelar, främst genom att tillföra ett fortsatt motstånds- och kampmönster om det militära försvaret inte räcker till. Detta gör att en potentiell angripare inte kan räkna med att ens ett nedkämpande av det svenska militära försvaret är tillräckligt för att

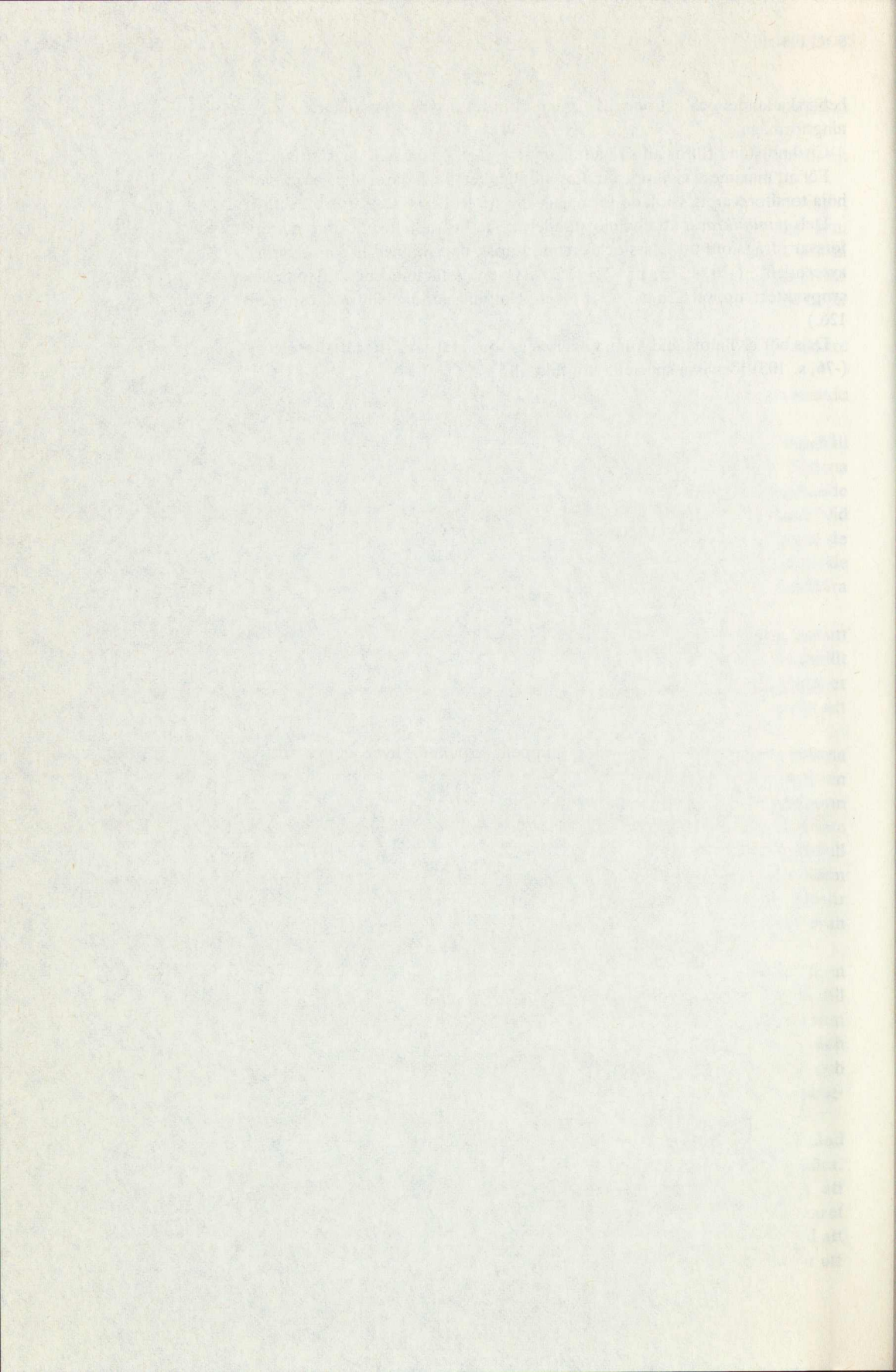
behärska landet och nationen. Därmed får totalförsvaret ytterligare avvärjningsförmåga.

Civilmotstånd tillför alltså både kampförmåga och avhållningseffekt.

För att maximera civilmotståndets möjligheter – och därmed på bästa sätt höja totalförsvarets samlade förmåga – måste Roberts' slutsatser beaktas:

Dels *minimikravet* att civilmotståndet måste "vara helt skilt från militärt försvar i fråga om tid, plats och organisatorisk uppbyggnad liksom i övriga avseenden". (-76, s. 13; jfr -72, s. 229. Överensstämmer med Gleditsch's synpunkter: uppsats, u.å., s. 3., och Galtungs andra slutsats ovan, s. 126.)

Dels bör civilmotstånd kunna övervägas som "ett särskilt valt alternativ" (-76, s. 103) för vissa speciella konfliktfall.

III Sociala förutsättningar

Frågan om i vidaste bemärkelse sociala förutsättningar för civilmotstånd har behandlats på en del håll, framför allt i den tyskspråkiga civilmotståndslitteraturen. Detta är ett område som kräver en betydligt mer omfattande analys än vad som är möjligt inom ramen för detta arbete. Här kommer frågeställningen därför mera att antydast med en preliminär uppställning av ett antal faktorer, som bör ingå i en utvecklad analys.

Den schweiziske pedagogen Hans-Georg Wittig har på ett mycket allmänt plan, men samtidigt åskådligt och träffande, analyserat vad han menar vara "de nödvändiga förutsättningarna för civilmotstånd". (-77.) Han urskiljer därvid två huvudtyper av förutsättningar: sociala och personliga. De sociala förutsättningarna kan beskrivas som led i en (ständig) demokratiseringsprocess, medan de personliga förutsättningarna har att göra med formandet av en social personlighet, en slags "socialisationsprocess"⁹⁹.

Om vi först tittar på de attribut som Wittig tillmäter den sociala personlighetstypen finner vi: civilkurage och moraliskt mod, solidaritet och självdisciplin inom den egna sociala gruppen, respekt för livet och solidaritet med mänskligheten (alla människor), samt villighet och förmåga att försvara det egna samhället med civilmotstånd.

En sådan personlighetstyp framstår onekligen som en "idealtyp". Verkliga personlighetstyper formas i hög grad i växelspelet med sin omgivande miljö, dvs. samhället runtomkring. I den mån detta tillmötesgår allmänna krav som social rättvisa, deltagande och decentralisering, bör det underlätta utvecklandet av en sådan personlighetstyp – och användande av civilmotstånd.

Underförstått i Wittigs analys ligger att civilmotstånd här kan vara både orsak och verkan: att det både kan påverka demokratiserings- och socialisationsprocessen och bli en följd av dessa.

Civilmotstånd förutsätter emellertid inte något slags idealsamhälle, men det torde tveklöst underlättas av de två generella tillstånd, som Wittig anger: en hög grad av demokrati, och en "social" personlighetstyp, som är självmedveten men inte själv tillräcklig, frigjord och icke-auktoritär men inte osolidarisk.

I relation till dessa båda huvudpunkter kan en rad andra faktorer föras in och analyseras, t.ex. psykologiska, etniska, kulturella, historiska, politiska, organisatoriska, materiella. Dessa faktorer och deras karakteristika utesluter inte alltid varandra, utan går på olika sätt in i varandra, vilket inte bara behöver bero på brister i samhällsanalysen, utan också torde kunna tolkas som ett gott kännetecken på ett pluralistiskt samhälle.

Ett annat sätt att försöka kartlägga och diskutera sociala förutsättningar för civilmotstånd har sitt ursprung i en uppsats av April Carter. Hon resonerar nämligen utifrån ett antal stick- eller nyckelord, som homogenitet, politisk erfarenhet, decentralisering, m.fl. (Carter, -69.)

Det är knappast ett metodiskt mer tillfredsställande sätt, snarare än mindre exakt, vilket understryker materians komplexitet. Det är dock användbart för att inledningsvis illustrera vad vi är ute efter. Man kan formulera det i tesen: Ju mer homogent, decentraliserat och pluralistiskt ett samhälle är, och ju högre grad av deltagande, nationell självmedvetenhet, och samlad social erfarenhet där finns, samt ju högre legitimitet det politiska systemet åtnjuter, desto större möjligheter för civilmotstånd.

För att något kommentera dessa nyckeltermar:

Homogenitet handlar om avsaknad av intensivt upplevda etniska, religiösa och klasskillnader, om samhörighet och likhet i normer och värderingar, om jämlikhet och social rättvisa, men även om tolerans och ömsesidig respekt. Kort sagt om nationell enhet och solidaritet, som inte behöver (eller ens skall) vara absolut, utan som kan (tillfälligt) förstärkas i förhållande till en (potentiell) angripare.

Decentralisering handlar primärt om organisatorisk, politisk och ekonomisk decentralisering, men också "i hjärnan på folk", dvs. personlig initiativkraft.

Pluralism: mångfald i samhällslivet i vid bemärkelse: t.ex. i organisationslivet: folkrörelser och andra ideella organisationer, fackföreningar och yrkessammanslutningar, studie- och bildningsförbund, religiösa organisationer m.m.

Deltagande gäller t.ex. organisationers uppbyggnad och demokratiska livaktighet, samt i största allmänhet livaktiga medborgare.

Nationell självmedvetenhet i framför allt kulturellt och historiskt avseende, men absolut utan inslag av nationell chauvinism.

Social erfarenhet handlar om den allmänna kunskapsnivån och om organisations-, ledar- och improvisationsförmåga.

Politisk legitimitet: att det politiska systemet har starkt folkligt stöd av en politiskt medveten och aktiv befolkning, som bevarar, omhuldar och förstärker demokratiska traditioner, och som därmed också uppnår demokratisk erfarenhet och skicklighet. Hit hör även att det juridiska systemet fungerar opartiskt och efter landets lagar och erkänd praxis.

Om vi slutligen överför det teoretiska resonemanget på den svenska verkligheten, kan vi konstatera att Sverige är ett – internationellt sett – socialt, politiskt, organisatoriskt och teknisk/industriellt avancerat land, som har hög utbildningsnivå och få interna konflikter av allvarlig art. Dessutom brukar landet tillgodoräknas ett gott internationellt anseende, som delvis beror på ett enträget arbete på internationellt plan för fred och nedrustning.

Adam Roberts kom i sin första studie för svenska försvarsmyndigheter till slutsatsen att ett

"skäl för Sverige att utnyttja civilmotstånd skulle vara att nationens styrka, såväl internt som internationellt, utgörs av dess grundläggande homogenitet och enighet." (-72, s. 209.)

Håkan Wiberg utvecklade denna konklusion genom att fastslå att Sverige

”har ovanligt goda förutsättningar för effektivt civilmotstånd: ett folk med nästan inga nationalitets-, religions- eller språkklyftor, med jämförelsevis begränsade klassklyftor, med en gammal nationell samhörighet och identitet, med en stark tradition av folkrörelser och demokrati.” (-79, s. 137,)

Ett reellt införande av civilmotstånd som komplement inom svenskt totalförsvar kan inte – åtminstone inte för överskådlig tid – betraktas som ett nedrustningsinitiativ, en uppfattning som då och då framskymtat i litteraturen. Det handlar ju tvärtom om att förstärka totalförsvaret.

Ett sådant beslut lär dock väcka visst internationellt intresse. Fortsatt arbete på området kommer säkert att följas med uppmärksamhet, inte minst bland de andra europeiska nationer, som också tidigare riktat en del uppmärksamhet mot civilmotståndstanken. Det kan eventuellt också finnas möjligheter till framtida samarbete med några av dem.

IV Några tankar om förhållandet civilmotstånd – internationell rätt

Theodor Ebert skriver om den internationella rätten att den "i allmänhet utgår ifrån att krig är väpnade konflikter och att fysisk ockupation är synonym med utövandet av auktoritet" (-69, s. 264). Och Johan Galtung konstaterar i sin uppsats om de två försvarsbegreppen (jfr del 1:VII) att den internationella rätten är knuten till det territoriella försvarsbegreppet (-76 b, s. 335, 338).

En hastig slutsats skulle då bli att folkrätten inte är relevant för civilmotstånd, dvs. att civilmotstånd hittills har varit en av folkrättsstiftare negligerad typ av agerande i internationella konflikter.

En sådan slutsats är inte helt utan grund. Det förekommer allmänt sett alltid en viss motsättning mellan samhällslagar och den verklighet de är avsedda att reglera. Denna motsättning kan enklast beskrivas i ett ord: eftersläpning. De lagar som efter hand stiftas kodifierar en samhällsutveckling, som praktiskt taget alltid ligger några steg före.

I fallet internationell rätt är glappet mellan samhällsutvecklingen och dess kodifierande av lättförklarliga skäl mycket betydande.

Roberts har angivit fyra skäl till att de internationella konventioner, som utgör en viktig bit av folkrätten, inte direkt behandlat civilmotstånd (varav det andra något tangerar det ovan anförda: Det handlar ju också om *vem* som skrivit lagarna):

1. Föreställningen att invånarna i ockuperade områden skulle delta i civilmotstånd kunde verka utmanande för synen på den civile som en person som inte är direkt inblandad i en konflikt. Det är en respektabel uppfattning som var allmän i det förflutna och påverkade försöken att kodifiera internationell rätt.
2. Stater och organisationer som deltog i utformningen av de konventioner som hade med ockupationer att göra betraktade inte alltid civilmotstånd i allmänhet som särskilt viktigt.
3. Även om de verkligen bedömde civilmotstånd som viktigt kunde det inte alltid vara så lätt att se hur konventionerna skulle ändras för att ta hänsyn därtill.
4. I frågan om civilmotstånd, liksom beträffande motstånd i allmänhet, har olika stater olika och kanske oförenliga intressen."(Roberts, -81, s. 160 f.)

På annan plats har Roberts vidare konstaterat att

"civilmotståndet, i lika hög grad som den tekniska utvecklingen och gerillamotståndet, gjort att man måste ifrågasätta värdet av de juridiska kategorier som fastställts i en förgången tid." (-72, s. 255.)

Om vi försöker summera resonemanget så långt i ett påstående, kan man kanske drista sig till följande: Civilmotståndet kan troligen inte blint följa den internationella rätten, eftersom denna är utformad efter väpnat krigs krav och förutsättningar, och eftersom civilmotståndet bygger på delvis helt andra förutsättningar.

Till civilmotståndets grundprinciper hör att det skall vara initiativtagande, inte undfallande eller lydigt mot regler, företeelser eller handlingar som upplevs som felaktiga eller kränkande. Till civilmotståndets arsenal hör vidare bl.a. massiv civil olydnad inkl. symboliska eller faktiska lagbrott – detta som medel i kampen mot t.ex. orättfärdiga eller godtyckliga lagar och förordningar.

Den underliggande frågan blir här: Skall den framväxande kamp- och motståndstrategin civilmotstånd anpassa sig till en folkrätt, som dessvärre släpar åtskilligt efter samhällsutvecklingen, eller tvärtom?

Civilmotståndets initiativtagande bör även prägla Sveriges handlande i sammanhanget. Trots att det naturligtvis är en process på lång sikt, bör den svenska regeringen – gärna i samverkan med andra intresserade regeringar – ta internationella initiativ för att på olika sätt föra in civilmotståndet i folkrätten. Detta är helt klart en punkt, som kräver synnerligen omsorgsfulla förberedelser; Roberts' kortfattade anmärkningar i frågan om ändringar i folkrätten i en bilaga till hans första arbete för svenska försvarsmyndigheter (-72, s. 262 ff.) kan endast tjäna som en av flera utgångspunkter.

En av de viktigaste slutsatserna i Roberts' ovan citerade stora arbete i ämnet, är att civilmotstånd *inte står i strid med* internationell rätt (-81, s. 103, 162, 179). Han konstaterar att vissa artiklar i de aktuella konventionerna har ett indirekt samband med civilmotstånd. Genom att "fastställa vissa regler som ockupanten måste iaktta... ger konventionerna ett positivt lagligt stöd för motstånd, inkl. civilmotstånd, mot en ockupant som överträder dessa regler. Historiskt har också improviserat civilmotstånd, som Roberts noterar (s. 181), ofta varit riktat just mot sådana överträdelser.

Att svenska regeringar i olika sammanhang understrukt att motstånd skall bedrivas enligt folkrättens lagar, kan alltså ingalunda tas till intäkt för att civilmotstånd ej skulle kunna bedrivas.

Å andra sidan så är civilmotståndet "inte heller direkt eller uttryckligen sanktionerat av internationell rätt" (Roberts, -81, s. 179). En hel rad med svårartade praktiska och juridiska problem kan följa i spåren av dess användande.

Folkrätten måste givetvis följas, i princip och så långt som möjligt. Men här döljer sig samtidigt ett dilemma: Vad är viktigast, att till alla delar leva upp till folkrätten eller att göra civilmotstånd mot en ockupation?

Både Ebert och Roberts har understrukt vikten av att etablera en god nationell legal grund för civilmotståndet (Ebert, -69, s. 264; Roberts, -81, s. 181 f.). Härefter ligger ännu ett konkret förslag, nämligen att utreda frågan om och hur nationell lagstiftning kan komplettera och/eller ersätta folkrättsliga bestämmelser, eller avsaknad av sådana bestämmelser, för att förstärka det legala fundamentet för civilmotstånd.

Avslutningsvis: det folkrättsliga läget för civilmotstånd är egentligen varken bra eller dåligt. Om dess utövare följer civilmotståndets principer och

gör en intelligent avvägning både i förhållande till folkrättsliga regler och till ockupantens uppträdande torde folkrätten inte behöva vålla alltför allvarliga bekymmer. En mycket viktig förutsättning är dock att civilmotstånd och väpnat motstånd måste skiljas åt.

V Slutsatser och förslag

1 Inledning

Det finns åtminstone fem omständigheter som indikerar behovet av civilmotstånd. Dessa påvisar därvid också ett samhällsintresse och talar därmed *både* för en satsning på vidare forskning och utveckling på området, *och* för inledande planering och träning för civilmotstånd.

Den första – och ursprungliga – är helt enkelt det faktum att civilmotstånd har använts historiskt, i ett stort antal fall av olika karaktär och i skilda kulturer. Ibland har det varit frikopplat från våld, ibland har det följt efter misslyckade våldshandlingar, någon gång har det åtföljts av våldsamheter i frustration, från och till har det även förekommit parallellt med samtida våldsaktiviteter.

Med visst fog kan det hävdas att civila, ickevåldsliga kampmetoder fått ökad aktualitet under årtiondena efter andra världskriget, dels som en reaktion på erfarenheterna under och efter denna världsomfattande konflikt, dels som en följd av allt fler människors insikt om de militära medlens alltmer förödande potential.¹⁰ Detta har bl.a. kanaliserats i en rad fredsorganisationer, av vilka de flesta visat praktiskt och/eller teoretiskt intresse för ickevåldsagerande och civilmotstånd – en andra omständighet som talar för behovet av civilmotstånd.

En tredje omständighet som talar för praktisk och teoretisk utveckling av civilmotstånd är att försvarsplanering sällan sträcker sig bortom den militära kampfasen. Frågan om vad som händer efteråt, t.ex. om ett militärt försvar misslyckas och en ockupationssituation uppstår, verkar i allmänhet vara mycket dåligt genomlyst. (Jfr Roberts, -69, s. 312.)

Den fjärde omständigheten är att civilmotståndstanken erhållit visst politiskt erkännande. Detta avspeglas i ett antal parlamentariska eller andra officiella eller halvofficiella utredningar i ett antal europeiska småstater. Några politiska partier har tagit direkt ställning för civilmotstånd.¹¹

Den femte omständigheten som indikerar behovet av civilmotstånd är den inledande forskningsverksamhet, som sökt spåra, kartlägga och systematisera ickevåldsagerande och civilmotstånd som social företeelse.

2 I stället för en sammanfattning

Civilmotstånd har vid åtskilliga tillfällen och i olika situationer under historiens lopp använts som en sista utväg – *spontant civilmotstånd* – utan

föregående planering eller förberedelser. Sådana fall kan med viss försiktighet studeras som "primitiva prototyper" för utveckling av en *medveten civilmotståndspolitik*.

Grundidén med en sådan är att ett lands befolkning i självförsvar mot eventuella ockupationsförsök skall kunna tillgripa förberedda åtgärder utan våld, som protester, samarbetsvägran och utbrett, modigt motstånd, olydnad och trots.

Civilmotstånd är inte liktydigt med pacifism, än mindre med passivitet eller undfallenhet. Dess förespråkare erkänner och respekterar människors legitima försvarsbehov, men anvisar alternativa, ickevåldsliga medel med hänvisning till militära medels ofta alltför omfattande och negativa sidoeffekter.

Även om frågan lämnats öppen av flera av de framträdande forskarna på området har civilmotståndslitteraturen på det hela taget betraktat civilmotstånd som ett alternativt förslag till militärt försvar. (Del 1, kap. I och II.)

Den bakomliggande maktteorin hävdar att makt inte uteslutande eller ens huvudsakligen är en funktion av militär våldskapacitet utan är resultatet av en rad samverkande sociala faktorer, som till syvende och sist beror på de många människornas samarbete, lydnad och underkastelse. Motvåld stärker oftast – och i varje fall inledningsvis – makthavarnas ställning och ger en ursäkt för deras fortsatta förtryck. Icke våldskampens protester, samarbetsvägran och allmänna trots undergräver i stället maktpositionen genom att förvägra makthavarna kontrollen över maktens källor. Fortsatt förtryck mot en uthållig och väldisciplinerad ickevåldskamp kan resultera i fall på eget grepp – "politisk jiu-jitsu". (Del 1, kap. III och VI.)

En analys av civilmotstånd i förhållande till klassisk strategisk teori ger vid handen att civilmotstånd strategiskt sett står på en solid grund och är uppbyggt så att en eventuell ockupant ges små möjligheter att använda militära maktmedel. Civilmotståndet tär samtidigt på dennes stridsmoral genom en ideologisk motoffensiv med politiska, kulturella, sociala, m.fl. vapen. (Del 1, kap. IV.)

Civilmotståndets valmöjligheter när det gäller specifika motståndsåtgärder är tämligen omfångsrikt. Hela det omfattande avsnittet om metoder (del 1, kap. V) visar på ett rikt, dynamiskt och nära nog obegränsat urval av möjliga motståndsmetoder.

Begränsningen för valet av metoder ligger sedan i de politiska, strategiska, sociala, ekonomiska och kulturella ramar som omger varje historisk situation i vilken motstånd skall övervägas. Sådana faktorer är relativt svåra att påverka. Samtidigt är det här – i den faktiska motståndssituationen – som civilmotståndets ledning, uppfinningsförmåga och uthållighet sätts på prov.

Lättare att påverka, och därmed att förbättra, är de organisatoriska och kunskapsmässiga förutsättningarna för civilmotstånd. Organisationsavsnittet (del 1, kap. IX) ger en del infallsvinklar och konkreta, utvecklingsbara förslag för en framtida förstärkning av den civila motståndspotential, som länder av Sveriges karaktär i hög grad besitter.

Civilmotståndets främsta styrka ligger, så vitt det i nuvarande kunskapsläge går att bedöma, i kamp mot den typ av ockupation, där syftet är att

dominera den angripna nationen i politiskt, kulturellt, socialt och/eller ekonomiskt hänseende. (Del 1, kap. VII).

Till det som mest ifrågasatts av militärt orienterade kritiker hör civilmotståndets angreppsförebyggande förmåga. Redogörelsen om denna aspekt (del 1, kap. VIII) torde dock visa på vissa utvecklingsmöjligheter för den händelse att civilmotstånd efter hand kommer att få en verklig roll i svensk (och/eller något annat lands) försvarspolitik.

3 Argument för komplementtanken

Civilmotståndets förespråkare har inte sällan utpekat Sverige som ett potentiellt föregångsland när det gäller införande av civilmotstånd. Detta inte uteslutande med allmänna hänvisningar till att Sverige anses vara en föregångsnation på många plan: tekniskt och socialt högt utvecklat, demokratiskt stabilt, alliansfritt, och med en internationellt sett god status. Som ett mera precist argument torde man kunna uppfatta Adam Roberts' yttrande: "Sveriges intressen och förbindelser i internationell politik är begränsade till antal och omfattning och lätta att definiera." (Roberts, -72, s. 18.) Han konstaterar också att "Sverige skulle möjligen kunna bli ett intressant försöksfält för att visa om det kan finnas någon uppgift för icke militära motståndformer, som ett led i en i förväg organiserad försvarspolitik." (Roberts, -72, s. 9.)

Också Gene Sharp har med stort intresse följt utvecklingen här i landet och bl.a. översatt till engelska kommittédirektiv 1980:90, dvs. Motståndsutredningens direktiv, samt tillfogat en kort, orienterande inledning. Under 1970-talet besökte han Sverige två gånger för att ge föreläsningar och delta i seminarier och konferenser.

Samtidigt har man nödgats konstatera att civilmotstånd inte kan uppfylla alla de mål som svensk säkerhets- och försvarspolitik uppställer, eller i varje fall skulle ha stora svårigheter att göra detta. Roberts har sålunda "med en viss tvekan" formulerat sin slutsats i den första studien för svenska försvarsmyndigheter i meningen: "Men det är klart att civilmotstånd inte kan erbjuda ett fullständigt alternativ till alla delar av svensk försvarspolitik." (Roberts, -72, s. 236.)

Dåvarande försvarsministern Sven Andersson uttalade vid en civilmotståndskonferens i Uppsala den 25 augusti 1972 vad som sedan kommit att bli den officiella inställningen i frågan: Han sade bl.a.:

"det finns skäl som talar för civilmotstånd i det svenska försvaret om vårt land eller någon del av det skulle bli ockuperat.

Men det är, å andra sidan, också klart att ett försvar baserat enbart på civilmotstånd inte kommer att avskräcka en aggressiv militärmakt... Civilmotstånd skulle kunna vara ett komplement snarare än ett alternativ till det traditionella militära försvaret.

... om vårt militära försvar inte lyckas avskräcka från invasion, och om vi inte kan hindra att vårt land eller någon del därav ockuperas av en fientlig armé - då kan det finnas skäl för civilmotstånd."

De tre senaste försvarsutredningarna har också uttalat sig i ämnet. De har alla ansett att civilmotstånd ej kan utgöra ett alternativ till militärt försvar, men har accepterat komplementtanken.

Direktiven till Motståndsutredningen slutligen hänvisar till de sistnämnda och talar om "motstånd då organiserat militärt motstånd inte längre kan genomföras" och om "icke-militärt motstånd som komplement till övriga totalförsvarsåtgärder".

Denna uppfattning torde utan tvekan också motsvara den allmänna meningen bland befolkningen i landet.

Dessa förhållanden ställer nu både principiella civilmotståndsfrågor och andra, som utifrån mer pragmatiska utgångspunkter anser att idén bör allvarligt prövas inför ett dilemma: Antingen att hålla fast vid och propagera vidare för en renodlad alternativmodell, som kanske upplevs som mer konsekvent och tillfredsställande, men som samtidigt förefaller att – åtminstone tillfälligt – ha kört fast, både intellektuellt och politiskt. Eller att acceptera komplementtanken – med ty åtföljande svårigheter och kompromisser – för att därmed kunna hoppas på en ny utveckling på området, i form av forskning och utveckling, demokratisk debatt, studier och nytänkande.

Valet är ingalunda självklart.

Det finns emellertid goda skäl för att utveckla komplementtanken. Här följer nio argument som talar för ett sådant ställningstagande:

1. "Demokratiargumentet"

Respekten för det demokratiska beslutsfattandet kräver en anpassning från alternativförespråkarnas sida. Lyckas man inte vinna gehör i det fria opinionsbildande arbetet, bör man i denna fråga inte bara kunna acceptera den gradvisa förändring som så ofta är ett kännetecken på en god demokrati, utan också visa tolerans och kompromissvilja – betydelsefulla egenskaper när det gäller lösandet av svåra politiska problem.

Alternativförespråkarna borde kunna bidra positivt till ett demokratiskt förankrat införande av civilmotstånd som komplement. På så sätt torde de egna synpunkterna kunna få visst gehör.

När allt kommer omkring får civilmotstånd här inte ses som ett mål i sig, utan som ett medel att uppnå större nationell säkerhet.

2. "Kontinuitetsargumentet"

Till nyss framförda resonemang kan fogas att ett sådant handlande kan sägas följa kontinuitetsprincipen. Behovet av kontinuitet i samband med förändringar i försvarsorganisationen har även betonats av Roberts (se Roberts, -69, s. 324).

Också i relation till hur vårt försvarspolitiska agerande påverkar de internationella förhållandena i vår omvärld bör behovet av kontinuitet beaktas.

3. "Realismargumentet"

Civilmotstånd som förberedd försvarspolitik är ju en oprövad modell. Med tanke på försvarsfrågans vikt och politiskt, socialt och psykologiskt stora känslighet är det inte realistiskt att tro att civilmotstånd kan komma att accepteras som alternativ inom överskådlig framtid. Det innebär i sin tur att ett envist fasthållande vid alternativtanken sannolikt för mycket lång tid förvisar civilmotstånd till kategorin "ouppnåeliga utopier".

4. "Utvecklingsargumentet"

Vänder man på föregående argument är det å andra sidan lätt att inse att utveckling av komplementtanken medför en chans att få civilmotståndsbegreppet som helhet vidare känt, seriöst diskuterat, utforskat och genomlyst – vilket allt är nödvändiga villkor för att civilmotståndspolitiken skall kunna uppnå större erkännande.

5. "Demokrati i försvaret"

Totalförsvaret är hela folkets angelägenhet: Det finns inom totalförsvaret en demokratisk ambition, vilken även civilmotståndsförespråkare bör ta fasta på och utveckla. Den svenska demokratiska traditionen måste ses som en styrka för både militära och civila delar av totalförsvaret. Ett införande av civilmotstånd skulle vara en del av en allmän demokratiseringsprocess och öka delaktigheten för folkmajoriteten också i försvarsfrågor.

6. "Likhetsargumentet"

Det finns en betydande parallell mellan det svenska totalförsvaret och civilmotståndstanken, så till vida att bådas inriktning är klart defensiv. Det vill säga att det finns ringa resp. ingen anfallspotential för attack eller vedergällning mot andra stater.

Den bild den officiella säkerhets- och försvarspolitiska linjen söker förmedla och vinna respekt för i omvärlden är härvidlag entydig. Den svenska krigsmaktens vapenanskaffning och övningar är avsedd att indikera för omvärlden att dess syfte är defensivt.

Det är inte omöjligt att denna defensiva, icke utåt hotande inriktning, något skulle kunna förstärkas. Civilmotstånd som komplement torde kunna bidra till detta. För att ytterligare markera det svenska totalförsvarets defensiva karaktär torde det inte heller vara omöjligt att argumentera för att de grundläggande principer som behandlats ovan (kap. IX:1 och 3) skulle kunna bli vägledande för hela totalförsvaret – naturligtvis i något modifierad version.

En annan parallell är att åtskilliga funktioner inom det nuvarande totalförsvaret ryms även inom ett tänkt civilmotstånd åtgärdsramar, t.ex. befolkningskydd, ekonomiskt och psykologiskt försvar.

7. "Förstärkningsargumentet"

Frågan om nationell säkerhet är komplicerad. Säkerheten har en sammansatt karaktär så till vida att den kan utsättas för flera typer av hot.

Militärt försvar och civilmotstånd kan sägas sträva efter att avvärja anfall och ockupation för skilda syften: verka angreppsförebyggande mot olika typer av angrepp. Därav bör följa att införande av civilmotstånd som komplement skulle förstärka totalförsvarets sammantagna angreppsförebyggande förmåga.

Den holländske civilmotståndsforskaren Alex P. Schmid har i sammanhanget framfört det argumentet att om civilmotstånd betraktas som ett komplement till militärt försvar "är avskräckningsproblemet inte avgörande". Han anser det möjligt "att ett samhälle skulle kunna välja något slags militärt system för avskräckning och civilmotstånd för socialt försvar". (Schmid, -80, s. 3.)

8. "Civilmotstånd klarar inte allt"

I linje med närmast föregående argument ligger argumentet att civilmotstånd inte kan klara alla de mål som uppställts för totalförsvaret. Att som vissa debattörer ifrågasätta vissa mål eller rangordningen mellan målen (diskussionen om försvaret av territoriet eller av sociala värden) leder knappast någon vart i nuvarande läge. Territorium är trots allt en viktig (om än inte en absolut) förutsättning för en nations liv och välbefinnande. Geografin, landet, miljön spelar ju också en väsentlig roll för svenskarnas sätt att leva.

9. "Militärt försvar klarar inte allt"

Civilmotstånd erbjuder – om inte annat – en möjlighet "om och när allt annat misslyckats". Civilmotstånd kan alltså komma att utgöra "ännu en motståndslinje".

Svensk försvarsplanering försöker ju i första hand avhålla från angrepp. Om detta

misslyckas inträder det militära försvaret. Om detta misslyckas..., ja: vad om vi blir ockuperade? Frågan har ställts av Håkan Wiberg och han menar att svaret i stort sett är en "vit fläck i svenskt säkerhetspolitiskt agerande". Vi måste, menar han, "också kallt räkna med att det militära försvaret kan misslyckas och att vi blir ockuperade – och här tycks vår säkerhetspolitik brista både i logik och i planering på ett ansvarslöst sätt. Vad vi får veta är i stort sett att Sveriges lagar skall åtlydas även under ockupation och att motstånd skall fortsättas i varje läge, inklusive det s.k. fria kriget. Detta måste vara ogenomtänkt." (Wiberg, -79, s. 137.)

4 Civilmotståndets målsättning

Här följer ett försök att ringa in målsättningen för ett civilmotstånd som är en del av svenskt totalförsvaret. Utgångspunkten blir naturligt nog Motståndsutredningen direktiv. I dessa konstateras inledningsvis:

"Diskussioner om svenskt civilmotstånd måste utgå från våra säkerhetspolitiska mål att bevara vår fred, frihet och demokratiska livsform.", samt att totalförsvaret "bl. a. har uppgiften att avhålla från angrepp mot Sverige."

Mer specifikt fastslås att:

"Motståndsvksamheten skall ge klart uttryck för vår vilja att bevara eller återfå frihet och oberoende och att i alla lägen fortsätta motståndet mot angrifaren."

Går man tillbaka till 1978 års försvarskommittés första betänkande (SOU 1979:42) sägs det i kapitel 10.2, s. 134, att det är viktigt

"...att med olika medel upprätthålla befolkningens motståndsvilja och tro på en framtid i fred och frihet. Motståndet skulle kunna inriktas på att göra det svårare för ockupationsmakten att utnyttja vårt land för sina syften, begränsa hans påverkan på våra samhällsfunktioner, verka för landets befrielse och sist men inte minst verka för nationell sammanhållning i ett läge då det organiserade militära motståndet upphört."

Inom Motståndsutredningen har det dessutom utkrystalliserats ytterligare några målsättningsformuleringar, förutom de, som finns i ovan citerade dokument. Den första: "att höja totalförsvarets fredsbevarande förmåga" till vilken lagts synonyma formuleringar som "att lyfta ribban något" och "att höja tröskeln". Denna första punkt handlar alltså om att förstärka totalförsvarets avhållande effekt. Den andra är mera generell och kanske något vagare: "att stärka nationens överlevnadsförmåga". Den tredje och sista kan formuleras så här: "att ge civilbefolkningen motståndsmöjligheter".

Sammanfattningsvis får vi följande målsättning för civilmotstånd som komplement inom svenskt totalförsvaret:

- I. Säkerhetspolitiskt mål: Att bevara vår fred, frihet och demokratiska livsform.
- II. Försvarspolitiska mål (här urskiljs två övergripande mål, det senare med en rad något mer precisa mål):

1. Att höja totalförsvarets fredsbevarande förmåga.
2. Att stärka nationens överlevnadsförmåga.
  - a) Att ge uttryck för vårt folks vilja att bevara våra traditionella friheter och rättigheter.
  - b) Att minska ockupantens möjlighet att vinna några fördelar av ockupationen.
  - c) Att bidra till att bevara den nationella sammanhållningen (stärkande av identiteten, kulturellt, etniskt, socialt och psykologiskt).
  - d) Att ge civilbefolkningen motståndsmöjligheter.
  - e) Att i alla lägen fortsätta motståndet.
  - f) Att medverka till att återvinna friheten.

5 Civilmotstånd – när och hur?

I direktiven till Motståndsutredningen ställs frågan i vilka situationer civilmotstånd kan tänkas verka. Av hittillsvarande forskning kan man sluta sig till att civilmotstånd tenderar att ha sin största kraft och förmåga som ockupationsförsvar av sociala värden i bred bemärkelse.

Det följande är visserligen en truism, men förtjänar icke desto mindre att framhåvas: Det är mycket svårt att förutsäga hur dylika situationer kan komma att se ut. Därför bör planeringen vara så allmän som möjligt för att, i varje givet fall, kunna anpassas till de specifika förutsättningar, som då råder. Ju färre bindningar, desto större flexibilitet.

De förslag och anvisningar, som kan ges för direkt civil motståndskamp, måste därför hållas på en ganska generell nivå. Vissa principer kan anges, metoder kan radas upp, olika lägen kan analyseras, *men* det praktiska handlandet i en faktisk situation måste till syvende och sist dock avgöras av de då inblandade utifrån de speciella förutsättningar, möjligheter och begränsningar som situationen erbjuder. Är civilmotståndspolitiken förberedd, planerad och övad torde den kunna sättas in både snabbare och effektivare, och med relativt sett mindre risker.

Civilmotståndets potential kan inte fastställas teoretiskt (liksom för övrigt fallet är för varje annan försvarsmodell), utan måste uppskattas och utvärderas med hjälp av historisk och samhällsvetenskaplig forskning, omvärlds- och framtidsstudier inkl. studier av teknisk utveckling och förändringar, samt i demokratiska rådslag och debatter.

Även om nu civilmotstånd har sin främsta styrka i motstånd mot ockupation för politiska, sociala och liknande syften, kan man givetvis spekulera om civila motståndsmöjligheter även *under ett anfallsskede*. I ett sådant torde dock svenska militära motåtgärder vara helt dominerande mot det fientliga militära angreppet. Sannolikt kommer då civilbefolkningen i av militära strider direkt drabbade landsdelar vara i det närmaste fullt upptagen med att försöka överleva, kanske på flykt undan striderna, engagerad i hjälp åt sårade och nödställda osv. Civilmotstånd kan därför troligen genomföras bara i mycket ofullständig omfattning. Några tänkbara metoder är emellertid:

I. Protest- och påverkansmetoder, såsom

diplomatiska protestnoter och annan diplomatisk verksamhet
 (för att påverka tredje part att verka till vår förmån);
 proklamationer av organisationer och institut;
 petitioner från mindre eller större grupper
 (av olika slag /i protest, för motstånd, vädjan om stöd/ och riktade till olika mottagare);
 anslag, affischer, målade karikatyrer eller symboler;
 allmän flaggning (ev. också FN-flaggan).

II. Samarbetsvägran, t.ex.

manipulerande av vägskyltar och orienteringstavlor;
 felaktiga kartor "som råkar finnas tillgängliga";
 vägran lämna (och/eller lämna vilseledande) uppgifter;
 avsiktlig ineffektivitet, förhållning och obstruktion
 (av människor som kommer i direkt kontakt med motståndarens trupper).

III. Direkta ingripanden (interventionsmetoder), av typen

blockeringar av olika slag
 (av vägar, broar, trånga passager, hamnar, kanaler, flygplatser m.m. för att hindra eller fördröja angriparens aktivitet);
 selektivt urståndssättande av materiel, som fienden önskar eller kan tänkas vilja utnyttja;
 bortförande av dylik materiel.

I den mån som åtgärderna kan misstänkas få direkt negativa återverkningar för den egna befolkningen måste naturligtvis deras effekter nogt övervägas. Samordning eller rådgörande med övriga totalförsvarsmyndigheter måste till om effekterna kan bedömas som potentiellt negativa för deras verksamhet.

Om endast någon eller några delar av landet utsätts för krigshandlingar ökar naturligtvis möjligheterna i övriga landsdelar synnerligen markant för vissa former av civilmotståndsaktivitet. Denna verksamhet kan då *dels* riktas *utåt*, mot den angripandes hemmaopinion, hans eventuella allianspartners, och i möjligaste mån också mot de anfallande trupperna, samt till opinionsbildande och potentiellt stödjande grupper och institutioner i övriga omvärlden, *dels inåt*, syftande till att stärka den nationella enigheten och kampviljan, samt till att stödja regeringen och motståndskampen i den/de landsdelar som angripits.

Civilmotståndet kan här ta sig symboliska former som protestmöten eller massiva demonstrationståg om möjligt vid eller till platser som på ett eller annat sätt kan förknippas med angriparen, korta generalstrejker, tysta minuter etc. Detta som ytterligare exempel vid sidan av nyss angivna protest- och påverkansmetoder.

En speciell protestmetod kunde vara att stora mängder människor demonstrativt ansökte om medlemskap i vänskapsföreningar och liknande,

vilka förknippas med den angripande staten – för att poängtera önskan om fred och samarbete. En mer traditionell protest vore det omvända: utträdanden och avsägelser från dylika förbindelser. Direkt till de angripande trupperna kan speciella radiosändningar riktas, och de kan även utsättas för ”fredligt bombardemang” i form av flygblad.

I ett läge då motstånd med militära medel ”inte längre kan genomföras”, är det inte osannolikt att möjligheter för civilmotstånd efter hand vidgas och utnyttjas allt intensivare. I vilken utsträckning och med vilka metoder beror i första hand på växelspelet mellan ockupantens mål och åtgärder å ena sidan, och på situationen i stort efter den militära kraftmätningen, å den andra. Civilbefolkningens psykiska och fysiska standard och svenska myndigheters fortsatta agerande (inkl. deras civilmotstånd) spelar härvidlag stor roll. (jfr Sharps påstående nr 7 och 8, s. 152 ovan.)

Adam Roberts har påpekat att 1970 års försvarsutredning i sitt betänkande (SOU 1972:4) har antytt att situationer kan tänkas i vilka man skulle kunna finna motiv för att mera definitivt gå över till civilmotstånd. (-72, s. 286. Jfr också Sharps påstående nr 6, s. 152 ovan.) Adam Roberts skrev vidare att det kan

”tänkas att det finns en eller flera uppenbara ’luckor’ som civilmotstånd rimligen skulle kunna fylla. Också i Sverige har det framhållits att det kan finnas vissa typer av oförutsedda eller svåra situationer i vilka ’vår regering måste överväga andra åtgärder – t ex böja sig för fiendens hot, försöka få hjälp från andra stater, etc.’⁴) Det minsta man i detta sammanhang kan säga om civilmotstånd är att det skulle kunna utgöra en sådan ’annan åtgärd’, värd att tas under övervägande.” (-72, s. 205. Den citerade referensen är en FOA-stencil från 1968, ”Planning for an Uncertain Future” /Planering för en osäker framtid/, s. 7-8.)

En möjlighet, som kanske inte helt skall uteslutas, vore att undvika militära strider i storstadsregioner och andra tätbefolkade områden, där ju följderna av ett modernt krig snabbt blir oacceptabla och där betingelserna för civilmotstånd å andra sidan är särskilt goda. Det är ju i hög grad så att det är försvaret, som väljer plats, vapen och i viss mån även tid för konfrontationer (jfr del 1:IV, särskilt s. 17.)

Civilmotstånd skulle i sådana lägen kunna komma att inta en mer framskjutet position inom de totala försvarsansträngningarna.

De metoder, som i ett sådant läge efterhand kommer att tas till användning och utvecklas behöver inte exemplifieras: Här står i princip hela civilmotståndsarsenalen till förfogande – naturligtvis (som alltid) med hänsyn taget till lämplighets- och riskbedömningar. (Jfr del 1, kap. V, spec. V:3, VI och VIII:3.)

6 Realiserande – de första stegen

6.1 Organisation

En fråga som ställs i direktiven till Motståndsutredningen ”...gäller behovet av och möjligheterna till fredstida förberedelser...”. Svaret ges delvis redan i direktivens nästa mening, där det konstateras att ”(T)illräckligt omfattande

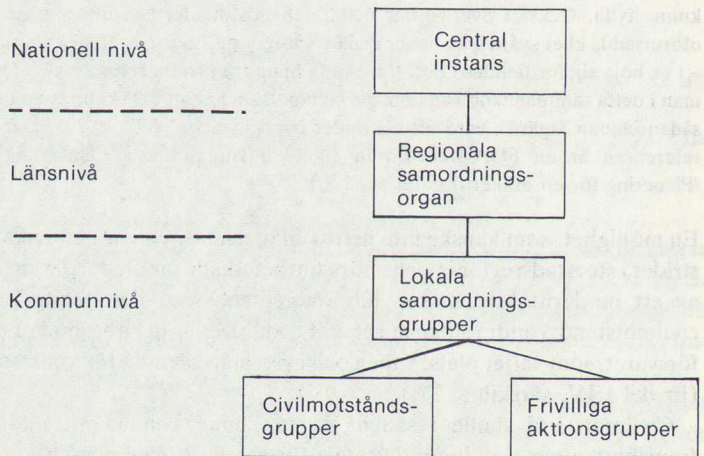
och väl genomförda förberedelser torde bidra till att motstånd kan genomföras med bättre effekt...".

I termen förberedelser ligger här närmast planering och utbildning, samt viss materielanskaffning. Det handlar alltså om en slags "fredsorganisation".

För "krigsorganisationen" av civilmotstånd bör endast vissa allmänna riktlinjer utarbetas, emedan stor frihet måste lämnas det lokala (och personliga) initiativet för att civilmotståndskampen skall kunna anpassas till de vid varje tillfälle givna förutsättningarna. Samtidigt måste det dock läggas stor vikt vid (förberedelser för) strategisk samordning.

För en någorlunda detaljerad skiss av *en tänkbar organisationsuppbyggnad* hänvisas till kap. IX:4 i del 1. Där har såväl den formella organisationen som dess uppgifter på olika nivå beskrivits och lednings- och utbildningsfunktionerna berörts. Organisationsstrukturen kan schematiskt summeras som i följande skiss:

Fig. 8. Skiss över organisationsstruktur

Sammanfattningsvis: Civilmotståndsgrupperna och de frivilliga aktionsgrupperna utgör basen i civilmotståndsorganisationen. Motståndsgruppen avses vara en helt naturlig del av det civila livets normala funktioner, medan de frivilliga grupperna är mer specialiserade.

De lokala samordningsgrupperna på kommun- och/eller kommunalnivå skall ha samordnings-, utbildnings- och planerings- samt vissa ledningsfunktioner. I varje län bör ett regionalt samordningsorgan bildas, med för sitt försvarsområde liknande uppgifter som de lokala samordningsenheterna. Den centrala instansen får då det övergripande ansvaret samt vissa kompletterande tilläggsuppgifter, t.ex. det främsta ansvaret för forskningskontakten.

En organisation måste – antingen det gäller dess freds- eller krigstida form

– obetingat uppfylla två krav, nämligen kravet på självständighet och kravet på samordning (jfr s. 144 ovan).

Kravet på *självständighet* formulerades klart och entydigt för första gången av Adam Roberts i studien *Totalförsvaret och Civilmotstånd*:

”Civilmotstånd måste, om det inte accepteras som ett fullständigt alternativ, vara helt skilt från militärt försvar i fråga om tid, plats och organisatorisk uppbyggnad liksom i övriga avseenden.” (Cit. ur Roberts, -76, s 13. Jfr s. 169 ovan.)

1974 års försvarsutredning framhöll därefter (SOU 1976:5 s. 208) att det borde beaktas att även om icke-militärt motstånd ingick som en del av totalförsvaret kunde det visa sig lämpligt att skilja icke-militärt motstånd från militärt försvar i fråga om tid, plats, organisation och i andra avseenden.

Även Arne Kielland förespråkar en klar gränsdragning mellan militärt försvar och civilmotstånd (jfr. s 166 ovan).

Kravet på *samordning* inom totalförsvaret är självskrivet, för effektivast möjliga resursutnyttjande och för att undvika att militära och civila delar motverkar eller hämmar varandra.

Eftersom civilmotstånd på många vis ändå är något fundamentalt nytt, behövs här en öppenhet i såväl tänkande som organisatorisk form. Och eftersom här onekligen finns stora uppgifter, krävs en ordentlig satsning.

En ”fredsorganisation” bör primärt vara en utbildnings- och planeringsorganisation, men också ha ansvar för att de materiella förutsättningarna för ett eventuellt civilmotstånd blir de bästa tänkbara. Det är av största vikt att en sådan organisation inte stöps i en färdig form en gång för alla, utan att den tillåts växa fram både ”nerifrån” och ”uppifrån”, med hjälp både av lokala uppslag och handlingskraft, och central och regional planering.

Den centrala instansen kan exempelvis få utformningen av en enhet vid sidan av de sju redan existerande inom försvarsdepartementet, eller som ett fristående sekretariat eller delegation direkt under försvarsministern. En mera hovsam organisatorisk begynnelse på denna nivå för utvecklingen av civilmotstånd som komplement inom totalförsvaret vore kanske en avdelning inom enheten för civilt totalförsvaret.

Fredsorganisationen bör - inte bara på central nivå - ha en viss intern utredningskapacitet samt samarbeta med olika forskningsinstitutioner, såsom Försvarets Forskningsanstalt (FOA), Sekretariatet för Säkerhetspolitik och Långsiktplanering inom totalförsvaret (SSLP), Utrikespolitiska Institutet (UI), Sekretariatet för Framtidsstudier och institutioner för freds- och konfliktforskning vid universiteten. Sådant samarbete kan äga rum dels genom seminarie- och kursverksamhet, dels genom att civilmotståndsorganisationen föreslår och/eller delegerar vissa forskningsuppdrag.

En första uppgift för en civilmotståndsorganisation - främst den centrala instansen - bör vara utarbetande av en plan för, och igångsättande av a/ en allmän, inledande orientering om, b/ viss undervisning, och c/ viss träning och övning i civilmotstånd. Frågor som skall besvaras i en sådan första plan är: vem, vad, hur, när.

Till denna första uppgift hör en bred, demokratiskt förankrad, kunskapsinhämtande process, där studieförbund, utbildningsradio, politiska organisationer, folkrörelser, fackförbund och övrigt föreningsliv, men också det allmänna skolväsendet och arbetslivet i stort stimuleras till att ta sig an

spridning av de grundläggande tankegångarna i civilmotståndet. Efter hand kan så en bred och kunnig debatt blomstra upp och påverka den vidare utvecklingen. Författare och filmare kan, genom t.ex. stipendier och tävlingar, uppmuntras att skildra händelser ur civilmotståndets historia och att dramatisera tänkta konfliktsituationer, för att på så sätt levandegöra de många gånger ganska abstrakta planer och idéer, som rymts i civilmotståndsteorierna.

Omedelbara uppgifter för organisationens centrala instans är vidare:

- a) att göra en första genomgång och sammanfattande tolkning av tillämpliga nationella och internationella lagar, att publiceras som en enkel, generell orientering,
- b) dito om mänskliga fri- och rättigheter,
- c) att granska frågan om speciell nationell lagstiftning behövs för att komplettera och förstärka folkrättens vaga besked i samband med civilmotstånd,
- d) sammanställning av "uppförandekodex" för människor som engagerar sig i civilmotstånd,
- e) att dra upp riktlinjer för samarbetet med forskningen på området.

Speciella uppgifter kommer naturligtvis efter hand att uppkomma för den centrala instansen. En sådan blir t.ex. att pröva förslaget (framfört av Adam Roberts; -72, s. 223 f.) om ekonomisk gottgörelse för svåra ekonomiska förluster som följd av civilmotståndsverksamhet.

En huvuduppgift för *organisationen som helhet* måste bli att planera utbildningsverksamheten. Eftersom det här på många sätt är fråga om en pedagogisk utveckling och förnyelse, inryms en rad intressanta och utmanande frågor att lösa: hur man arbetar med denna nya typ av problem, vilken utrustning som behövs, hur man följer upp resultaten, etc. Detta kommer bl.a. att innebära att inventera kunskapskällor och läromedel, att ansvara för produktion av vissa hand- och läroböcker, studiepaket och studieplaner samt kontakter med alla de olika instanser som kan tänkas att så småningom bli engagerade i skilda delar av undervisning och träning. (Jfr kap. IX:4.5.)

Organisationen bör också på ett tidigt stadium och på alla tre nivåerna (lokal, regional och central) uppmärksamma frågan om olika kommunikationssätt och -kanaler, som kan komma till användning i en civilmotståndssituation. Här bör först en inventering göras, varefter innovationer kan föreslås och viss planering utföras.

Så småningom bör – som en del av planerings-, utbildnings- och övningsverksamheten – några folkrörelser, någon administration, något företag, etc., få tänka igenom hur just de skulle kunna bjuda civilmotstånd, givet vissa noggranna förutsättningar och anvisningar. Detta bör om möjligt ske på alla tre nivåerna.

Som delar av den mer långsiktiga verksamheten för den föreslagna civilmotståndsorganisationen kan följande punkter framföras som exempel:

1. Om granskningen av frågan om speciell nationell lagstiftning (jfr pkt c härovan) utfaller positivt, bör detta spörsmål göras till föremål för noggrann utredning och förslag.

Strävan bör då vara att i möjligaste mån komplettera och förstärka civilmotståndets (och civilmotståndares) ställning i relation till de ganska vaga besked och det otillräckliga skydd som ges i folkrättens nuvarande skrivelser.

Speciellt bör olika potentiellt utsatta (yrkes-)gruppers juridiska status i motståndssammanhang granskas.

2. Som en parallell till och fortsättning på föregående punkt bör initiativ förberedas för att, helst i samarbete med andra nationer, söka åstadkomma förbättringar i civilmotståndets folkrättsliga ställning. Civilmotståndsorganisationens roll blir närmast att utreda formerna för och lämna förslag till hur sådana initiativ skulle kunna drivas vidare.
3. Som uppföljningar av resultaten av den föreslagna forskningsverksamheten bör efter hand mer specifika och djuplodande utredningar initieras av:
  - a) förutsättningar och tillgångar för civilmotstånd i det svenska samhället,
  - b) vad civilmotstånd kan användas till och vad inte,
  - c) speciella problem för civilmotstånd i Sverige.
4. Som specifika projekt inom föreslagna framtidsstudier, speciellt studier av teknisk utveckling och förändring, bör olika tekniska system studeras med avseende på deras möjligheter och begränsningar i förhållande till civilmotstånd. Sålunda torde t.ex. datatekniken – rätt använd – kunna bli till stor fördel för civilmotståndspolitikerna.

Slutligen: resultaten och formerna för civilmotståndsorganisationens planering, undervisning, övning och övriga verksamhet bör, efter en tillräckligt lång inkörnings- och testperiod, göras till föremål för kontinuerlig utvärdering och förnyelse efter behov.

6.2 Forskning

Ett resultat av denna studie är att civilmotstånd torde ha ett bestående värde och vara i hög grad utvecklingsbart. Samtidigt måste understrykas vad som torde ha framgått ett flertal gånger i det föregående: att det rör sig här om ett jämförelsevis mycket ungt forskningsområde, som behövs både intresse, tid och resurser för att kunna utvecklas. Följaktligen fordras en målmedveten och långsiktig satsning på forskning om och för civilmotstånd.

Denna forskning kan med fördel utföras i olika former och med bidrag från skilda discipliner. Sålunda bör såväl tvärvetenskapligt sammansatta forskargrupper som enskilda specialister kunna bidra till att höja kunskapsnivån och utveckla forskningsområdet. Närmast torde man kunna förvänta sig bidrag från historisk, samhälls- och beteendevetenskaplig forskning, från den mer tvärvetenskapligt inriktade unga disciplinen fredsforskning, samt från omvärlds- och framtidsstudier, inkl. studier av teknisk utveckling och förändring.

Det behövs både grund- och tillämpad forskning, dvs. både långsiktig, teoribildande forskning, och mera direkt probleminriktad forskning. I själva verket lär ingendera inriktningen kunna existera någon längre tid utan tankeutbyte med den andra riktningen. Det är därtill mycket utvecklande för den enskilde forskaren att då och då kunna växla mellan grund- resp. tillämpad forskning.

En satsning på forskning kan göras på flera olika sätt. T.ex. kan det inom civilmotståndsorganisationen upprättas något slags forskningsråd, alternativt ett fristående sådant, men med ett givet, nära samarbete med civilmotståndsorganisationen. Ett dylikt forskningsråd bör ha följande uppgifter:

- a) initiera projekt av intresse för civilmotståndsorganisationens arbete,
- b) att efter ansökningar fördela medel för forskning om/för civilmotstånd till forskare/forskarlag med olika bakgrund och position,
- c) stödja publicering av forskningsresultat,
- d) stödja internationellt samarbete på området, genom t.ex. konferenser, resestipendier, beviljningar även till utländska forskares projekt, stöd till upprättande av internationell tidskrift på området.

En annan möjlighet, men bättre som tillägg till forskningsrådstanke, vore upprättande av ett forskningscenter. Ett sådant kunde eventuellt få också en samordnande funktion för civilmotståndsrelevant forskning inom landet samt till uppgift att bevaka den internationella utvecklingen på området.

En variant vore ett rent samordningsorgan, som skulle kunna vara mera direkt ansvarigt inför civilmotståndsorganisationens centrala instans.

En fjärde möjlighet vore helt enkelt inrättande av ett antal forskartjänster med specialinriktning å civilmotstånds forskning. Sådana tjänster kan vara obundna eller knytas till någon existerande forskningsinstitution, t.ex. någon eller några av de existerande institutionerna för freds- och konfliktforskning vid universiteten.

Avslutningsvis följer här en lista över några tänkbara projekt och studier. Ett antal omfattande forskningsprogram och detaljerade frågeställningar har publicerats av Gene Sharp. Även i samband med ett holländskt forskningsprogram har ett antal tänkbara projekt presenterats i form av förstudier¹².

Det följande får endast ses som exempel – ej som ett forskningsprogram. I linje med vad som ovan anförts finns här förslag både på grund- och tillämpad forskning. De fyra första är närmast att hänföra till grundforskning:

Forskningsresultaten bör noga följas upp inom civilmotståndsorganisationen, för att de på så sätt både kan bidra till praktiska förbättringar och bilda underlag för strategiska och taktiska överväganden. Förhållandet mellan forskningen och civilmotståndsorganisationen bör som antytts vara ömsesidigt: förslag om forskningsprojekt kan efter hand sammanställas av den sistnämnda.

1. En studie över civilmotståndsbegreppets utveckling (källor, argument, kritik, när, vem, etc.).
2. En jämförande studie över olika "civilmotståndsskolor". (De anses vara tre. Vad skiljer, vad förenar?)
3. En allmän, noggrann och överskådlig systematisering över hittills gjord forskning, utredningar och förslag.
4. (I samband med 3) Allmän idéinventering, med sikte på mer stringenta hypotesformuleringar.

Två förslag får betecknas som gränsfall, dvs. de innehåller element av både grundforskning och av tillämpad forskning:

5. Civilmotståndets verkningssätt bör studeras noggrannare än vad som hittills skett. (Här krävs inslag av beteende- och samhällsvetenskaplig grundforskning, historiska fallstudier, samt psykologiska och sociologiska experiment.)
6. Historiska fallstudier, med sikte också på en senare jämförande studie. Sådana studier är värdefulla för att:
  - a) dra lärdomar för eventuella framtida motståndskamper,
  - b) stimulera fantasin, både för teoribyggnad, praktiskt utvecklingsarbete och i faktiska kampsituationer. (Erfarenheter från faktiska motståndssituationer har över huvud taget tillvaratagits i överraskande liten utsträckning. Erfarenheterna från motståndet mot nazismen har t.ex. mera avsatt spår som nationell historieskrivning än som slutsatser för framtida politik.)

Slutligen sex förslag som har karaktär av tillämpad forskning:

7. Ett angeläget forskningsuppdrag kan gå under titeln "Betingelser för framtida civila motståndskamper i Sverige". Avser en kartläggning av psykiska, sociala, kulturella, historiska betingelser, samt en genomgång av för ämnet betydelsefulla framtidsstudier (ex.vis från Sekretariatet för Framtidsstudier).
8. En speciell studie över hur motståndsgupper och -rörelser varit organiserade. (Kan ske i samarbete med och/eller som en sidostudie till förslag 6.)
9. Vidare studier kring frågan om samexistens/åtskillnad mellan civilt och väpnat motstånd. Studier och utvärdering av tänkbara kombinationsmodeller.
10. Utarbetande av en sammanställning över tänkbara hot, plus lämpliga åtgärder mot dessa.
11. Studier över omvärldens (speciellt minst osannolika angripares) samhällssystem, särskilt med avseende på deras maktbaser, inneboende svagheter, system och metoder för uttryck, men också syftande till kartläggning av lämpliga punkter för förtroendeskapande åtgärder och direkta förslag om samarbete.
12. En bredare och mera allmän forskningsuppdrag vore en kartläggning av uppenbara och möjliga konsekvenser av olika försvarssystem och av olika kombinationer av dessa, i förhållande till olika tänkbara hot (eller snarare: minst osannolika hot).

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper bookkeeping is essential for the success of any business and provides a detailed outline of the accounting process. The text covers various aspects of financial management, including the recording of sales, purchases, and expenses, as well as the calculation of profits and losses. It also discusses the importance of regular audits and the role of the accountant in providing financial advice to the business owner.

The second part of the document focuses on the practical application of accounting principles. It provides a step-by-step guide to setting up an accounting system, including the selection of appropriate accounting software and the establishment of a chart of accounts. The text also discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and provides a detailed outline of the accounting process. It covers various aspects of financial management, including the recording of sales, purchases, and expenses, as well as the calculation of profits and losses. It also discusses the importance of regular audits and the role of the accountant in providing financial advice to the business owner.

The third part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper bookkeeping is essential for the success of any business and provides a detailed outline of the accounting process. The text covers various aspects of financial management, including the recording of sales, purchases, and expenses, as well as the calculation of profits and losses. It also discusses the importance of regular audits and the role of the accountant in providing financial advice to the business owner.

Notförteckning

¹ Adam Roberts' två första arbeten (-72 och -76) för svenska försvarsmyndigheter behandlar dock delvis hithörande frågor.

² Försvarsmaktens gemensamma nomenklatur, *Nomen F*, (1974) definierar "strategi":

"Planläggning och övriga åtgärder som vidtas av en stats eller ett maktblocks politiska och militära ledning för att med ianspråktagande av tillgängliga resurser vinna avsett politiskt eller militärt syfte."

Denna definition stämmer inte helt med klassiskt strategiteori, där *syftet* alltid är *politiskt* bestämt, medan *militära* resurser betraktas som möjliga *medel* att nå syftet.

³ Sharp refererar till Karl von Clausewitz vid sitt val av termen "metod" (-73, s. 115, n. 3). Jfr. vidare nedan, kap. V:1.

⁴ Det är naturligtvis så att "medel" och "mål" inte är några absoluta begrepp. Inom samhällsvetenskap och filosofi talas det om "medel-mål-hierarkier": Man kan tala om delmål och slutmål, och medel kan lätt indelas i (del)mål och underordnade medel.

⁵ Den svenska utgåvan saknar tyvärr originalets del 1, som behandlar tänkbara hot. Den bygger på 1969 års engelska nyutgåva (*Civilian Resistance as a National Defence: Nonviolent Action against Aggression* (sv.: Civilmotstånd som nationellt försvar: Icke våldsagerande mot (internationell) aggression/), vilken inkluderar en ny introduktion av Roberts med anledning av Warszawapaktinvasionen i Tjeckoslovakien i augusti 1968. Den sistnämnda återfinns också i den svenska utgåvan.

⁶ Termen "kollaboration" är mycket starkare än "samarbete". I normalt språkbruk ligger ett medvetet ställningstagande i "kollaboration": att samarbeta med fienden för egen vinnings skull. Den används ofta i fördömande ordalag, ex.v. "kollaboratörer måste straffas hårt".

Den schweiziske författaren Werner Rings (-79) har försökt nyansera språkbruket genom att tillägga attributen "neutral", "taktisk", "betingad", resp. "förbehållslös" kollaboration. (Analogt har han separerat mellan "symboliskt", "polemiskt", "defensivt" och "offensivt" motstånd.)

⁷ "Jiu-Jitsu" är en gammal japansk självförsvarsmetod (ett system för strid utan vapen), i vilken försvararen utnyttjar kraften i angriparens slag eller attack, för att utan vapen bringa denne på fall.

⁸ "Rapid Deployment Force": Förenta Staternas s. k. brandkårsstyrka. "Spetsnaz": Enligt uppgifter i dagspressen i mitten av oktober 1983 en sovjetisk hemlig spion- och sabotageorganisation.

⁹ Hans-Georg Wittig använder termen "personalisering", men det är inte helt klart vad han menar med detta uttryck. Det förefaller snarast som att de psykologiska och socialpsykologiska processer han beskriver är sådana som av sociologer brukar betecknas som "socialisation".

¹⁰ Filosofen och samhällskritikern André Gorz förutsäger i en intervju i Dagens Nyheter (kultursidan, 81-10-03) att den främsta motståndslinjen mot en ev. "smygande sovjetisk hegemonisering av Västeuropa. . . inte. . . kommer att utgöras av staten eller armén utan av det civila samhället. De länder som mest effektivt stod emot den tyska ockupationen under andra världskriget var de där det civila samhället

var som mest oberoende gentemot den centrala statsmakten, nämligen Holland, Danmark, Norge, Jugoslavien, Albanien och Grekland.

Vad gäller Sovjet, fortsätter Gorz, får vi alltså inte vara blinda för möjligheten av en hegemoni som varken skulle föregås eller åtföljas av en direkt militär intervention, och gentemot vilken vi skulle stå handfallna om vi inte först tänkt på de former av civilt folkligt motstånd som i det långa loppet är de enda effektiva."

¹¹ Hittills åtminstone åtta partier i fyra länder, t. ex. "de Gröna" i Västtyskland, Socialistisk Folkeparti i Danmark, socialdemokraterna m. fl. partier i Holland, vänstersocialisterna i Norge (uppgifter ur Sharp, -83, s. 8).

Ställningstagandenas innebörd varierar, men har alla det gemensamt att de förespråkar ordentliga satsningar på forskning och utveckling av civilmotståndets potential.

¹² Den dåvarande holländska regeringen lät i mitten av 1970-talet upprätta en arbetsgrupp, som efter grundliga överväganden och förstudier inlämnade ett förslag i februari 1982. Förslaget innehöll 10 studier att utföras av lika många forskare under en fyraårsperiod. Den nu sittande, konservativa, regeringen skar emellertid kraftigt i den rekommenderade budgeten, varför f. n. endast en forskare (Alex P. Schmid) kan forska vidare.

Referenser

- Agrell, Wilhelm* "Hur stort är krigshotet?" i *Världspolitikens Dagsfrågor*, nr. 10, 1982.
- Bergfeldt, Lennart* *Nonviolent Action: State of the Literature*. Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research. Report No. 20, Jan. 1979.
- Bergfeldt, Lennart* *Civilian Defence and Civilian Resistance – Theory and Practice of an Idea. Suggestions for a research programme*. Paper presented at the conference "Transarmament strategies and Civilian Defence for Small Nations", in Oslo, June 16-18, 1978.
- Boserup, Anders, och Mack, Andrew* *Ikke-vold som nationalforsvar*. Spektrum, København, 1971.
- Carter, April* "Politiska förutsättningar för civilmotstånd", i Roberts, Adam (red.): *Civilmotståndets Strategi*. Aldus, Stockholm, 1969, s. 285-308.
- Ebert, Theodor* "Organisation av civilmotståndet", i Roberts, Adam (red.): *Civilmotståndets strategi*. Aldus, Stockholm, 1969, s. 259-283.
- Ebert, Theodor* "Von aggressiver Drohung zu defensiver Wahrung. Das Konzept der sozialen Verteidigung", i Senghaas, Dieter, (red.): *Friedensforschung und Gesellschaftskritik*. München, 1970. Också i Ebert, -81, band 1, s. 143-192.
- Ebert, Theodor* *Gewaltfreier Aufstand. Alternative zum Bürgerkrieg*. Fischer Bücherei, Frankfurt am Main und Hamburg, 1971.
- Ebert, Theodor* *Conjectures about the Dialectic Process to Civilian Defence*. Uppsats vid the Conference on Nonmilitary Forms of Struggle, Uppsala, August 25-30, 1972.
- Ebert, Theodor* (red.) *Wehrpolitik ohne Waffen. Vom passiven Widerstand zur sozialen Verteidigung*. Opladen, 1972. (-72 a.)
- Ebert, Theodor* (red.) *Demokratische Sicherheitspolitik: Von der Territorien zur Sozialen Verteidigung*. München, 1974.
- Ebert, Theodor* *Soziale Verteidigung*. 2 band: Band 1: *Historische Erfahrungen und Grundzüge der Strategie*. Band 2: *Formen und Bedingungen der zivilen Widerstandes*. Waldkriecher Verlagsgesellschaft, Waldkirch, 1981.
- Epple, Rudolf* "A Terminological Make-up – The Ideas of Swiss Military Strategists about the Role and Meaning of Non-violent Actions of Resistance as Part of the Total Defence Conception", i Geeraerts, Gustaaf (red.): *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1977.

- Fischer, Dietrich* "Invulnerability without Threat: The Swiss Concept of General Defense" i *Journal of Peace Research*, No. 3, Vol. XIX, 1982, s. 205-225.
- Galtung, Johan* The Strategy of Nonmilitary Defence: Some Proposals and Problems. PRIO, Report No. 20-6, Oslo 1967. (Tryckt i *Peace, War and Defence: Essays in Peace Research*, Vol. II, Christian Ejlert, Copenhagen, 1976.)
- Galtung, Johan* "Two Concepts of Defense", i *Peace, War and Defence: Essays in Peace Research*, Vol. II, Christian Ejlert, Copenhagen, 1976.
- Gleditsch, Nils Petter* "The Mix": A Tentative Analysis of the Place of Nonmilitary Defence in Total Defence. Opublicerad uppsats, utan år (troligen hösten 1964), PRIO, Oslo.
- Gleditsch, Nils Petter* (red.) *Kamp utan vapen*. Prisma, Stockholm, 1971.
- (*Gorz, André*) "Dags för en vänster befriad från sin heliga arbetsetik", intervju av *Otto Mannheimer*, i *Dagens Nyheter*, kultursidan, 1983-10-03.
- Gregg, Richard, B.* Den nya maktfaktorn: Motstånd utan våld. Natur och Kultur, Stockholm, 1936.
- Hedjörn, Tryggve; Höglund, Bengt; Liéden, Lennart; Liedén, Åsne* Fredspolitik - Civilmotstånd. Aldus Aktuellt, Stockholm, 1969.
- Herz, Ulrich* Military Defence Challenged: Towards a New Structure of National Defence. A Working Paper. International Peace Bureau, Geneva, 1969.
- Kielland, Arne* Norsk gerilja og sivilmotstand. Eit nytt forsvar. Det Norske Samlaget, Oslo, 1971.
- Lakey, George* Strategy for a Living Revolution. Freeman, San Fransisco, 1973.
- Lakey, George* Manifest för ickevåldsrevolution. Kampen för fred - 1, Stockholm, 1975.
- (*Nomen, F.*) Försvarsmaktens gemensamma nomenklatur, Nomen F. 1974.
- Rings, Werner* Leben mit dem Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa, 1939-1945. Kindler, München, 1979.
- Roberts, Adam* (red.) The Strategy of Civilian Defence. Faber & Faber, London, 1967.
- Nyutgåva* med ny introduktion av Roberts: Civilian Resistance as a National Defence: Non-violent Action against Aggression. Penguin, Harmondsworth, 1969.
- Svensk översättning*, förkortad utgåva: Civilmotståndets strategi. Aldus, Stockholm, 1969.
- Roberts, Adam* Totalförsvar och civilmotstånd. Folk och Försvar, Stockholm, 1972.
- Roberts, Adam* Civilmotståndets teknik. Folk och Försvar, Stockholm, 1976.
- Roberts, Adam* "Civil Resistance and Swedish Defence Policy", i *Geraerts, Gustaaf* (red.): Possibilities of Civilian Defence in Western Europe. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1977.

- Roberts, Adam* Ockupation, motstånd och folkrätt. Folk och Försvar, Stockholm, 1981.
- Schmid, Alex P.* Research Topics for the Operationalization of the General Topic "What is the Non-violent Defence Potential in Dutch Society?" (Arbetspapper för den holländska *Begeleidingsgroep inzake het onderzoek op het gebied van de Geweldloze Konfliktoplossing*, 1980-04-11.)
- Sharp, Gene* "The Political Equivalent of War – Civilian Defense", i *International Conciliation*, No. 555, November 1965.
- Sharp, Gene* "Icke-våldets teknik" i Roberts, Adam (red.): *Civilmotståndets strategi*. Aldus, Stockholm, 1969, s. 31-57.
- Sharp, Gene* "Mechanisms of Change in Nonviolent Action", i Hornstein, Harvey, A., m.fl. (red.): *Social Intervention: A Behavioral Science Approach*. The Free Press, New York, 1971.
- Sharp, Gene* *The Politics of Nonviolent Action*. Porter Sargent Publisher, Boston, 1973. Häftad utgåva i tre delar utkom 1974, samma förlag: Del 1: *Power and Struggle*; Del 2: *The Methods of Nonviolent Action*; Del 3: *The Dynamics of Nonviolent Action*.
- Sharp, Gene* *Gandhi as a Political Strategist with Essays on Ethics and Politics*. Porter Sargent Publisher, Boston, 1979.
- Sharp, Gene* *Making the Abolition of War a Realistic Goal*. Institute for World Order, New York, 1980.
- Sharp, Gene* 1982-1983 Progress Report from Gene Sharp. PM, juli 1983.
- Sharp, Gene* *The Vocabulary of Civilian Struggle*. Ännu ej publicerat = "manus 1".
- Sharp, Gene* *Making Europe Unconquerable: The Potential of Civilian-Based Defense*. Publiceras hösten 1984 av Taylor & Francis, London och New York. = "manus 2".
- Sharp, Gene* "Civilian-Based Defense: A New Deterrence and Defense Policy." Kapitel skrivet på uppdrag av Unesco för publicering i en kommande bok: Sakamoto, Yoshikazu, och Saxe-Fernandez, J. (red.), *Strategic Doctrines and Their Alternatives*. Unesco, Paris, Under utgivning = "manus 3".
- Thoft, Jens* "Antimilitarist tänker om: Skapa kombiförsvar", i *Pax*, nr. 10/82, s. 18-19.
- Trautmann, Dieter* "Soziale Verteidigung als Alternative zur militärischen Verteidigung", i *Gewaltfreie Aktion*, nr. 45/46, s. 69-78.
- Vogt, Roland* "Konzepte der Sozialen Verteidigung", i Ebert, Theodor (red.): *Demokratische Sicherheitspolitik: Von der Territorialen zur Sozialen Verteidigung*. Carl Hanser Verlag, München, 1974.
- Wiberg, Håkan* "Krig utan vapen?" Recension av Boserups och Macks bok, i *tidningen Arbetet*, 1976-07-12.
- Wiberg, Håkan* "Europas framtid och den svenska neutraliteten", i Bergom-Larsson, Maria (red.): *Rusta för fred, Rädda livet. Kvinnor och fredskamp*. Gidlunds, Stockholm, 1979.
- Wittig, Hans-Georg* "Some notes on Civilian Defence with Regard to the Limits to Growth", i Geeraerts, Gustaaf (red.): *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1977.

Wittig, Hans-Georg, och Epple, Rudolf "Survey on the Discussion of Civilian Defence in Switzerland", i Geeraerts, Gustaaf (red.): Possibilities of Civilian Defence in Western Europe. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1977.

Bilaga 3 Några historiska exempel då icke-militärt motstånd har använts

Icke-våldsagerande har förekommit och förekommer i många olika typer av konflikter runt om i världen. Den amerikanske civilmotståndsforskaren Gene Sharp presenterade år 1964 en lista över 84 fall av ickevåldsaktioner, fördelade på följande åtta grupper:

- A. Mot minoritetsförtryck.
- B. Mot exploatering och andra ekonomiska oförrätter.
- C. Mot lokala oroligheter.
- D. I religiösa frågor.
- E. Mot orättvisor och övergrepp från myndighets sida.
- F. Mot krig och krigsförberedelser.
- G. Mot fast etablerat odemokratiskt herravälde.
- H. Mot försök att införa odemokratiskt herravälde.

(Sharp, "Icke-våldets teknik" i Roberts, Adam (red.): Civilmotståndets strategi. Aldus, Stockholm 1969, s. 46 – 55.)

Med den kunskap vi har i dag, skulle en lista över ickevåldsaktioner i allmänhet kunna omfatta mångdubbelt fler fall. Även om de flesta sådana fall kan förmedla lärdomar för framtiden, torde för svensk del intresset i första hand riktas mot studier av spontant och improviserat civilmotstånd under mellanstatliga akuta konflikter och civilmotstånd mot statskupper i Europa under det senaste århundradet.

Under denna förutsättning sammanställde Adam Roberts, med utgångspunkt i Sharps lista, i sin andra rapport för svenska försvarsmyndigheter en lista med utvalda exempel på civilmotstånd mot utländskt herravälde under 1900-talet (Roberts, Adam: Civilmotståndets teknik. Folk och Försvar, Stockholm, 1976, s. 27). Där förekommer också en kort lista över fall av civilmotstånd mot militärkupper under samma tid. Roberts motivation är denna:

"Statskuppen är en situation som, på ett något annorlunda sätt, väcker samma fråga om civilmotstånd mot en yttre angripare: Hur skall ett folk eller en stat kunna försvara sig mot militär styrka också när de inte skyddas av en egen armé? En onyanserad teori

skulle kunna deklarerat att den egna militära makten i sådana fall måste vinna och de civila myndigheterna alltid förlora. Men det går inte alltid så." (Ibid., s. 28.)

Av visst intresse bör även vara studier av civil befrielsekamp (civil kamp för social förändring).

Naturligtvis finns inga historiska fall som är direkt jämförbara med en tänkt situation i Sverige, dvs. där icke-militärt motstånd har planerats och förberetts som en del av en totalförsvarspolitik.

De flesta kända fall är ännu relativt dåligt utforskade från civilmotståndssynpunkt. Det är därför inte möjligt att i detta sammanhang presentera några utförliga beskrivningar eller analyser. Syftet här är enbart att utpeka några historiska exempel och att indikera vad motståndet har tagit för former, samt att ge några inledande litteraturhänvisningar.

En del fall har varit kamp utan våldsinslag, andra har följt på eller följts av mer våldsamma kampmetoder. Andra åter har varit civilmotstånd vid sidan av och mer eller mindre frikopplat från och oberoende av våldsmotstånd.

En rad nyare fall finns, som ännu inte, eller otillräckligt, hunnit undersökas ur civilmotståndssynpunkt, t.ex. övergångarna till demokrati i Grekland, Portugal och Spanien; händelserna i Polen, främst Solidaritet; utvecklingen i flera Sydamerikanska länder, t.ex. Argentina och Chile.

Det passiva motståndet i Ungern, 1850 – 1867

Efter det att ungrarna blivit militärt besegrade 1849, organiserade den ungerska oppositionen i stället en ickevåldskampanj mot den österrikiske kejsarens försök att behärska Ungern. Man upprättade oberoende undervisning, jordbruk och industri, och vägrade erkänna den österrikiska regeringen. Vidare bojkottades österrikiska varor och ungrarna vägrade att betala skatt. En rad andra former av envis samarbetsvägran bidrog också till upplösningen 1867, då Ungern återfick egen konstitution och likställd status med Österrike inom dubbelmonarkin Österrike–Ungern.

Litt.:

Griffith, Arthur: *The Resurrection of Hungary: A Parallel for Ireland*. Whelan and Son, Dublin, 1918.

Passivt motstånd i Finland, 1898 – 1905

Motståndet mot förryskningsförsöken innehöll betydande inslag av ickevåldsagerande, såsom masspetitioner; deputationer; samarbetsvägranskampanjer; främst vägran att göra militärtjänst i ryska armén; juridiskt och konstitutionellt grundad förhållning och motstånd; strejker och bojkotter; samt social bojkott av landsmän, som böjde sig för de ryska kraven och påbudena.

Litt.:

Huxley, Steven, D.: *The Finnish Concept of Passive Resistance During the Era of Oppression, 1898–1905*. Pro Gradu avhandling i allmän historia vid Helsingfors Universitet, September 1982.

Kappkuppen i Berlin, Tyskland, 1920

Under beteckningen "Kappkuppen" går – efter namnet på en av huvudmännen bakom kuppen – ett försök att störta Weimarrepubliken och återinföra den gamla, monarkistiska ordningen: Natten till den 13 mars 1920 tågar en militär frikår, marinbrigaden Ehrhardt, in i Berlin. Regeringen, den socialdemokratiska partistyrelsen och de samverkande fackförbunden proklamerar generalstrejk. Medan Kapprupperna besätter regeringsbyggnaderna är regeringen på väg söderut, till Dresden. Härifrån leds motståndet mot kuppen, medan Kapp försöker få grepp om situationen i Berlin. Regeringens vapen är upprop, telegram och proklamationer, som hänvisar till konstitutionen och ogiltigförklarar alla kuppmakarnas åtgärder. Motståndet lyckas: arbetare och tjänstemän deltar i generalstrejken, ämbetsmännen i förvaltningen vägrar samarbeta. Efter några dagar utan påtagliga framgångar blir även sprickorna inom riksvärnet uppenbara och kvarvarande officerare inom försvarsdepartementet vägrar att ta vidare order av kuppmakarna. Efter fem dagar ger dessa slaget förlorat.

Litt.:

Raloff, Karl: "Icke våldsmotståndet som kvävde Kapp-kuppen", i Gleditsch, Nils Petter (red.), *Kamp utan vapen*, Prisma, Stockholm, 1971, s. 69–79.

Kampen i Ruhr, Tyskland, 1923

Franska och belgiska militärförband gick in i Ruhrområdet i januari 1923, för att försöka att effektivare utkräva det tyska krigsskadeståndet efter första världskriget. Den tyska riksregeringen inställde då omedelbart krigsskadeståndsbetalningarna och proklamerade passivt motstånd. De lokala instanserna fick order om att endast åtlyda de legitima myndigheterna. Motståndet tog sig bl.a. uttryck som vägran att transportera varor åt inkräktarna, avlägsnande av skyltar och signaler vid järnvägslinjer, strömavbrott och viss sabotageverksamhet, vilket allt innebar att leveranser till Frankrike och Belgien förhindrades under en tid. Flygblad och tidningar uppmanade till ståndaktigt motstånd och strejker, bojkotter och demonstrationer förekom. Det första halvåret upprätthölls motståndsfrenten trots svåra ekonomiska förhållanden och visst förtryck. Under sommaren minskade motståndet och i september måste regeringen avblåsa kampen av ekonomiska skäl. Den internationella opinionen, främst England och U.S.A. utövade dock samtidigt påtryckningar på ockupationsmakterna, vilka efterhand gick med på lättnader i Tysklands krigsskadestånd och drog tillbaka sina trupper.

Litt.:

Sternstein, Wolfgang: "Kampen i Ruhr 1923: Civilmotståndets roll i ekonomiska konflikter.", i Roberts, Adam (red.), *Civilmotståndets strategi*. Aldus, Stockholm, 1969, s. 59 – 97.

Civilmotståndet under andra världskriget, 1939 – 1945

Under andra världskriget förekom en mängd olika former av icke-militärt och även – vilket är tämligen okänt – inom Tyskland. De fall som oftast brukar omnämnas är Holland, Danmark och Norge. Gemensamt för den

civila, ickevåldsamma motståndsverksamheten är att den uppstod ganska spontant och improviserat, men organiserades efter hand i olika grupper med varierande grad av samarbete sinsemellan. Den omfattade t.ex. underjordisk opinionsbildning, via hemliga möten, illegala flygblad och tidningar, i vissa fall även radiosändningar. I Danmark och Norge ägde den kulturella och ideologiska kampen tidvis rum helt öppet. Andra former av motstånd var hjälp åt flyktingar, organiserande av hemliga transporter och annat motstånd i det fördolda som dåligt arbete, förhaling och småsabotage. Vid vissa tillfällen organiserades omfattande demonstrationer och strejker och den sociala bojkotten av tyskar, nazistiska medlöpare och kollaboratörer var på flera håll ganska omfattande.

En av 1900-talets mest framstående militärskribenter, kapten Sir Basil Liddell Hart, intervjuade tyska generaler efter andra världskriget. Under dessa intervjuer framkom att civilmotståndet hade varit både effektivt och svårt för tyskarna att bekämpa. (Se vidare B.H. Liddell Hart: "Lärdomar av olika motståndsrörelser – gerilla och civilmotstånd", i Roberts, Adam (red.), *Civilmotståndets strategi*. Aldus, Stockholm, 1969, s. 177-200, speciellt s. 191 f.)

Två intressanta specialfall är Schweiz och Sverige, vilja båda ju undgick att dras med i de direkta krigshandlingarna. Roberts skriver om det förstnämnda: "Då det ... förelåg ett tyskt hot om att anfalla Schweiz var det schweiziska hotet att spränga de för axelmakternas förbindelser så viktiga alptunnlarna mycket verkningsfullt." (Roberts, Adam: *Civilmotståndets teknik*. Folk och Försvar, Stockholm, 1976, s. 88.)

När Frankrike och England under krigets inledningsskede planerade en militär framstöt via Narvik och malmbanan till Finland, sade både den norska och den svenska regeringen nej och förklarade att de skulle försvara sin neutrala status. Bakom detta nej låg dessutom möjligheten att om företaget trots allt skulle försökas, sätta järnvägen ur stånd. Bara att bryta elströmmen skulle ha utgjort ett mycket besvärligt hinder. Medvetenheten om detta faktum kan ha utgjort ett betydelsefullt avhållande moment för den franska och engelska tveksamheten och sedermera beslutet att inte sätta planerna i verket. (Jfr Roberts, Adam: "Civil Resistance and Swedish Defence Policy", i Geeraerts, Gustaaf (red.): *Possibilities of Civilian Defence in Western Europe*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1977.)

Senare under kriget lär den svenska regeringen ha låtit den tyska förstå att det skulle komma till verkningsfulla sabotage mot gruvor, kraftverk och transportleder om tyskarna skulle försöka bemäktiga sig de svenska järngruvorna.

Litt.:

Motståndet mot nazism och tysk ockupation har avsatt en omfattande och rikhaltig litteratur av skiftande kvalitet. En riktning syftar till att rättfärdiga och idealisera "Motståndsrörelsen", medan en annan, mer objektivt granskande och källkritisk historieskrivning försöker få fram vilken betydelse olika motståndsgrupper och kampformer verkligen hade.

Haestrup, Jørgen: *Den 4:e våbenart. Hovedtraeck af de europaeiske modstandsbevaegelsers historie 1939 – 45*. 1976.

Klumper, Antonius, Albertus: *Sociale Verdediging en Nederlands*

Verzet '40-'45 – ideeel concept getoetst aan historische werkelijkheid, /Civilmotstånd och holländskt motstånd 1940-1945 – en idé prövad gentemot historisk verklighet/. Doktorsavhandling vid Rijksuniversiteit te Utrecht. Drukkerij Uitgeverij H. Gianotten B.V., Tilburg, 1983.

Skodvin, Magne: "Den norske ikkevoldelige motstanden under den tyske okkupasjonen", i Roberts, Adam (red.) Hele folket i forsvar: Om sivil motstand som vår tids forsvar. Pax Forlag A/S, Oslo, 1969.

Poch, Ulrich: "Vold og ikkevold i den danske motstandskamp 1940–1945", i Thoft, Jens (red.) Ikkevold – Strategi i klassekampen. Forlaget GMT, Kongerslev, 1974.

Bergfeldt, Lennart: Experiences of Civilian Resistance: The Case of Denmark 1940 – 1945. Report No. 1: Politics and Resistance in Denmark 1940 – 1943. Institutionen för Freds- & Konfliktforskning, Uppsala Universitet, 1981.

Ungernrevolten 1956

Under revolutionsförsöket i Ungern år 1956 förekom både våldsamma och icke våldsamma kampmetoder. Trots att det inte är så allmänt känt, användes ett stort antal ickevåldsmetoder, t.ex. generalstrejker, omfattande gatudemonstrationer och tysta och stilla demonstrationer ("Tysta timmen"). Arbetarråd upprättades och dessa försökte forma en ny regering. Fratneringen med sovjetisk militär var så effektiv att Sovjet fick ersätta rysktalande trupper med ickerysktalande kontingenter från östra delarna av Sovjet. Den stora emigrationsvågen från Ungern bör kunna tolkas som en form av protest och social samarbetsvägran. Efter det att revolten slutligen krossats och Imre Nagy och andra politiska ledare avrättats visade Budapestborna sin enighet, protest och avsky genom en annan metod för social samarbetsvägran: att hålla sig hemma och inne från gator och nöjesinrättningar. Landets författare tycks ha ålagt sig själva en "författarnas tystnad" som en metod att vägra politiskt samarbete med den nyinsatta regimen. En internationell form för politisk samarbetsvägran blev åtskilliga staters vägran och demonstrativa dröjsmål att diplomatiskt erkänna den nya regimen.

Litt.:

Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. United Nations, General Assembly Official Records, Eleventh Session, Supplement No. 18-A/3592; New York, 1957.

Sharp, Gene: The Politics of Nonviolent Action. Porter Sargent Publisher, Boston, 1973. (Åtskilliga omnämmanden.)

Civilmotståndet mot generalskuppen i Algeriet, 1961

Natten till lördagen den 22 april 1961 ägde kuppen rum, med centrum i Algeriets huvudstad, Alger. De två första dagarna togs motståndsiniciativet av politiska partier och fackförbunden, vilka uppmanade till en generalstrejk mot kuppen. Resultatet blev den största solidaritetsdemonstrationen sedan kriget: På måndagseftermiddagen lade över 10 miljoner fransmän ner arbetet

under en timma.

När de Gaulle hade överblickat situationen kom, efter två dagar, hans motdrag. I ett radiotal till hela den franska nationen vädjade han om "motstånd med alla medel", men de konkreta åtgärder han nämnde var samarbetsvägran av varje fransman och ordervägran av soldaterna. Regeringschefen, Debré, talade om risken för luftlandsättningar, och vädjade till befolkningen att försöka övertyga soldaterna om deras stora misstag. Under måndagen inleddes en finansiell och sjöfartsblockad mot Algeriet, medan också en rad andra förberedelser för motstånd vidtogs, om kuppmännen eventuellt skulle försöka överföra kuppen till moderlandet. En rad av dessa kan klart klassas som civilmotstånd.

Civilmotståndet utbreddes sig efterhand även inom de väpnade styrkorna i Algeriet: Soldater demonstrerade sitt motstånd mot kuppen genom att helt enkelt stanna i förläggningarna. De Gaulles radiotal hade hörts av många av dem, och spreds via flygblad eller mun-till-öra-metoden. Avsiktlig ineffektivitet och medvetna förseningar tog sig många former. Piloter vägrade flyga, förebärande tekniska fel, medan andra flög sina plan ut ur Algeriet.

Under tisdagen stod sanningen klar för kuppgeneralerna: De kunde inte ens kontrollera, än mindre regera Algeriet, och kuppförsoket upplöstes.

Litt.:

Roberts, Adam: "Civilian Resistance in Defence: the Defeat of the 1961 Generals' Revolt in Algiers", i Höglund, Bengt, och Frensborg, Olof (red.), *Non-military Means of Struggle: Some Explorative Studies. Proceedings of the Nordic Conference on Research on Civilian Resistance*, Sigtuna, Sweden, April 27-28, 1968. Report No. 3, Institutionen för Freds- & Konfliktforskning, Uppsala Universitet.

Boserup, Anders, och Mack, Andrew: "Motstånd mot militaerкуп; 1. Den algeriske generalsrevolte, 1961", i *Ikkevold som nationalforsvar. Spektrum Kobenhavn*, 1971, s. 138-141.

Tjeckoslovakien, 1968 -- 1969

Motståndet mot Warszawapaktruppernas invasion i Tjeckoslovakien den 21 augusti 1968 är det mest uppmärksammade och omskrivna fallet hittills. Trots att motståndet var helt oförberett och helt byggde på befolkningens individuella initiativ och uppfinningsrikedom, uppnådde det till en början förvånande framgångar.

Motståndet lyckades under relativt lång tid uppskjuta regeringens nederlag samt öka de praktiska svårigheterna med invasionen och de politiska kostnaderna för Sovjetledningen. Valet av motståndsmetod räddade sannolikt landet och folket från ett betydligt värre öde. Erfarenheterna från Tjeckoslovakien 1968 kan vidare ha bidragit till Sovjetunionens tveksamhet att tillgripa militär invasion vid senare tillfällen, menar flera bedömare.

Litteraturen om civilmotståndet i Tjeckoslovakien är som antytts, ovanligt omfattande. Här skall fyra uppsatser nämnas:

Boserup, Anders, och Mack, Andrew: "Motstånd mot besaettelse: 2: Besaettelsen af Tjeckoslovakiet, 1968", i *Ikkevold som nationalforsvar*.

Spektrum, Kobenhavn, 1971, s. 117-134.

Ebert, Theodor: "Civilmotståndet i CSSR", i Gleditsch, Nils Petter (red.), Kamp utan vapen. Prisma, Stockholm, 1971, s. 195 - 208.

Roberts, Adam: "Civilmotståndet och lärdomarna från Tjeckoslovakien". Inledning till Civilmotståndets strategi, Aldus, Stockholm, 1969, s. 8-27.

Roberts, Adam: "Tjeckoslovakien: ett vunnet slag - ett förlorat krig" i Totalförsvar och civilmotstånd. Folk och Försvar, Stockholm, 1972, s. 265-281.

Statens offentliga utredningar 1984

Kronologisk förteckning

---

1. Sociala aspekter på regional planering. I.
  2. Värdepappersmarknaden. Fi.
  3. Domstolar och eko-brott. Ju.
  4. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. Fi.
  5. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. Fi.
  6. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. Fi.
  7. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. Fi.
  8. Näringstillstånd. Ju.
  9. Förslag till lag om Kooperativa föreningar. I.
  10. Kompletterande motståndsformer. Fö.
-

Statens offentliga utredningar 1984

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. 1. Domstolar och eko-brott. [3] 2. Näringstillstånd. [8]

Försvarsdepartementet

Kompletterande motståndformer. [10]

Finansdepartementet

Värdepappersmarknaden. [2]
Långtidsutredningen. 1. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. [4] 2. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. [5] 3. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. [6] 4. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. [7]

Industridepartementet

Sociala aspekter på regional planering. [1]
Förslag till lag om Kooperativa föreningar. [9]

KUNGL. BIBL.
1984-03-12
STOCKHOLM

200

100

100

